

MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN'A
YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

ADEM DEMİR

MUÂVIYE b. EBÎ SÜFYÂN'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Adem Demir

Kitap Adı	:	Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler
Yazar	:	Adem Demir
ISBN	:	978-975-6497-98-2
SAMER Yayınları	:	61
Editör	:	Doç. Dr. Tahsin Koçyiğit
Dizgi & Kapak	:	SAMER
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse
Yayın Koordinatörü	:	Arş. Gör. Asım Sarıkaya

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2021

Bu kitap, "Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler" adlı yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş yayım halidir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	5
-------	---

- GİRİŞ -

1. Araştırmanın Metodu	8
2. Kaynaklar ve Araştırmalar	12
3. Müslüman Olmadan Önce Muâviye	19
4. Müslüman Olduktan Sonra Muâviye	23
5. Halîfeliği Dönemi	25

- BİRİNCİ BÖLÜM - VALİLİĞİ DÖNEMİ

A. Valiliği Sürecindeki Uygulamaları	34
B. Hz. Osman'ın Öldürülmesi Sürecinde Muaviye	42
C. Hz. Ali Dönemi Ve Muaviye'nin Meşruiyet Sorunu	46

- İKİNCİ BÖLÜM - HALİFELİĞİ DÖNEMİ

A. Uygulamalarına Yönelik Eleştiriler	64
B. Siyasi Cinayetler	117
C. Sürgünler	121
SONUÇ	126
KAYNAKÇA	135

ÖNSÖZ

Tarih boyunca insanlık, doğal olarak, geçmişte yaşanan olayları anlamlandırma ve yorumlama gayreti içerisinde olmuştur. Bunu yaparken de genelde o tarihi yapan kişi veya kişilerin eylemlerini analiz ederek, makul bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Zira tarih, büyük ölçüde, kendisine yön veren önemli kişilerin eylemleri çerçevesinde şekillenmiştir.

Tarihe damga vurmuş önemli liderlerden birisi de hiç şüphesiz, Muâviye b. Ebî Süfyân'dır. O, yapmış olduğu eylemler sebebiyle, tarih boyunca eleştirilerin hedefinde olmuştur. Anlaşılan bu süreç daha uzun yıllar devam edecektir.

Aslında "eleştiri" doğru ve yanlışı bulup ortaya koyma işi olmasına rağmen, genelde sadece yanlışları ortaya koyma şeklinde algılanır olmuştur. "Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler" ismini verdiğimiz bu çalışmada bu husus dikkate alınmış, onunla alakalı olumlu-olumsuz söylemler bir arada incelenmeye çalışılmıştır.

Muâviye ile alakalı bugüne kadar pek çok şey söylenmiştir. Bu söylemlerin ciddi bir bölümünün mezhebi kaygılar taşıdığı rahatça anlaşılmaktadır. Bu nedendir ki Muâviye hakkında çağdaşlarının söz ve davranışları, doğru bir sonuca yaklaşabilmek adına, önem arz etmektedir. Bu sebeple elinizdeki çalışmada daha çok onun çağdaşlarının, yani sahabe neslinin sözleri ve eylemleri göz önünde bulundurulmuştur. Ancak zaman zaman bazı muahhar alim ve tarihçilerin değerlendirmelerine de yer verilmiştir.

Bu çalışma esnasında ne kadar yoğun olursa olsun şahsıma zaman ayıran ve kıymetli görüşleriyle ufkumu genişleten Prof. Dr. Rıza SAVAŞ hocama, hiçbir zaman desteğini esirgemeyen ve önemli dokunuşlarla çalışmaya yön veren hocam Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT'e, çalışmamı okuyarak katkıda bulunan ve yayımlanması için teşvik eden Prof. Dr. Mustafa FAYDA ve Prof. Dr. Şaban Öz hocalarıma ve çalışmanın yayımlanmasını üstlenen SAMER Yayınları ve ailesine teşekkür ederim.

Bir teşekkür de yoğun çalışma sürecinde sabrıyla destek olan biricik eşime...

Adem Demir
Manisa - 2021

- GİRİŞ -

1. Araştırmanın Metodu

İslâm tarihinin en önemli kişilerinden birisi hiç şüphesiz Muâviye b. Ebî Süfyân'dır. Gerek Şam valiliği gerekse halifeliği dönemindeki faaliyetleri ile Muâviye b. Ebî Süfyân günümüze kadar konuşula gelmiştir ve konuşulmaya da devam edecektir.

İslâm toplumunun gruplara ayrılmasında Hz. Osman döneminde cereyan eden olaylar etkili olmuştur. Akabinde Hz. Ali döneminde vuku bulan iç savaşlar ayrılıkları netleştirmiş ve grup isimleri zikredilmeye başlamıştır. Bu dönemdeki iç savaşlarda Muâviye b. Ebî Süfyân oldukça etkili olmuş, örneğin Sıffîn'de başrolü oynamıştır. İslâm tarihinin bu çalkantılı dönemlerinin derinlemesine ve tarafsız olarak incelenmesi, dini ve siyasî nitelikli fırkaların oluşum süreçlerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için de önem arz etmektedir.

Tarih çalışmaları, tutarlı ve makul analizlere ihtiyaç duyar. İsbetli ve mantıklı analizler ise ancak olayların arka planını kavramakla mümkün olabilir.¹Geleceğe yön verebilmek için geçmişle olan bağın sağlam, tarafsız ve olayların derinliklerine vakıf olan bir gözle kurulması gerekmektedir. Ancak

¹ Mubahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 8.

İslâm tarihinin özellikle Hz. Osman'la başlayan süreci ele alındığında bunun pek de kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu dönemleri ele alanlar ya sahabe'nin bir insan olduğu gerçeğini göz ardı ederek, sorgulanamaz bir dönem oluşturmuşlar, yanlış bir şey yapsalar bile bir hikmetinin olduğunu düşünerek olaylara yaklaşmışlar, ya da Muâviye b. Ebî Süfyân'ın sahabe olması² Hz. Peygamber'in (SAV) bazı mektuplarını kaleme alması, Hz. Peygamber'in kayın biraderi olması ve başarılı bir yönetici portresi çizmesi gibi gerekçelerle Emevî tarafgirliğiyle hareket etmişlerdir. Buna karşılık Emevî karşıtları da bu dönemde yapılan her şeye olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmışlar, böylece olayların iç yüzünün anlaşılması oldukça güç bir hal almıştır.

Tarih boyunca bazı alimler ve bazı tarihçiler, kendi inandıkları değerler doğrultusunda ve kendi davalarını meşrulaştırmak adına, zaman zaman Hz. Peygamber ve diğer önemli isimleri konuşturma yoluna gitmişler, bazen aralarında zaman farkı bulunan ayrı rivayetleri, aynı anda olmuşçasına, bir metinde toplamışlar, bazen de şahsiyetleri herkesçe bilinen insanlara zıt denebilecek vasıflar yüklemişlerdir. Bu anlayışın, doğru ve ilmi çalışmalar yapmak isteyen tarihçiler için büyük bir engel olduğu aşikardır.³Kaynaklarımızda Muâviye merkezli birbirine tamamen zıt, çok çeşitli haberler yer almaktadır. Tarih ve hadis kaynaklarında geçen bazı rivayetlere göre Muâviye Allah katındaki eminlerdendir.⁴Hatta bazı rivayetlere göre nere-

² Sahabi tanımları için ve kimlerin sahabe sınıfına dâhil edilebileceğiyle alakalı farklı yaklaşımların analizi için bkz. Bünyamin Erul, **Sahabe'nin Sünnet Anlayışı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2016, ss. 1-13; Mehmet Efendioğlu, "Sahabe", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 35, ss. 491-500.

³ Bazı örnekler ve detaylı bir analiz için bkz. İrfan Aycan ve Mahfuz Söylemez, **İdeolojik Tarih Okumaları**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.

⁴ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî (354/965), *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I-III, thk. Mahmud İbrahim Zâ'id, Dâru'l-Va'y, Haleb, 1396/1992, Cilt: 1, s. 146; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risale, 1405/1985, Cilt: 3, ss. 129-130; İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, thk. Ali Şîri, Dâr-u İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988, Cilt: 8, s. 129; İrfan

deyse nebi olarak gönderilecekti.⁵ Yine bazı rivayetlere göre Muâviye sevgisi farzdır ve Muâviye cennetliktir.⁶ Bazı rivayetlere göre ise Muâviye cehennemliktir,⁷ Hz. Peygamber'in minberinde görüldüğünde boynu vurulmalı ve öldürülmelidir.⁸ Öldüğü zaman ise İslâm dini üzere ölmeyecektir.⁹ Bu rivayetler incelendiğinde bazılarının birbirine tamamen zıt bir şekilde Ebû Hureyre'den rivayet edildiği anlaşılmaktadır. Siyasî gerekçelerle uydurulduğunu düşünebileceğimiz ve azımsanamayacak sayıda olan bu gibi rivayetler, birçok eski ve yeni kaynaktan doğruluğundan şüphe edilmez rivayetler olarak sunulmaktadır. Hal böyle olunca sağlıklı değerlendirme yapmak bir tarihçi için hiç de kolay olmamaktadır.

Emevî Devleti tarihi büyük ölçüde Abbâsîler döneminde yazılmıştır. İslâm tarihinin ilk müelliflerinin tamamı Abbâsîler döneminde yaşamış ve İslâm tarihçiliğine yön vermişlerdir. Sonraki tarihçiler İslâm'ın ilk üç asrı hakkında aktardıkları bilgileri hep bu dönem kaynaklarına borçludurlar.¹⁰ Bilindiği üzere Abbâsî hanedanı bir dizi kanlı ihtilal sonucunda kurulmuştur. Abbâsîler'in, selefleri olan Emevîler hakkındaki tavırları ise herkesçe malumdur. Abbâsî halifeleri ve devlet erkânı arasında Emevîler'e yönelik husumetin uzun yıllar devam ettiği tarihi bir hakikattir. H. 132/m. 750'de kurulan Abbâsî Devleti'nin halifelerinden Memun döneminde 828 yılında

Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, s. 39.

⁵ Zehebî, Cilt: 3, s. 128; Aycan, *Saltanat*, s. 39.

⁶ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279-892), *Ensâbu'l-Eşraf*, I-XIII, thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Zirikli, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1417/1996, Cilt: 5, ss. 127-128; İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan (571/1176), *Târihu Dımaşk*, I-LXXX, thk. Ömer b. Garâme el-Umrevî, Daru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1915, Cilt: 59, s. 74; Zehebî, Cilt: 3, ss. 130-131; Aycan, *Saltanat*, s. 42.

⁷ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, s. 128; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Daru't-Türâs, Beyrût, 1387/1967, Cilt: 10, s. 58; İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 101; Aycan, *Saltanat*, s. 43.

⁸ Minkarî, Nasr b. Müzahim (212/827). *Vak'atu Sıffin*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, el-Müessetü'l-Arabiyye, 1382/1962, ss. 216,221; Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, s. 128-130; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, Cilt: 1, ss. 157,250; Taberî, Cilt: 10, s. 58; İbn Kesîr, Cilt: 8, ss. 141-142.

⁹ Minkarî, s. 217; Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, ss. 126-127; Taberî, Cilt: 10, s. 58; Aycan, *Saltanat*, s. 44.

¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, Cilt: 1, s. 46.

çıkarılan bir fermanla Muâviye’yi hayırla ananların cezalandırılacağı belirtilmesi bu anlamda bir fikir vermesi açısından önemlidir.¹¹

Halk arasında, İslâm tarihini İslâm’la özdeş gören anlayış neticesinde, birbiriyle savaşan sahabe neslinin de insan olduğu ve hata yapabileceği göz ardı edilmiş bu gibi olayların incelenmesi hoş karşılanmamıştır. Bu durumda İslâm tarihini mümkün merteye objektif ölçütlerle incelemeye çalışan araştırmacılar ve ortaya koydukları çalışmalar “*sahabeye dil uzatıyor*” söylemiyle değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımlar neticesinde iç savaşlar içtihat farkı kavramıyla açıklanmaya çalışılmış, böylece siyasî nitelikli olaylar dini karaktere bürünmüştür. Anlaşılan İslâm tarihinin İslâm’ın tarihi, dolayısıyla hatasız olması gerektiği anlayışı sürdüğü müddetçe de bu yanlışlar sona ermeyecektir.

Müelliflerin yaşamış olduğu dönemin sosyo-ekonomik ve politik şartlarının, eserlerine yansıdığı şüphesizdir. Ayrıca ilgi duydukları siyasî ve itikadî oluşumların bakış açıları da bu eserlere etki etmiştir. Çalışmamızda bu durumun farkında olarak Muâviye b. Ebî Süfyân’a yöneltilen eleştiriler incelemeye ve dönemin olaylarına bir nebze ışık tutmaya çalışılmıştır.

Bazı kaynakların tamamı okunurken, bazı kaynakların konumuzla alakalı bölümleri tedkik edildi. Konumuzla ilgili rivayetler değerlendirilirken, farklı bakış açısına sahip müelliflerin, üzerinde ittifak ettikleri anlatımlar tercih edildi. Bazı rivayetler de tarihi gerçekliğe daha uygun olduğu düşünülerek tercih edildi.

Tarihi rivayetlerin tarih metodolojisi çerçevesinde ele alınması gerektiği bilinen bir husustur. Bu nedenle çalışmamızda, ilk bakışta doğru olmadığı izlenimini veren rivayetlerin de tarihi anlamda dönemin genel özellikleri

¹¹ Taberî, Cilt: 8, s. 618; Makdisî, Mutahhar b. Tâhir (355/966), **Kitâbü'l-Bed' ve't-Târih**, I-VI, neşr. Mektebetü's-Sekkâfâ, Beyrût, trz., Cilt: 6, s. 112; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerim Muhammed İzzeddîn (630/1232), **el-Kâmil fi't-Tarih**, I-X, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrût, 1417/1997, Cilt: 5, s. 553.

hakkında ipuçları verebileceği gerçeği göz önünde bulundurulmaya gayret edilmiştir.

Aslında bu konu daha önce de ele alınmıştı. 2007'de aynı isimle yapılmış bir yüksek lisans tezi önemli bir çalışma olarak önümüzde durmaktadır.¹² Ancak İslâm tarihinin önemli kaynaklarından olan İbn İshâk, İbn Hişâm, İbn Sa'd gibi klasik kaynaklara ilgili tezde müracaat edilmemiş olması, dönemin en önemli olayı olan Sıffin savaşı hakkında klasik tek eser olma özelliğini koruyan Minkarî'nin Vak'at-u Sıffin'inden istifade edilmemiş olması ve o tarihten bugüne çok kıymetli araştırmacıların ortaya koyduğu yeni bilgi ve dökümanların ortaya çıkması gibi nedenler konunun yeni bir bakış açısıyla ve Muâviye'nin Hicaz siyasetiyle bağlantılı olarak ele alınması zorunluluğunu doğurmuştur.

Araştırmamız bir giriş, bir sonuç ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yöntem ve kaynaklardan bahsedildikten sonra Muâviye'nin hayatı kısaca ele alındı. Birinci bölümde valiliği dönemindeki faaliyetleri nedeniyle muhatap olduğu eleştiriler incelenmeye çalışıldı. İkinci bölümde ise halifeliği dönemindeki icraatları nedeniyle karşı karşıya kaldığı eleştiriler ele alındı. Siyasî cinayetler ve sürgünler irdelenerek çalışma sonlandırıldı.

2. Kaynaklar ve Araştırmalar

Araştırmamız geniş bir dönemi ele aldığı için hemen her türlü İslâm tarihi eserinden faydalandığımızı söyleyebiliriz. Bu kaynakların tamamından bahsetmek mümkün olmadığı için en çok faydalandığımız kaynaklar hakkında özet bilgiler vermeye çalışacağız.

¹² Osman Nuri Dural, **Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

Çalışmamızda Hz. Peygamber dönemi olayları için siyer ve megâzi eserlerinden yararlanıldı. Vâkıdî (207/823)'nin Kitâbü'l Megâzi'si,¹³ İbn İshâk (151/768)'ın es-Sîre'si,¹⁴ bu eseri yeniden inşa eden İbn Hişâm (218/833)'ın es-Sîret'ün-Nebeviyye'si¹⁵ bunlar arasında öne çıkmaktadır.

Nasr b. Müzâhim el-Minkarî (212/827)'nin Kitâbu Vak'atü's-Sıffin'î¹⁶ Hz. Ali ile Muâviye arasında Sıffin'deki mücadeleye dair en önemli kitaplardan biridir. İbn Müzahim, eserinde bazı mevzu hadislere yer vermiş ve Şii eğilimi sebebiyle bazı abartılı ifadeler kullanmıştır. Bununla birlikte, Sıffin'deki olayları tarafsız bir şekilde aktarmaya çalışmıştır. Rivayetleri Taberî ve Belâzürî'nin rivayetlerinde gördüğümüz bilgilerle büyük ölçüde uyum içersindedir. Bu sebeple eserden azami ölçüde istifade edilmeye çalışılmıştır.

İran'lı bir soydan gelen Belâzürî (279/892), Abbâsiler döneminde yaşamış ve Fütûhu'l-Büldân¹⁷ adlı eserini yazmıştır. Bu eseri yazarken dayandığı belgelerin doğruluğunu sağlamak için gayret ettiği anlaşılan Belâzürî'nin, kendisinden önce yazılan eserleri incelediği, bizzat duyduğu rivayetlerin birbirleriyle ve bu eserlerle karşılaştırılması konularında büyük bir özen gösterdiği görülmektedir. Muâviye ile Hz. Hasan arasındaki anlaşmayla alakalı oldukça geniş bilgiler de bu eserde bulunmaktadır.

Aynı müellifin diğer bir eseri ise Ensâbü'l-Eşrâf¹⁸ adlı tabakâtıdır. Eser, Hz. Peygamber'in hayatı ile raşit halîfeler, Emevî ve Abbâsiler'in ilk dönem-

¹³ Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), **Kitâbü'l-Megâzi**, I-III, thk. Marsden Jones, Beyrût, 1409/1989.

¹⁴ İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed (151/768), **es-Sîre**, thk. Süheyl Zekkâr, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1398/1978.

¹⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), **es-Sîret'ün-Nebeviyye**, I-II, thk. Mustafa es-Sekâ vd., Mısır, 1375/1955.

¹⁶ Minkarî, Nasr b. Müzahim (212/827), **Vak'atu Sıffin**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1382/1962.

¹⁷ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279-892), **Fütûhu'l-Büldân**, nşr. Daru Mektebetü'l-Hilâl, Beyrût, 1988.

¹⁸ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279-892), **Ensâbu'l-Eşrâf**, I-XIII, thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Zirikli, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1417/1996.

leri için önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Ancak Belâzürî, bu eserinde, bir tabakât kitabı yazarından ziyade, bir tarihçi gibi hareket etmiş; ele aldığı şahıs eğer bir halife ise, onun dönemindeki gelişmeleri ve olayları, genişçe aktarmıştır. Bu bakımdan İbn Sa'd'dan ayrılan yazar, tarih, tabakât ve ensâb tarzındaki kitapların yöntemlerini birleştirerek farklı bir üslup ortaya koymuştur.

Belâzürî'nin çağdaşı olan Dîneverî'nin¹⁹ rivayetleri genellikle İran kaynaklıdır. Genel tarih kitabı niteliğinde kaleme almış olduğu eserinde müellifin, Hz. Osman dönemi olayları, Hz. Ali ve Muâviye arasındaki mücadelelere ve Emevîler dönemi olaylarına önem verdiği anlaşılmaktadır. Hz. Ali dönemi olayları hakkında bilgiler verirken oldukça tarafsız davranmaya çalışmış Dîneverî'nin, Cemel ve Sıffin savaşları esnasında yaşanan diyalogları ve taraflar arasındaki mektuplaşmaları yorum yapmadan aktardığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eserde Sâsânîler ve Irak üzerine yapılan seferler ile Harzem ve Mâverâünnehir bölgesindeki Türkler hakkında da bilgiler bulunur.

Aslen Şîî kökenli olmakla birlikte ılımlı bir müellif olarak öne çıkan Ya'kûbî (292/905)'nin²⁰ Târihu'l-Ya'kûbî²¹ adlı eseri önemli bir dünya tarihi kaynağıdır. Bu yönüyle Ya'kûbî'nin Taberî ve Mes'ûdî gibi dünya tarihi yazarlarına örnek teşkil ettiği söylenebilir. Bununla beraber o, kendi döneminde yaygın olan isnat zinciri kullanma akımına uymamıştır. Eserinde dayandığı kaynakları isim isim saymakla beraber, olayları genellikle isnatsız olarak, tercih ettiği rivayeti almak suretiyle aktarmıştır. Bu yönüyle Taberî başta olmak üzere birçok İslâm tarihçisinden farklı bir yöntem uygulamıştır. Rivayetlerini senetlerle desteklemediği için, benzer olaylarda farklı rivayetler aktararak, kendi Şîî bakış açısını yansıttığı söylenebilir. O, yapmış olduğu

¹⁹ Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/895). **el-Ahbârü't-Tivâl**, thk. Abdülmen'am Âmir, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kâhire, 1960.

²⁰ Murat Ağar, "Ya'kûbî", **DİA**, Cilt: 43, s. 287.

²¹ Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb (292/905). **Târihu'l-Ya'kûbî**, I-II, thk. Abdülemîr Mühennâ, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, Beyrût, 1431/2010.

seyahatler neticesinde, insanları ve memleketleri detaylı bir şekilde gözlemlemiş ve gözlemlerini eserine yansıtmıştır.

Taberî (310/920)'nin *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk* adlı eseri²² Hz. Adem'den başlayarak h. 302 yılına kadar olan olayları içermektedir. Bu tarih ise müellifin vefatından yaklaşık sekiz yıl öncesine tekabül eder. Genelde olayların yorumunu okuyucuya bırakan eserde konumuzla ilgili önemli bilgiler vardır. Örneğin Muâviye ile Hz. Ali arasında h. 40 yılında imzalanan anlaşmaya dair bilgiler, çok kısa da olsa, diğer kaynaklarda karşımıza çıkmamıştır.²³

*el-Kâmil fi't-Târih*²⁴ isimli eserin müellifi İbnü'l-Esir (630/1232), eserinde büyük ölçüde Taberî'yi kopya etmiştir. Eser Taberî'ye nispetle biraz daha özet ve biraz daha sağlıklı rivayetleri ihtiva eder. Benzer özelliklere sahip olan İbn Kesîr (774/1373)'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye'si*²⁵ ve önemli bir genel tarih eseri olan *Mes'ûdî* (346/956)'nin *Mürûcü'z-Zehebî*²⁶ de kaynaklarımız arasındadır.

Birçok alanda eser vermiş olan Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (597/1201), biyografi tarzında yazmış olduğu *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*²⁷ adlı genel tarih eserinde, insanların bilmesinde fayda olduğunu düşündüğü rivayetleri dikkate almış, bu nedenle rivayetleri değerlendirirken seçici dav-

²² Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, Daru't-Türâs, Beyrût, 1387/1967.

²³ Hasan Yaşaroğlu; "Siffin Savaşı ve Tarihin Gizlediği Bir Gerçek: Ali Muâviye Mütarekesi", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/1 Winter 2014*, ss. 624-626.

²⁴ İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerim Muhammed İzzeddin (630/1232), *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-X, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrût, 1417/1997.

²⁵ İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, thk. Ali Şîrî, Dâr-u İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988.

²⁶ Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin (346/956), *Mürûcü'z-Zeheb*, I-IV, thk. Kemâl Hasan Mer'î, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, 1425/2005.

²⁷ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (597/1201). *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, I-XIX, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1412/1992,

ranmıştır. Sahih olmadığını düşündüğü ve faydasız gördüğü rivayetleri nakletmemeye çalışmıştır. Ortaya koymuş olduğu bu yöntemiyle kendisinden sonraki birçok alimi etkilemiştir. Torunu ve öğrencisi olan Sıbt İbnü'l-Cevzî (654/1256)'nin, dedesinin metodunu takip ederek, yaradılıştan kendi dönemine kadar olan olayları ele aldığı *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*²⁸ adlı hacimli eseri de çalışmamızda faydalanılan kaynaklar arasında yer almaktadır.

İbn Asâkir'in seksen ciltlik hacimli eseri *Târîhu Dımaşk*,²⁹ Dımaşk'la bir şekilde ilgisi bulunan kişilerle alakalı önemli bilgiler vermektedir. Bu anlamda bir Suriye tarihi olarak değerlendirilebilecek olan eserde, günümüze ulaşmayan bazı kaynaklarda yer alan bilgileri bulabilmek mümkündür. Şehir tarihi tarzında kaleme alınmakla beraber eserde, Hz. Peygamber döneminden, Eyyübîler'in ilk dönemine kadar birçok önemli bilgiye ulaşılabilmektedir. Bu sebeple adı geçen eser ve bu eseri özetleyerek daha kolay kullanılabilir hale getiren İbn Manzûr'un *Muhtasâr-u Târîh-i Dımaşk*³⁰ adlı eseri de çalışmamızda faydalanılan kaynaklar arasında yer almıştır.

İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*³¹ isimli diğer eseri, önemli bir tabakât kitabı olarak müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Diğer tabakât ve terâcim eserlerinden İbn Sa'd (230/844)'in *et-Tabakâtü'l Kübra'sı*,³² İbn Abdilberr (463/1071)'in *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*³³ ve

²⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu *et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî* (654/1256), *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, I-XXIII, thk. Muhammed Berekât vd., Dârü'r-Risâletü'l-Âlemiyye, Dımaşk, 1434/2013.

²⁹ İbn Asâkir, Ebü'l-Kasım Ali b. Hasan (571/1176). *Târîhu Dımaşk*, I-LXXX, thk. Ömer b. Garâme el-Umrevî, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1415/1915.

³⁰ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî *er-Rüveyfî* (711/1311). *Muhtasâr-u Târîh-i Dımaşk*, I-XIX, thk. Riyâd Abdülhamîd Murâd vd., Darü'l-Fikr, Dımaşk, 1402/1984.

³¹ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebîl-Kerim Muhammed İzzeddîn (630/1232), *Üsdü'l-Gâbe fi Marifeti's-Sahâbe*, I-VIII, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1994.

³² İbn Sa'd, Ebü Abdullah Muhammed (230/845), *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, I-VIII, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1410/1990.

Zehebî’nin (748/1347) *Siyeru A’lâmü’n-Nübelâ’sı* da³⁴ kaynaklarımız arasındadır. Bunlardan Zehebî’nin eseri oldukça hacimli olup, asr-ı saâdetten h. 700/m. 1301 yılına kadar kırka yakın tabaka hakkında bilgiler verir. Yazar eserinde başta hadis ravileri olmak üzere meşhur şahsiyetleri tabakalar halinde tanıtmaktadır. Ayrıca Muâviye’nin aşırı taraftarlarının uydurduğu hadislerin büyük bir kısmını vermektedir.³⁵ İbn Hacer el-Askalânî (852/1448)’nin *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*³⁶ isimli tabakâtı da müracaat edilen kaynaklar arasındadır.

Hz. Ali’nin hutbe, mektup ve vecizelerinin yer aldığı *Nehcü’l-Belâga*,³⁷ Hz. Ali’nin vefatından yaklaşık üç buçuk asır sonra kaleme alınmıştır. Bu sebeple Hz. Ali’nin hutbe ve mektuplarını aynen yansıttığı söylenebilir.³⁸ Bununla beraber eserde yer alan bilgiler, *el-İmâme ve’s-Siyase’de*³⁹ yer

³³ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdilâh b. Muhammed (463/1071), *el-İsti’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, I-IV, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü’l-Ceyl, Beyrût, 1412/1992.

³⁴ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed (748/1348). *Siyeru A’lâmü’n-Nübelâ*, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü’r-Risale, 1405/1985.

³⁵ Bkz. Zehebî, Cilt: 3, ss. 127-131.

³⁶ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, I-VIII, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd ve Ali Muhammed Muavvaz, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1994.

³⁷ İbn Ebû’l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî (656/1258). *Şerhü Nehcü’l-Belâga*, I-XX, thk. Muhammed Abdülkerim en-Nemrî, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1998.

³⁸ Faris Çerçi, bu eseri derleyen eş-Şerîf er-Radî (v.406/1015)’nin kaynakları arasında yer alan önemli isimlerden bahseder. Zeyd b. Vehb gibi, Hz. Ali’nin dönemini idrak eden bu kişilerin eserlerinin yazılı olarak eş-Şerîf er-Radî dönemine kadar geldiğini ifade eder. Bkz. Faris Çerçi, “Mâlik el-Eşter’e Verdiği Ahd-Name’ye Göre Hz. Ali’nin Yönetim Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, Sayı: 28, ss. 93-95. Ayrıca bkz. İsmâil Durmuş, “Nehcü’l-Belâga”, *DİA*, Cilt: 32, ss. 538-540.

³⁹ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889). *el-İmâme ve’s-Siyase*, Dârü’l-Edva, Beyrût, 1990. *el-İmâme ve’s-Siyase*’nin İbn Kuteybe’ye ait olup olmadığı tartışmalı olup, müellifinin meçhul olduğu görüşü ağır basmaktadır. Bkz. M. Bahaüddin Varol, “el-İmâme ve’s-Siyase İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe midir?”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 2003, Cilt: 16, Sayı: 2, ss. 308-321. Ahmet Önkâl, bu eserin esasen İbn Kuteybe’nin olmadığını ve Ehl-i Sünnet tarafınca muteber kabul edilmesi için kendi ismini gizleyerek, İbn Kuteybe’nin ismini kullanmayı kendi düşüncesine daha uygun gören, sonraki dönemlerde

alan mektup ve yazışmalarla ve Minkarî'nin eseriyle muhteva açısından uyum içindedir. Bu yönüyle, incelediğimiz konuyla alakalı önemli bilgi ve fikir elde edilebilecek bir kaynaktır.

Memlükler döneminde yaşamış ve devlet yönetiminde de etkili olmuş tarihçi Nüveyrî'nin tek eseri olan Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnü'l-Edeb⁴⁰ beş bölüme ayrılmış olup, ikinci bölümünde Hz. Peygamber ve ashabından bahsedildikten sonra önemli Arap ediplerinin söz ve vecizelerine yer verilmiştir. Cesaret, tevazu, cömertlik, yiğitlik gibi temaları olan bu vecizelerin incelediğimiz dönemin anlaşılmasına katkısı yadsınamaz.

Çalışmamızda P. Hitti, Wellhausen, Cahen ve Watt başta olmak üzere batılı müsteşriklerin eser ve makalelerinden de istifade edilmiştir. Bu anlamda MEB İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan ilgili tüm maddeler incelenmiş, ayrıca konumuzla alakalı bulunan TDV İslâm Ansiklopedisi maddeleri de dikkatle tedkik edilmiştir. Kaynakça bölümünde verdiğimiz için burada ayrıca zikretmiyoruz.

Bu çalışmanın oluşmasında çağdaş araştırmaların da büyük desteği olmuştur. Özellikle İrfan Aycan'ın "Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân"⁴¹ isimli eseri çalışmamıza önemli ölçüde katkı sağlamış ve kaynaklara ulaşmamıza da yardımcı olmuştur. Merhum İbrahim Sarıçam'ın "İslâm Öncesinden Abbâsilere Kadar Emevî-Hâşimi İlişkileri"⁴² isimli eserinden de istifade edilmiştir. Vecdi Akyüz,⁴³ Mehmet Azimli, Adnan Demircan, Adem Apak, Şaban Öz gibi çağdaş araştırmacıların eser ve makaleleri de sık müracaat edilen çalışmalar arasındadır.

yaşamış Şii bir yazara ait olduğu şeklinde bir görüş olduğundan bahseder. Bkz. Ahmet Önkal, "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", **Marife Dergisi**, Bahar 2005, s. 258.

⁴⁰ Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb (733/1333). **Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnü'l-Edeb**, I-XXXIII, nşr. Dâru'l-Kütüb, Kâhire, 1423/2002.

⁴¹ İrfan Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

⁴² İbrahim Sarıçam, **İslâm Öncesinden Abbâsilere Kadar Emevî-Hâşimi İlişkileri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

⁴³ Vecdi Akyüz, **Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991.

Makale boyutunda olup çalışmamıza katkı sağlayan araştırmalar da mevcuttur. Sabri Hizmetli’nin “Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman’ın Öldürülmesi”,⁴⁴ Melek Yılmaz Gömbeyaz’ın “Muâviye b. Ebî Süfyân’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”,⁴⁵ Mustafa Demirci’nin “Hz. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyoekonomik Boyutları”,⁴⁶ Kenan Ayar’ın “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa’d”,⁴⁷ Ahmet Turan Yüksel’in “Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer” gibi makaleleri⁴⁸ bu anlamda öne çıkan çalışmalardır.

3. Müslüman Olmadan Önce Muâviye

Tam adı Muâviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf b. Kusay, künyesi ise Ebû Abdurrahman’dır.⁴⁹ Doğum tarihinin m. 602 veya 603 olduğu konusunda farklı görüşler vardır.⁵⁰ Buna karşılık ölüm tarihinin h. 60/m. 680 yılının Recep ayı olduğu hususunda neredeyse ittifak vardır.⁵¹ Babası Ebî Süfyân b. Harb b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf b. Kusay, annesi Hind bt. Utbe b. Rebîa b. Abdişems b. Abdimenâf b.

⁴⁴ Sabri Hizmetli, “Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman’ın Öldürülmesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1986, Cilt: 27, Sayı: 1, ss. 149-176.

⁴⁵ Melek Yılmaz Gömbeyaz, “Muâviye b. Ebî Süfyân’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2010, Cilt: 19, Sayı: 1, ss. 301-332.

⁴⁶ Mustafa Demirci, “Hz. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyoekonomik Boyutları”, **İslâmiyat Dergisi**, Yıl: 7(2004), Sayı: 1, ss. 155-170.

⁴⁷ Kenan Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa’d”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun, 2005, Sayı: 20-21, ss. 113-167.

⁴⁸ Ahmet Turan Yüksel, “Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer”, **İSTEM**, Yıl: 4(2006), Sayı: 8, ss. 21-42.

⁴⁹ İbn Sa’d, Cilt: 7, s. 285; İbn Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed el-Hâşimî (245/860). **el-Muhabber**, thk. Eliza Lechten Stetter, Dârü’l-Âfâki’l-Cedîde, Beyrût, trz., s. 19; İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 1416; İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 57; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 201; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 7, s. 15; Ebû’l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâil (732/1331). **el-Muhtasar fi Ahbâri’l-Beşer**, I-IV, Matbatü’l-Hüseyniyye, Mısır, trz., Cilt: 1, s. 184; İbn Hacer, Cilt: 6, s. 120.

⁵⁰ Bu konudaki farklı rivayetler ve hesaplamalar için bkz. Aycan, **Saltanat**, s. 25.

⁵¹ İbn Sa’d, Cilt: 7, s. 285; İbn Abdilberr, Cilt: 3, ss. 1419-1420; İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 57; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 201; İbn Hacer, Cilt: 6, s. 122; Dural, s. 6.

Kusay'dır.⁵²Annesi ve babasının soyu dört kuşak yukarıda, Abdişems'te birleşir.

Hız. Peygamber'in mensup olduğu Hâşimoğulları ile Muâviye'nin mensup olduğu Ümeyyeoğulları'nın nesebi Abdimenâf'a dayanmaktadır. Abdimenâf'ın oğullarından Abdişems ve Hâşimoğulları arasında meydana gelen anlaşmazlık İslâm'ın gelişine kadar devam etmiş, Hız. Peygamber'in Hâşimoğulları'nın içinden çıkmasını hazmedemeyen Emevî ailesinin büyük çoğunluğu gibi⁵³ Muâviye de İslâm'ı oldukça geç sayılabilecek bir dönemde, Mekke'nin fethi sırasında, kabul etmiştir.⁵⁴

Ebû Süfyân ailesinden ilk Müslüman olan kişi onun kızı, daha çok Ümmü Habîbe olarak bilinen, Remle bt. Ebî Süfyân'dır.⁵⁵Kocası Ubeydullah b. Cahş ile birlikte Müslüman olup Habeşistan'a hicret eden Remle bt. Ebî Süfyân, kocasının Hristiyan olup bir süre sonra ölmesine rağmen dininde

⁵² İbn Sa'd, Cilt: 7, s. 285; İbn Habîb, s. 19; İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 1416; İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 57; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 201; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 15; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 184.

⁵³ Abdişems'in oğlu Ümeyye ile amcası Hâşim arasında başlayan rekabet, Abdülmuttalib b. Hâşim ile Harb b. Ümeyye arasında devam etmiştir. Hız. Peygamber'in karşısına en güçlü düşmanlardan birisi olarak çıkan Ebû Süfyân'ın duruşunda da bu rekabetin tek taraflı olarak devam ettiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Ebû Leheb ile Ebû Süfyân'ın kızkardeşi Ümmü Cemil'in evliliği bu anlamda bir farklılık oluşturur. Watt, Ebû Süfyân'ın kızkardeşinin Hâşimoğulları'na mensup birisi ile evlenmesini "*Belki de bu evlilik, Hâşimilerin geleneksel siyasetinden ayrılması için Ebû Leheb'e verilmiş bir rüşvetti.*" şeklinde değerlendirir. Bkz. W. Montgomery Watt, **Hız. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı**, çev. Erdem Türközü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 95. Hız. Ali ile Muâviye'nin ve Hız. Hüseyin ile Yezîd'in mücadelelerinde de bu hususun etkisi dikkate alınmalıdır. Emevî-Hâşimi ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, **İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî-Hâşimi İlişkileri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

⁵⁴ İbn Sa'd, Cilt: 7, s. 285; İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 1416; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 201. Muâviye'nin Hudeybiye barışından sonra Müslüman olduğu yönündeki rivayetler tarihin akışına uygun değildir. Bkz. İbn Sa'd, Cilt: 7, s. 285. Umretü'l-Kaza yılına işaret eden rivayetler için de durum aynıdır. Bkz. İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 57; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 201.

⁵⁵ İbn Sa'd, Cilt: 8, s. 76; İbn Abdilberr, Cilt: 4, s. 1843; İbn Asâkir, Cilt: 69, s. 130; Aynur Uraler, "Ümmü Habîbe", **DİA**, Cilt: 42, ss. 318-319.

sebat etmiş, Hz. Peygamber de h. 7/m. 629 yılında Habeşistan kralı Necaşi’ye haber göndererek, bu sebaatkar hanımı nikâhlamıştır.⁵⁶

Bedir savaşı bir taraftan Ümeyye ailesi üzerine derin yaralar açarken, diğer yandan Ebû Süfyân’ın Mekke reisliğinin önünü açmıştır.⁵⁷Bu savaşta Muâviye’nin ağabeyi Hanzala, anne tarafından dedesi Utbe b. Rabia, annesinin amcası Şeybe b. Rabia, dayısı Velîd b. Utbe öldürülmüş, diğer bir kardeşi Amr b. Ebî Süfyân da esir alınmıştır.⁵⁸ Bu savaşta müşriklerin lideri kornumundaki insanların ve de özellikle Ebû Cehil’in öldürülmesi üzerine Ebû Süfyân’ın siyasî nüfuzu artmış ve Mekke’nin yeni reisi olmuştur.

Bedir’in intikamını almak isteyen Mekke’li müşrikler, Ebû Süfyân’ın komutanlığında bir ordu hazırlayarak bu kez Uhud’a gelmişler, onun eşi Hind bt. Utbe de bu orduda, def çalarak askerleri Müslümanlara karşı kıskırtan kadınlar arasında yer almıştır.⁵⁹ Hind savaş sırasında olanca gücüyle mücadele etmiş ve kaybettiği yakınlarının intikamını almak için şehit olan Müslümanlara müsle yapmıştır. Kölesi Vahşi aracılığıyla Hz. Hamza’yı katlettirmiş ve göğsünü yarıp ciğerini çiğnemiştir.⁶⁰ Böylece Hz. Peygamber’in ashabına ilk defa müsle uygulayan kişi olmuştur. Hind, müsle yapmakla kalmamış, beraberindeki kadınlara da müsle yapmalarını emretmiştir.⁶¹ Muâviye, annesinin bu davranışı sebebiyle muhalifleri tarafından sık sık “İbnü âkileti’l-ekbâd” (ciğerleri yiyenin oğlu) hitaplarına maruz kalmıştır.⁶²

⁵⁶ İbn İshâk, s. 259; İbn Hişâm, Cilt: 2, ss. 362-363; İbn Sa’d, Cilt: 8, ss. 76-78; İbn Habîb, ss. 76,88; İbn Kuteybe ed-Dineverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889). **el-Maârif**, thk. Servet Akâşe, Kâhire, 1992, s. 136; Taberî, Cilt: 3, s. 165; İbn Asâkir, Cilt: 69, s. 135; Ebû’l Fîdâ, 141; Aycan, **Saltanat**, s. 30.

⁵⁷ Watt, **Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı**, s. 153.

⁵⁸ Dedesi Utbe b. Rabia, dayısı Velîd b. Utbe ve kardeşi Hanzala Bedir’de Hz. Ali tarafından öldürülmüştür. Diğer kardeşi Amr b. Ebî Süfyân’ı da Hz. Ali esir almıştır. Bkz. Vâkıdî, Cilt: 1, ss. 147-148; İbn Hişâm, Cilt: 1, ss. 625,650,708,709.

⁵⁹ İbn Hişâm, Cilt: 2, ss. 67-68.

⁶⁰ Vâkıdî, Cilt: 1, s. 286; İbn Hişâm, Cilt: 2, s. 91.

⁶¹ Vâkıdî, Cilt: 1, s. 274.

⁶² Minkarî, ss. 357,366; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 189; Dineverî, s. 219; İbn Asâkir, Cilt: 63, s. 209; Aycan, **Saltanat**, s. 29.

Bedir ve Uhud savaşlarında ismine rastlamadığımız Muâviye b. Ebî Süfyân'ın müşriklerin safında Hendek savaşına katıldığı anlaşılmaktadır. Müşriklerin ordusuna casus olarak gönderilen sahabi Huzeyfe b. Yeman bir aralık yanındakini kontrol etmek için elini tutup onun kim olduğunu sorunca Muâviye b. Ebî Süfyân cevabını almıştır.⁶³Muâviye Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olduğu için⁶⁴ Tulekâ'dan⁶⁵ olup Müslüman olduktan sonra, yaklaşık iki buçuk yıl civarında Hz. Peygamber'in döneminde yaşama fırsatı bulmuştur.

Mekke'ye giren Hz. Peygamber, endişe içersinde kendileri hakkında verilecek kararı beklemekte olan Mekkeliler'e, "Sizin hakkınızda ne karar vereceğimi düşünüyorsunuz?" şeklinde sormuş, "Senden iyilik bekliyoruz, çünkü sen hayırlı bir kardeşsin" cevabını almıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara Hz. Yusuf'un kardeşlerine karşı hitabını hatırlatarak "Bugün sizler azarlanıp kınanmayacaksınız. Hepiniz serbestsiniz" (Tulekâ) buyurmuştur.⁶⁶Sonraki yıllarda bu isimlendirme ile anılan kişiler, zoraki ve menfaat gereği Müslümanlığı kabullenmiş olanlar anlamında sürekli kullanılır olmuştur.⁶⁷

Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra meydana gelen Huneyn savaşında elde edilen ganimeti paylaştırırken Ebû Süfyân kendisi için ihsanda bulunmasını istemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber müellefe-i kulûbdan kabul ettiği Ebû Süfyân'a 100 deve ile kırk ukıyye gümüş vermiştir.⁶⁸Ebû

⁶³ Vâkıdî, Cilt: 2, s. 489; İbn Hişâm, Cilt: 2, s. 232; İbn Kesîr, Cilt: 4, s. 130; Aycan, **Saltanat**, s. 29.

⁶⁴ İbn Sa'd, Cilt: 7, s. 285; İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 1416; İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 57; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 201; İsmâil Yiğit, "Emevîler", **DİA**, Cilt: 11, s. 88.

⁶⁵ Sözlükte "azat edilmiş, serbest bırakılmış" anlamındaki talikin çoğulu olan Tulekâ kelimesi, Hz. Peygamber tarafından Mekke'nin fethinde Kureyşliler'e hitaben söylenmesinin ardından terim manası kazanmıştır. Bkz. S. Kemal Sandıkçı, "Tulekâ", **DİA**, Cilt: 41, ss. 361-362.

⁶⁶ Taberî, Cilt: 3, s. 61; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 125; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 144; İbn Kesîr, Cilt: 4, s. 344; S. Kemal Sandıkçı, "Tulekâ", **DİA**, Cilt: 41, ss. 361-362.

⁶⁷ Mehmet Azimli. **Farklı Okumak-Hasan-Muâviye**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s. 99.

⁶⁸ İbn Abdilberr, Cilt: 2, s. 714; İbn Asâkir, Cilt: 23, s. 432, İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 3, s. 9; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, s. 29; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, s. 509, Zehebî, Cilt: 2, s. 105; İbn

Süfyân, oğulları Yezîd ve Muâviye için de talepte bulununca Hz. Peygamber onları da bu gruptan kabul etmiş ve aynı oranda ihsanda bulunmuştur.⁶⁹Mekke şehir devletinin başkanırken sıradan bir vatandaş konumuna düşen Ebû Süfyân’ın, kendisine ve oğullarına gösterilen bu ilgiden oldukça hoşnut olduğu anlaşılmaktadır. F. Buhl Ebû Süfyân’ın bu durumunu; *“Kendisine ayrılan ganimet öyle külliyetli idi ki, ne kadar memnun olsa yeri vardı.”*⁷⁰ şeklinde ifade etmektedir.

4. Müslüman Olduktan Sonra Muâviye

Hz. Peygamber Mekke’nin fethinden sonra, Müslüman olan müşriklerin konumuna ve yeteneğine göre onlara bazı görevler vermiştir. Muâviye’nin de bu bağlamda birkaç kez Hz. Peygamber’e katiplik yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak bu katiplik meselesi Sünni dünyanın, Şia’nın aşırı sövgülerine karşı geliştirdiği bir refleksle vahiy katipliğine dönüştürülmüş ve böylece Muâviye’ye kutsallık atfedilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım gerçeği yansıtmamaktadır.⁷¹ Muâviye hakkında kapsamlı bir doktora çalışması yapmış olan İrfan Aycan bu konudaki rivayetleri dikkatli bir şekilde değerlendirdikten sonra şöyle demektedir: *“Sonuç olarak Muâviye’nin Hz Peygamber’in katipleri arasında yer almış olduğu, hiç değilse bu görevi birkaç defa üstlenmiş bulunduğunu kesinlikle tespit etmiş bulunmaktayız. Bununla birlikte kendisinin vahiy katibi olduğu konusundaki rivayetlerin, yazmış olduğu öne sürülen Ayet’el-Kürsi’nin nüzul tarihi dikkate alındığında asılsızlığı ortaya çıkmaktadır.”*⁷²

Tağrıberdî, Cemâlüddîn Ebû’l-Mehâsin Yusuf (874/1469), **en-Nücümü’z-Zâhire fî Mülûk-i Mısır ve’l-Kâhire**, I-XVI, Dârü’l-Kütüb, Mısır, trz., Cilt: 1, s. 88

⁶⁹ İbn Abdilberr, Cilt: 2, s. 714; İbn Asâkir, Cilt: 23, s. 432; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt: 3, s. 9; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 29; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 509.

⁷⁰ F. Buhl, “Ebû Süfyân”, **Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (İA)**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt: 4, s. 51; İrfan Aycan, “Ebû Süfyân”, **DİA**, Cilt: 10, s. 231; Adem Apak, **Hz. Osman**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 63.

⁷¹ Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 101.

⁷² Aycan, **Saltanat**, s. 49.

Muâviye'nin katiplik görevi yeni hükümet sisteminin bütün kurumlarını ve aynı zamanda sonradan birlikte çalışacağı veya mücadele edeceği kimseleri tanımaya vesile olmuştur. Bu iki yönlü yetiştirme tarzı Muâviye'nin erken yaşlardan itibaren olgunlaşmasına ve geleceği için hazırlanmasına katkı sağlamıştır.⁷³

Hız. Peygamber döneminde, konumu gereği, pek ön plana çıkamayan Muâviye'nin, Hız. Ebû Bekir'in hilâfeti döneminde (632-634) Suriye'nin fethi için görevlendirilen dört ordudan birisinin komutanı olarak tayin edilen ağabeyi Yezîd'in öncü birliklerinin komutanı olmasıyla siyaset sahnesine çıkmaya başladığı görülür.⁷⁴ Muâviye bu görevi sırasında Ürdün sahil şehirlerinin fethinde başarılarıyla göz doldurmuş, bunun üzerine Hız. Ömer 638'de onu Ürdün bölgesine yönetici olarak görevlendirmiştir.⁷⁵

Ağabeyi Yezîd'in bir yıl sonra vebadan ölümü Muâviye'nin siyasî hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Hız. Ömer Yezîd'in ölümü üzerine Şam valiliğine kardeşi Muâviye'yi tayin etmiştir. Bu görev onun siyasî kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Hız. Ömer'in ardından halife olan ve Emevî ailesine düşkünlüğü ile tanınan Hız. Osman, Muâviye'yi h. 24/m. 645 yılında Suriye genel valisi yaparak yetkilerini oldukça genişletmiştir. Hız. Osman'ın halifeliğinin başlarında sadece Şam civarını yönetmekte olan Muâviye; Cezire, Kınnesrin, Hama, Hims ve Havran bölgesinin valisi olan Umeyr b. Sa'd'ın hastalığından dolayı görevi bırakması neticesinde adı geçen yerlerin de valisi olmuştur. Akabinde Filistin valisi Abdurrahman b. Alkame'nin vefatıyla bu bölge de Muâviye'ye bağlanmıştır.⁷⁶ Anlaşıldığı üzere asıl nüfuzunu bu dönemde kazanan Muâviye, bu görevi Hız. Osman'ın öldürülmesine kadar (35/656) sürdürmüş

⁷³ Henri Lammens, "Muâviye", **İA**, Cilt: 8, s. 438.

⁷⁴ Apak, **Hız. Osman**, ss. 74-80; Yiğit, "Emevîler", **DİA**, Cilt: 11, s. 88.

⁷⁵ Apak, **Hız. Osman**, s. 80.

⁷⁶ Adem Apak, "Hız. Osman'ın Hilâfeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 7, Bursa, 1998, s. 503.

ve Suriye’de kendisine oldukça bağlı bir halk ve ordu oluşmasını sağlamıştır.⁷⁷

Bundan böyle Suriye’yi yarı bağımsız bir eyalet gibi yönetmeye başlayan Muâviye, bölgenin en büyük kabilelerinden olan Kelb kabilesinden Meysun’la evlenerek gücüne güç katmıştır. Araştırmacı Yunus Akyürek, bu evliliğin sonucunda ortaya çıkan durumu; “*Muâviye, siyasî ve askerî anlamda asıl gücünü Kelb kabilesinden almıştır.*”⁷⁸ şeklinde yorumlamıştır.

Valiliği döneminde halka karşı oldukça cömert davranan Muâviye, başarılı yönetimiyle insanların gönlünü kazanmıştır. Ayrıca kendisine oldukça bağlı ve disiplinli bir ordu kurmayı da başarabilmiştir. Bu sayede, sivil gücü ve askerî gücü arkasına alarak, çift taraflı bir otoriteye sahip olmuş ve bölgedeki hakimiyetini sağlamlaştırmıştır.⁷⁹

5. Halîfeliği Dönemi

Muâviye’nin valiliği dönemindeki icraatlarından son derece rahatsız olan Hz. Ali, halîfe olur olmaz onu görevden alarak yerine Abdullah b. Abbâs’ı tayin etmiştir. Abdullah b. Abbâs başta olmak üzere bazı kişiler Muâviye’yi hemen görevden almamasını, devlet hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra bu hareketi yapmasının daha doğru olacağını telkin etmişlerse de, Hz. Ali onun günahlarına ortak olamayacağını söyleyerek görüşünde ısrar etmiştir.⁸⁰ Bunun üzerine Muâviye Hz. Ali’ye biat etmemiş ve onu Hz. Osman hakkında ilgisiz kalmakla ve isyancıları ordusunda barındırarak bir nevi onların suç ortağı olmakla itham etmiştir. Hatta yeni halîfeye biat et-

⁷⁷ Yiğit, “Emevîler”, **DİA**, Cilt: 11, s. 88.

⁷⁸ Yunus Akyürek, “Muâviye b. Ebî Süfyân’ın Siyasî Kararlarında Kelb Kabilesinin Rolü”, **İSTEM**, Yıl: 14(2016), Sayı: 27, s. 87.

⁷⁹ İrfan Aycan, “Muâviye b. Ebî Süfyân”, **DİA**, Cilt: 30, s. 332.

⁸⁰ Taberî, Cilt: 4, s. 439; İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 559; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 19.

memekle kalmamış, Hz. Osman'ın velisi olarak hukuken onun intikamını isteme hakkına sahip olduğu iddiasıyla Şam halkından biat almıştır.

Bu esnada Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in öncülüğünde, mazlum olarak öldürülen Halife Osman'ın kanını istemek amacıyla Mekke'de toplanan gruplarla, bu konunun zamana bırakılması düşüncesinde olan Hz. Ali arasında anlaşmazlık ortaya çıkmış, bu anlaşmazlık neticesinde İslâm'da ilk iç savaş olan Cemel Vak'ası yaşanmıştır. Muâviye, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını istediğini her fırsatta dile getirmesine rağmen, her biri farklı hedeflere sahip olan Cemel ashâbı ve Hz. Ali arasındaki mücadeleye fiilen katılmamış, mücadelenin sonucunu beklemeyi kendi siyaseti için daha uygun görmüştür.⁸¹

Hz. Ali Cemel Vak'asında galip geldikten sonra Muâviye b. Ebî Süf-yân'ı tekrar kendisine biat etmeye çağırılmış, Muâviye ise Halife Osman'ı öldürenleri kendisine vermesini ve halîfeliği şuranın seçimine bırakmasını teklif etmiştir. Muâviye'nin bu tutumu Müslümanları Sıffin'de karşı karşıya getirmiştir. Müslümanlar arasında yaşanan bu ikinci iç savaş, zaman zaman durarak, yaklaşık üç ay sürmüştür. Şiddetli çarpışmaların yaşandığı son günde savaşın Hz. Ali lehine sona ermek üzere olduğunu görerek savaş meydanını terketmeye hazırlanan Muâviye, Amr b. Âs'ın önerisiyle beş yüz kadar Kur'an sayfasını mızrakların ucuna astırmış, bu sayede savaşın sona ermesini ve sorunun hakemlere havale edilmesini sağlamıştır.⁸² Bu sayede ordusunu kesin bir hezimetten kurtarmakla kalmamış, çözüm için hakem tayin edilmesine karşı çıkan on iki bin civarında Hâricî'nin ortaya çıkmasına ve Hz. Ali'nin ordusunun parçalanmasına zemin hazırlamıştır. Şu halde

⁸¹ Aycan, "Muâviye", **DİA**, Cilt: 30, ss. 332-333.

⁸² Clement Imbault Huart; "Ali b. Ebî Talib", **İA**, Cilt: 1, s. 307...Mushafların kaldırılma şekli hakkındaki farklı rivayetler için bkz. Minkarî, ss. 478,481; İbn Sa'd, Cilt: 4, s. 255; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, s. 135; Dineverî, s. 189; Taberî, Cilt: 5, s. 48; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî (354/965). **es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, I-II, neşr. Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrût, 1417/1997, Cilt: 2, s. 542; İbnü'l Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 667; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, ss. 290-291; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 176; İbn Kesir, Cilt: 7, s. 302; Ahmet Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", **İSTEM**, Yıl: 1(2003), Sayı: 2, s. 39.

Hakem olayının sorunu çözmek yerine iyice içinden çıkılmaz hale getirdiği ve bu durumun sadece Muâviye'nin işine yaradığı söylenebilir.

Hız. Ali'nin, hakemlerin aracı olmasını kabul etmek durumunda kalması, Hâricîler'i huzursuz etmiştir. Onlar, meşru halifeye karşı isyan eden Muâviye ile savaşılmaması gerektiğinde ısrarcı olmuşlardır. Hız. Ali ise verilen sözden dönülemeyeceği belirtip, onların bu taleplerini reddetmiştir. Bunun üzerine Hâricîler, ona karşı cephe alıp ayrı bir grup oluşturmuşlardır.⁸³Hakem görüşmelerinden netice çıkmayınca, Hâricîler tavırlarını sertleştirmişler ve şiddeti tırmandırmışlardır. Bu durumda Hız. Ali Hâricîler'le uğraşmak zorunda kalarak güç kaybetmiştir. Muâviye ise Hız. Ali'nin bu durumundan istifade ederek, konumunu sağlamlaştırmıştır. Hız. Ali'nin ordusu her şeye itiraz eden bir yapıda olmasına rağmen, Muâviye'nin ordusunun ise kendisine çok sadık ve itaatkar olduğu anlaşılmaktadır. Onun en büyük eseri, emirlerine koşulsuz itaat eden birliklerden oluşturduğu Suriye ordusu olmuştur.⁸⁴Güçlü ordusu sayesinde Mısır başta olmak üzere, Hız. Ali'ye bağlı bazı önemli bölgeleri ele geçiren Muâviye, h. 40/m. 661 yılında İbn Mülcem isimli bir Hâricî tarafından Hız. Ali'nin şehid edilmesi üzerine, "emirü'l-mü'minin" ünvanıyla Suriyelerin biatını almıştır.

Hız. Ali'den sonra halife olarak biat edilen Hız. Hasan taraftarlarına güvenememiş ve ordugâhının kendi askerleri tarafından yağmalanması gibi bazı sebeplerle mücadeleden vazgeçmek durumunda kalmıştır.⁸⁵ Esasen Hız. Ali gibi bir komutanın sevk ve idare etmekte zorlandığı bir orduya, oğlunun komuta edememesi şaşılacak bir durum değildir. Hız. Hasan'ın biat etmesiyle birlikte Muâviye, 25 Rebülevvel 41/Temmuz 661'de ülkenin tamamına egemen olmuş ve böylece yaklaşık doksan yıl sürecek olan Emevî Devleti'ni

⁸³ Ethem Ruhi Fıglalı, "Hâricîler", **DİA**, Cilt: 16, ss. 169-175.

⁸⁴ Lammens, "Muâviye", **İA**, Cilt: 8, s. 439.

⁸⁵ M. Watt, Hız. Hasan'ın politikaya kabiliyeti ve hırsının olmadığını, Muâviye tarafından ödenecek bir miktar para karşılığında hilâfetten vazgeçtiğini belirtir. Bkz. W.Montgomery Watt, **İslâmi Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelamı**, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s. 30.

kurmuştur. Muâviye'nin halîfeliğini resmen Hakem Olayı'nın ardından veya Hz. Ali'nin ölümünden sonra ilan ettiği yönünde farklı rivayetler bulunmakla birlikte genel kabul, onun halîfeliğinin Hz. Hasan'ın kendisine biat etmesiyle resmîyet kazandığını yönündedir.⁸⁶ Muâviye'nin halîfe olmasıyla Ümeyye kabilesi, Hz. Peygamber'in, peygamber olarak gönderilmesiyle Hâşimoğulları'na kaptırmış oldukları üstünlüğü yeniden elde etmişlerdir. Tabidir ki bu durumdan Hâşimoğulları hoşnut olmamışlardır.⁸⁷Lammens bu süreci şöyle değerlendirmektedir: *"Onun için halîfe ünvanı, 20 yıllık gayretlerinin ve emektar Suriyeli memurlarının sadakati sayesinde elde ettiği bir emr-i vakînin resmî tasdikinden ibaret idi."*⁸⁸

Muâviye halîfe olduktan sonra Dühât-ı Arab (Arab'ın Dâhileri)'dan⁸⁹ sayılan Mugîre b. Şu'be'yi Kûfe valisi olarak tayin etmiştir. H. Lammens Muâviyenin bu yönüne vurgu yapmakta ve şöyle demektedir: *"Muâviye, zamanın sayılı dâhilerinden biri olan, müşkilleri halleden bir adam olarak tanınan Mugîre çapındaki yardımcıların değerini doğru bir şekilde kestirmesini bilirdi."*⁹⁰ Corci Zeydan Muâviye'nin bu hareketini iktidar yolunda atılmış en önemli adım olarak değerlendirmiş ve aksi durumda onun halîfeliği elde etmesinin mümkün olamayacağını dile getirmiştir.⁹¹Amr b. Âs, Mugîre b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîh gibi yetenekli valileri Muâviye'nin iktidarının teminatı olmuşlardır. Dört Arap dehasından biri olan Muâviye, bu üç dâhi insanı bir şekilde kendi saflarına katarak onların idare kabiliyetlerinden sonuna kadar fay-

⁸⁶ Yiğit, "Emevîler", **DİA**, Cilt: 11, s. 88.

⁸⁷ M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", **İSTEM** Dergisi, Sayı: 8, Konya, 2006, s. 87.

⁸⁸ Lammens, "Muâviye", **İA**, Cilt: 8, s. 439.

⁸⁹ İbn Habîb, s. 184; İbn Abdilberr, Cilt: 4, s. 1446; İbn Asâkir, Cilt: 19, s. 182; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 238; İbn Manzûr, Cilt: 3, s. 210; İbn Kesîr, Cilt: 5, s. 359; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 77; Süyûtî, Celaleddîn (911-1505), **Târîhu'l-Hulefâ**, thk. Hamdî ed-Demirdâş, nşr. Mektebetü Nazâr Mustafa el-Bâz, byy., 1425/2004, s. 155; Ahmet Önkâl, "Dühât-ı Arab", **DİA**, Cilt: 10, ss. 18-19.

⁹⁰ Henri Lammens, "Muğira b. Şu'ba", **İA**, Cilt: 8, s. 450.

⁹¹ Corci Zeydan, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, I-V, çev. Zeki Megamiz, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul, 1971, Cilt: 3, s. 101.

dalanmayı bilmiştir.⁹²Önemli eyaletlerin yönetimini bu gibi kişilere havale eden Muâviye, onlara geniş yetkiler vermekle birlikte, otoritesini sarsacak davranışlarına mücadele etmemiştir.⁹³

Mugîre kendisi gibi dâhilerden sayılan Ziyâd b. Ebîh’in Muâviye’ye katılmasına ön ayak olmuştur. Onun girişimleriyle Muâviye Ziyâd’ı önce kardeş ilan ederek nesebine katmış sonra da Basra valisi tayin etmiştir. Mugîre’nin vefatından sonra Kûfe valiliğini de Ziyâd’a vermiştir. Ziyâd oldukça sert tedbirlerle Hâricîler’e ve Hz. Ali taraftarlarına göz açtırmamış, Hucr b. Adîyy’i Hz. Ali taraftarlığı sebebiyle fitne çıkardığı gerekçesiyle Muâviye’ye göndermiş, Muâviye de Hucr b. Adîyy’i idam etmiştir. 673’te Ziyâd ölünce yerine vali tayin edilen oğlu Ubeydullah b. Ziyâd da babasının idare yöntemini devam ettirmiş ve isyancılara karşı sert tedbirler almıştır.

Muâviye, Hâricîler’le mücadele ederken ilginç bir şekilde Hz. Ali taraftarlarından yararlanmış ve bu sebeple onlara karşı karşı hoşgörülü davranmıştır. Ancak Hâricî tehdidini ortadan kaldırdıktan sonra, siyasî ve ekonomik baskılarla onları zararsız hale getirmiştir. Hz. Ali’nin aleyhinde yoğun bir şekilde propaganda yapmış, bu nedenle Hucr ve arkadaşlarının idamı gibi bazı sıkıntılı olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak sonuçta onları, yönetimi sürecinde, tehlike arz etmeyecek bir hale getirmeye muvaffak olmuştur.

⁹² Mugîre b. Şu’be ve Ziyâd b. Ebîh Tâif’te yaşayan Sakîf kabilesine mensuptur. Bkz. İbn Sa’d, Cilt: 4, ss. 213-214; İbn Abdilberr, Cilt: 4, s. 1445; İbn Asâkir, Cilt: 60, ss. 13-14; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 238; İbn Hacer, Cilt: 2, s. 527. Sakîfliler İslâmın doğuşundan itibaren genelde Kureyş, özelde ise Ebû Süfyân liderliğinde ki Ümeyyeoğulları ile birlikte, İslâmın karşısında yer almışlardır. Ancak Mekke’nin fethinden sonra İslâmı kabul etmişlerdir. Emevî iktidarı ile birlikte Sakîf-Emevî işbirliği yeniden başlamıştır. Basra ve Kûfe gibi siyasetin dışında kalamayan ve Emevî otoritesi için daima sorun teşkil eden kentleri Muâviye, Sakîf kabilesinin desteğini arkasına alabilen bu kudretli valileri eliyle yönetmeyi tercih etmiştir. Ziyâd’ın ölümünden sonra oğlu Ubeydullah Emevî iktidarına hizmetini sürdürmüştür. Bkz. İrfan Aycan; “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1997, Cilt: 36, Sayı: 1, ss. 119-141.

⁹³ Melek Yılmaz Gömbeyaz, “Muâviye b. Ebî Süfyân’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2010, Cilt: 19, Sayı: 1, ss. 301-332.

Muâviye, Hz. Hasan'ın kendisine biat etmesinden sonra, dâhili mücadele sebebiyle uzun süreden beri yapılamayan fetih hareketlerini yeniden başlatmıştır. Hz. Ali'ye karşı giriştiği iktidar mücadelesi sırasında, kendisine saldırmaması koşuluyla vergi vererek anlaşma yaptığı Bizans üzerine h. 42/m. 662 yılından itibaren seferler düzenlemiştir. H. 49/m. 669 yılında İslâm tarihindeki ilk İstanbul kuşatması gerçekleştirilmiş, bu kuşatmada donanmadan da faydalanılmıştır. Akabinde Kapıdağ yarımadası ele geçirilmiş ve bölge dört yıl boyunca sürecek olan kuşatma hareketi için bir üs olarak kullanılmıştır.⁹⁴

Doğuda yer alan Horasan ve Sind civarında elden çıkmış olan bazı vilayetlerin yeniden ele geçirilmesinden sonra bölgede yeni fetihler gerçekleştirilmiştir. Sicistan'daki önemli bölgeler fethedilmiş, Kabil, Toharistan, Kuhistan, Buhara ve Semerkant alınarak bazı doğu hükümdarları vergiye bağlanmıştır.⁹⁵

Batıda ise İfrikiye bölgesi yeniden fethedilmiş ve hareket merkezi olarak kullanılmak amacıyla Kayrevan şehri kurulmuştur. Atlas Okyanusu'na kadar uzanan fetih hareketleri neticesinde bölgede yaşayan Berberiler hızla Müslüman olmuşlardır.⁹⁶

Kabilesinin desteğiyle hilâfeti ele geçiren Muâviye, kendisine nasip olan imkanlardan yakınlarını da bolca istifade ettirmiştir. Ancak Hz. Osman'ın düştüğü hataya düşmeyip Emevî hanedanının oyuncağı olmamaya da özen göstermiştir. Bu anlamda önemli eyaletlerin valilerini Emevî olmayanlardan seçmeye dikkat etmiştir.⁹⁷ Bu siyasete uygun olarak yerine oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmiş, bu uygulamasına Medine haricinde önemli sayılabilecek bir muhalefetle karşılaşmamıştır.

⁹⁴ Aycan, "Muâviye", **DİA**, Cilt: 30, s. 333.

⁹⁵ Aycan, "Muâviye", **DİA**, Cilt: 30, s. 333

⁹⁶ Aycan, "Muâviye", **DİA**, Cilt: 30, s. 333

⁹⁷ G. Levi Della Vida; "Emevîler", **İA**, Cilt: 4, s. 243.

Medine’de ise Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr gibi bazı sahabiler bu uygulamaya şiddetle karşı çıkmıştır. Abdullah b. Ömer gibi bazı sahabiler de bu konuda muhalif kalmış ancak muhalefetlerini fiiliyata dökmemiştir. Muâviye muhalefetlerini açıkça ortaya koyan sahabilerin biatlarını almak için bizzat Hicaz’a giderek sahabeyi tehdit etmiş ve meseleyi halletmiştir.

Kurmuş olduğu Emevî Devleti’ni yirmi yıla yakın bir süre istikrarlı bir şekilde idare eden Muâviye, halifeliğinin sonlarına doğru, yıllardır kurguladığı, oğlu Yezîd’i veliaht ilan etme düşüncesini de gerçekleştirmiş, böylece halifeliği saltanata dönüştürmüştür.⁹⁸

Ömrünün sonlarına doğru hastalanan Muâviye, ölümünden kısa süre önce okuduğu hutbesinde şöyle demiştir: *“Kendimi ekin yetiştirip de onu biçmek isteyen bir çiftçiye benzetiyorum. Sizin üzerinizdeki emirliğim oldukça uzadı. Sonunda siz benden usandınız, ben de sizden usandım. Sizden ayrılmayı temenni eder oldum, siz de ben de ayrılmayı temenni etmeye başlamıştınız. Fakat size kesinlikle söylüyorum ki, benden sonra geleceklerden ben daha hayırlıyım; nitekim benden öncekiler de benden daha hayırlıydılar. Denildiğine göre Allah’a kavuşmayı*

⁹⁸ Tarihçi Mes’ûdî’ye göre Muâviye günde beş defa halkı dinlerdi. Sabah namazından sonra görevlilerden ülkenin durumuyla ilgili bilgiler alır devamında bir cüz Kur’an okurdu. Sonra da bir müddet odasına çekilir, ihtiyaçlarını giderir, dört rekat namaz kıldıktan sonra önemli görevlerde bulunan devlet memurlarını toplar, isteklerini alır, sorunlarını dinler, kendi görüşlerini belirtirdi. Bu durum kahvaltı esnasında da devam ederdi. Kahvaltı bitince odasına istirahate çekilirdi. İstirahati bittikten sonra, camiye giderek hazırlanmış olan iskemleye oturur, muhafızları yerlerini alınca dileyenlerin kendisine yaklaşmasını isterdi. Her türlü ihtiyaç sahipleri dertlerini anlatırlar, Muâviye’de gereklerinin yapılması için emir verir, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını giderirdi. İhtiyaç sahiplerini dinlemek günde beş defa tekrar edilirdi. Yatsı namazını kıldırdıktan sonra, önemli memurlar, saray erkanı ve danışmanları tekrar Muâviye’nin yanına giderlerdi. Muâviye gecenin üçte birini memurlarıyla devlet işlerini münakaşa ederek, diğer üçte birini de Arap ve Arap olmayan devlet başkanlarının siyasetleri, tebalarını idareleri, harpleri, hileleri gibi konularda anlatılanları dinleyerek geçirirdi. Sonra da mutfaktan gönderilen helva ve hamur tatlıları yenirdi. Muâviye gecenin son bölümünü ise uyku ile geçirirdi. Eğer uyku tutmazsa, sarayda görevi sadece kitap okumak veya ezbere tekrar etmek olan kişiler çağrılır ve yeniden meliklerin hayatları, harpleri, siyasetleri, hileleri gibi konuları onlardan dinlerdi. Sonra da yeni bir güne başlamak üzere sabah namazına giderdi. Bkz. Mes’ûdî, Cilt: 3, ss. 31-32; Aycan, **Saltanat**, ss. 52-53; Azimli, **Hasan-Muâviye**, ss. 160-162; Ayrıca bkz. Ramazan Altınay, **Emevîler’de Günlük Yaşam**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, ss. 152-153

sevne Allah da kavuşmayı severmiş. Allahım! Gerçekten ben sana kavuşmayı seviyorum, sen de bana kavuşmayı sev ve bunu hakkımda mübarek kıl."⁹⁹

Bu konuşmasından kısa bir süre sonra, Receb 60/Nisan 680 tarihinde Şam'da vefat etmiş ve Babüssagir Mezarlığı'na defnedilmiştir. Velihtlık sistemi gereği aynı gün yerine oğlu Yezîd geçmiştir.

Muâviye öldüğünde, arkasında sınırları Arap Yarımadası, Suriye, Irak, İran, Mısır, Azerbaycan, Anadolu'nun bir kısmı ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan bir devlet bırakmıştır. Bu yönüyle, P. Hitti'nin de yerinde tespitiyle, *"Muâviye sadece bir hanedan, sülale müessisi değil, aynı zamanda Hz. Ömer'den sonra İslâm Hilâfeti'ni ikinci olarak yeni baştan kuran bir Devlet Başkanıdır."*¹⁰⁰

G. Levi Della Vida Muâviye'nin kurmuş olduğu bu yeni sistemi şöyle değerlendirmektedir: *"Muâviye'nin halîfeliği, İslâm'ın devlet teşkilatı tarihinde, yepyeni bir devre açıyordu. Artık halîfe, sünnetin vücut bulduğu anlarda buna bizzat şahit olup da sünneti tatbik eden veya devam ettiren kimse olmaktan çıkıyor, Arap âleminin bellibaşlı siması, askerî kuvveti, aile münasebet ve tesirleri, kendi şahsi itibarı sayesinde, kabile reisleri arasında en başta geleni oluyordu. Artık halîfe, resmi ünvanı bakımından olmasa bile, fiilen bir 'melik', daha doğrusu Yunanlıların 'tyran' dediği neviden bir hükümdardı."*¹⁰¹

Muâviye'nin, uzun ve zorlu geçen siyasî hayatının sonunda söylediği şu sözler oldukça anlamlıdır: *"Keşke Zû-Tuva vadisinde Kureyş'ten bir adam olsaydım. Ben bu işten pek fazla bir şey anlamadım."*¹⁰²

⁹⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 45; İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 216; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 119; İbn Manzûr, Cilt: 25, s. 79; Zehebî, Cilt: 3, s. 159; Ahmed Zeki Safvet, **Cemheretu Hutabî'l-'Arab**, I-III, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût, trz., Cilt: 2, s. 185.

¹⁰⁰ Philip K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, c.2, s. 308.

¹⁰¹ Della Vida; "Emevîler", **İA**, Cilt: 4, s. 242.

¹⁰² İbn Asâkir, Cilt: 59, ss. 61,223; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 201; İbn Manzûr, Cilt: 24, s. 401; İbn Manzûr, Cilt: 25, s. 83; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 151; Bâ Mahrame, Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed Bâ Mahreme el-Yemenî el-Adenî eş-Şâfiî (947/1540). **Kılâdetü'n-Nahr fî Vefeyâti Ayânî'd-Dehr**, I-VI, nşr. Dârü'l-Minhâc, Cidde, 1428/2008, Cilt: 1, s. 379; Akyüz, s. 133.

- BİRİNCİ BÖLÜM -
VALİLİĞİ DÖNEMİ

A. Valiliği Sürecindeki Uygulamaları

1. Hz. Ömer Dönemi

Hz. Ömer'in, Şam valisi Yezîd b. Ebî Süfyân'ın ölümü üzerine yerine kardeşi Muâviye'yi tayin etmesine yukarıda değinmiştik. Muâviye bu görevde geldikten sonraki yaşantısı sebebiyle birtakım eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır.

Hz. Ömer'in valileri üzerindeki otoritesi herkesçe malumdur.¹⁰³Muâviye de, Hz. Ömer'den oldukça çekinmesine rağmen debdebeli yaşantısıyla Halife'nin dikkatini çekmiş ve Halife ile aralarında şu ilginç diyalog geçmiştir. *"Hz. Ömer Şam'a geldiğinde Muâviye'nin sabah akşam bir grup içinde sabahlayıp akşamladığını görünce ona; "Ey Muâviye! Bakıyorum sen sabah akşam konvoy halinde gezip dolaşıyorsun, evde sabahlarken ihtiyaç sahipleri senin kapının önünde bekliyorlar." dedi. Muâviye ona 'Ey Müminlerin emiri, düşmanlarımızın bize çok yakın olduğu bir yerde bulunmaktayız. Ben de İslâm'ın izzetini görmelerini dile-dim.' dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer; 'Bunlar akıllı bir kişinin tuzağı ve kurnaz bir*

¹⁰³ Hz. Ömer'in hem halk üzerinde hem de valileri üzerinde de çok güçlü bir otoritesi olduğu anlaşılmaktadır. O, her hac mevsiminde valilerini toplar ve herhangi bir zulüm yapmalarını için onları sorguya çekerdi. Taberî, Cilt: 4, ss. 160-161; Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-Hz. Ömer**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 57.

kişinin oyunudur.’ dedi. Muâviye; ‘Ey Müminlerin emiri, bana ne emrederseniz yerine getiririm’ dedi. Hz. Ömer; ‘Yazıklar olsun sana! Seni kontrol ettiğim şeyde beni öyle bir dar durumda bırakırsın ki, bunu yapmanı mı emredebim, yoksa yapmamamı mı diye kararsız kalırım.’ Hişâm ile Medaini dediler ki; Ömer Muâviye’yi her gördüğünde, ‘Bu adam, Arabın kırsasıdır.’ derdi.”¹⁰⁴

Muâviye’nin Halife Ömer ile oldukça uyumlu çalıştığı söylenebilir. O, ele avuca sığmaz kişiliğiyle, akıllıca cevaplar vererek Hz. Ömer gibi otoriter bir halîfeyi bile kendisiyle alakalı işlem yapamaz hale getirebilmeyi başarmıştır. Hz. Ömer’in birlikte çalıştığı idarecilerine karşı tavizsiz tutumu dik-kate alındığında Muâviye’nin yeteneğinin boyutu daha iyi anlaşılmaktadır.

Hz. Ömer, Dımaşk Emiri ve Muâviye’nin de ağabeyi olan Yezîd b. Ebî Süfyân’ın isteği üzerine Suriyeliler’e Kur’an’ı ve İslâm’ı öğretmek amacıyla Ubâde b. Sâmit,¹⁰⁵Muâz b. Cebel¹⁰⁶ ve Ebû’d-Derdâ’yı¹⁰⁷ Suriye’ye yollamıştır. Halife’nin tavsiyesi üzerine bu sahabeler gittikleri yerlerde öğretmenlik

¹⁰⁴ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 147; İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 1417; İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 114; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 201; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 8, s. 96; İbn Manzûr, Cilt: 25, s. 19; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 134; İbn Haldûn, **Mukaddime**, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1989, Cilt: 1, ss. 513-514; Süyûtî, s. 149; Zehebî, Cilt: 3, s. 134; Akyüz, s. 115; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 110; Apak, **Hz. Osman**, s. 82; Mustafa Günal, **Hz. Ali Dönemi İç Siyaseti**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 184.

¹⁰⁵ Ensar’ın Hazreç koluna mensup olan Ubâde b. Sâmit, 621 yılında Medine’den on iki müslümanla beraber Mekke’ye gitmiş ve I. Akabe Biatı’nda bulunmuştur. Bir sonraki yıl II. Akabe Biatı’na da katılmış ve orada seçilen on iki temsilciden birisi olmuştur. Medine’ye dönünce de İslâmiyet’in yayılışında büyük çaba sarfetmiştir. Kur’an’ın tamamını ezberleyen Medineli beş sahabiden biri olan Ubâde, vahiy katipliği de yapmıştır. Ayrıca Suffe ashâbından bilmeyenlere Kur’an okumayı da öğretmiştir. Bkz. İbn Sa’d, Cilt: 3, ss. 412-413; İbn Abdilberr, Cilt: 2, ss. 807-809; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 3, s. 158; Zehebî, Cilt: 2, ss. 5-11; İbn Hacer, Cilt: 3, ss. 505-507. M. Yaşar Kandemir, “Ubâde b. Sâmit, **DİA**, Cilt: 42, ss. 13-14.

¹⁰⁶ Ensar’ın Hazreç koluna mensuptur. Onsekiz yaşlarında iken Müslüman olmuştur. Huneyn ve taif haricindeki tüm savaşlara katılmıştır. Bkz. İbn Sa’d, Cilt: 3, ss. 437-443; İbn Abdilberr, Cilt: 3, ss. 1402-1407; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 187; Zehebî, Cilt: 1, ss. 443-461; İbn Hacer, Cilt: 6, ss. 107-109; M. Yaşar Kandemir, “Muâz b. Cebel”, **DİA**, Cilt: 30, ss. 338-339.

¹⁰⁷ Ensar’dan, Hz. Peygamber hayatta iken Kur’an-ı Kerim’i ezberleyerek tamamını ona okumuş hafız bir sahabidir. Hz. Ebû Bekir döneminde ordu kadılığı yapmış ve bu görev onunla anılır olmuştur. Bkz. İbn Sa’d, Cilt: 7, ss. 274-276; İbn Abdilberr, Cilt: 3, ss. 1227-1230; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 4, ss. 306-307; Zehebî, Cilt: 2, ss. 335-353; İbn Hacer, Cilt: 4, ss. 621-622; Abdullah Aydınlı, “Ebû’d-Derdâ”, **DİA**, Cilt: 10, ss. 310-314.

yapmışlardır. Aynı zamanda Ubâde b. Sâmit Kudüs'te kadılık görevinde de bulunmuştur. Muâviye ile birlikte Bizans topraklarına gerçekleştirdikleri bir seferde Ubâde'nin faiz olarak gördüğü ticari bir meselede aralarında anlaşmazlık çıkmış, Ubâde b. Sâmit bu nedenle seferin ardından Medine'ye dönmüştür. Halife Ömer Ubâde'yi, kendisi gibi insanlardan mahrum olan yerlerin hayırsız topraklar sayılacağını söyleyerek, tekrar Suriye'ye dönmeye ikna etmiştir. Ayrıca Muâviye'ye mektup yazarak ayrılığa düştükleri hususta Ubâde'nin görüşünün doğru olduğunu belirterek onun görüşünü uygulamasını emretmiştir. Ayrıca Muâviye'yi Ubâde üzerinde otorite kullanmaya kalkışmaması hususunda da uyarmıştır.¹⁰⁸

Ubâde b. Sâmit, Halife Osman döneminde, h. 28 yılında, Muâviye b. Ebî Süfyân komutasında gerçekleştirilen Kıbrıs seferine karısı Ümmü Haram ile birlikte katılmıştır.¹⁰⁹Sonraları Muâviye'ye ait şarap taşıyan bir kervanı tespit etmiş ve kervandaki içki kaplarını delerek yere dökmüş böylece Muâviye'yi ekonomik zarara uğratmıştır.¹¹⁰Muâviye de bu olaydan sonra fitne çıkarıyor gerekçesiyle Ubâde b. Sâmit'i Halife Osman'a şikayet ederek Medine'ye gönderilmesini sağlamıştır. Halife Osman, "Ey Ubâde! Bizden ne istiyorsun?" diye sormuş, Ubâde de halkın arasında ayağa kalkarak şunları söylemiştir:

¹⁰⁸ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (273/887). **es-Sünen**, I-II, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâr-u İhyâi'l- Kütübü'l-Arabiyye, byy., trz., Cilt: 1, s. 8; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (360/971). **Müsnedü's-Şâmiyyin**, I-IV, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1405/1984, Cilt: 1, s. 218; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 3, s. 158; M. Yaşar Kandemir, "Ubâde b. Sâmit, **DİA**, Cilt: 42, ss. 13-14.

¹⁰⁹ Halife b. Hayyât (240/854), **Târîh-u Halife b. Hayyât**, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1397/1977, s. 160; Belâzürî, **Fütûh**, s. 154; Taberî, Cilt: 4, s. 257; İbn Hibbân, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, Cilt: 2, s. 505; İbn Asâkir, Cilt: 70, s. 217; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 7, s. 304; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 87; Süyûtî, s. 122. Kıbrıs seferine Ubâde b. Sâmit'in yanı sıra, Ebû'd-Derdâ, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi bazı önde gelen sahâbilerin katıldığı rivayet edilir. Bkz. İbn Asâkir, Cilt: 66, s. 228. Belâzürî, ek olarak Mikdâd b. Esved'in de ismini vermektedir. Bkz. Belâzürî, **Fütûh**, s. 155.

¹¹⁰ İbn Asâkir, Cilt: 26, ss. 197-198; İbn Manzûr, Cilt: 11, s. 306; Zehebî, Cilt: 2, ss. 9-10; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 112. Muâviye'nin Halifeliği döneminde de put ve heykel ticaretine devam ettiği bilgisi Belâzürî'de yer almaktadır. Bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 130; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 120.

“Ben Resulullah’ın şöyle dediğini işitmiştim. ‘Benden sonra işlerinizi, sizin kötü gördüklerinizi iyi gören ve iyi gördüklerinizi de kötü gören bazı kişiler yürüteceklerdir. İsyan edene itaat yoktur. Rabbinizi unutmayınız.’And olsun ki Muâviye bunlardan birisidir.”¹¹¹

Muâviye, Hz. Ömer döneminde Halife’den Kıbrıs’a sefer düzenlemek için izin istemiş ancak Hz. Ömer, Amr b. Âs’a danışarak, tehlikeli olması nedeniyle izin vermemiştir.¹¹² Hz. Osman döneminde bu talebini ısrarla tekrarlayan Muâviye, Halife’den kendisinin ve ailesinin de sefere katılması ve sefere katılanların tamamen gönüllü askerlerden oluşması koşuluyla izin alabilmiştir.¹¹³ Kıbrıs’ın fethi sonrasında ganimetlerin paylaşımı konusu sorun olmuş hatta kavgaya varan tartışmalar yaşanmıştır. Muâviye’nin işler iyice karışmadan araya girerek sorunu çözdüğü nakledilir.¹¹⁴ Ebû’d-Derdâ Müslümanların bu tamahkâr tutumu karşısında ağlamıştır.¹¹⁵ Muâviye’nin bir kısım ganimete el koyması, ordu içindeki sahabilerin tepkisini çekmiştir.¹¹⁶

2. Hz. Osman Dönemi

Hz. Ömer döneminde oldukça başarılı bir yönetim sergileyen Muâviye, Halife’nin vefatından sonra başına buyruk davranmaya başlamış, yapmış olduğu uygulamalar hakkında Hz. Osman’a gelen şikayetler artmıştır. Bu şikayetler arasında Muâviye’nin Şam’da içki ticareti yapması da bulunmak-

¹¹¹ İbn Asâkir, Cilt: 26, ss. 197-198; İbn Manzûr, Cilt: 11, s. 307; Zehebî, Cilt: 2, ss. 9-10.

¹¹² Belâzürî, **Fütûh**, s. 153; Taberî, Cilt: 4, ss. 257-260; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 468; Süyûtî, s. 140; Aycan, **Saltanat**, s. 71; Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-Hz. Osman**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, s. 42.

¹¹³ Belâzürî, **Fütûh**, s. 153; Taberî, Cilt: 4, ss. 257-262; Aycan, **Saltanat**, s. 73.

¹¹⁴ İbn A’sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A’sem el-Kûfî (320/932). **Kitâbü’l-Fütûh**, I-VIII, thk. Ali Şîrî, Dâru’l-Edvâ, Beyrût, 1411/1991, Cilt: 2, ss. 349-350; Aycan, **Saltanat**, s. 73; Azimli, **H. Osman**, s. 43.

¹¹⁵ Taberî, Cilt: 4, s. 262; İbn A’sem, Cilt: 2, s. 349; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 4, s. 364; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 469; İbn Kesîr, Cilt: 7, s. 172; Azimli, **H. Osman**, s. 43.

¹¹⁶ İbn A’sem, Cilt: 2, ss. 350-351; Azimli, **H. Osman**, s. 43.

tadır.¹¹⁷Hz. Osman Muâviye'yi kendisinden önce Hz. Ömer'in vali yaptığını söyleyerek bu şikayetlere kulak asmamıştır. Hz. Ali bu yaklaşımdan dolayı Halife Osman'ı şöyle uyarmıştır: *"Muâviye, Ömer'in kölesinden korktuğu kadar senden korkmuyor. Muâviye şu anda bir münker işliyor, bunu da senin emrettiğini söylüyor."*¹¹⁸

Muâviye'nin valiliği sırasında ki uygulamalarını sert bir dille eleştiren sahabilerden birisi de Ebû Zerr el-Gifârî'dir.¹¹⁹ Ebû Zerr Muâviye'nin komutasında Ammuriye'ye üzerine giden ordu ile Anadolu fetihlerine katılmıştır. Muâviye'nin valiliği döneminde gerçekleşen Kıbrıs'ın fethine iştirak etmiştir.¹²⁰Bu görevlerde bulunduğu sıralarda Muâviye'nin birtakım harcamalarını ve dünyevileşen Müslümanların ihtiyaçlarından arta kalan mallarını Allah yolunda harcamayıp biriktirmelerini şiddetle eleştirmiştir. Ebû Zerr, el-Hadra sarayını yaptırdığı zaman Muâviye'ye şöyle demiştir: *"Eğer bunu Müslümanların malından yaptıysan hainlerdensin. Eğer kendi malından yaptıysan müsriflerdensin."*¹²¹

Ebû Zerr'in bu tavrının yalnızca Muâviye'ye karşı olmadığı anlaşılmaktadır. O, *"Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele."*¹²² ayetini delil göstererek, mal biriktiren zenginlere ve giderek dünyevileşen topluma da tepki göstermiştir. Ona göre, insanın ihtiyacı dışında sahip olduğu malı stok etmesi uygun değildir ve bu nedenle ihtiyaç fazlası mal fakirlere dağıtılmalıdır. Muâviye, Ebû Zerr'in görüşlerinin yanlış

¹¹⁷ Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 111; Azimli, **H. Osman**, s. 101.

¹¹⁸ Taberî, Cilt: 4, s. 338; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, s. 45; İbn Kesîr, Cilt: 7, s. 189; Ayrıca bkz. Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 111; Azimli, **H. Ömer**, s. 54; Azimli, **H. Osman**, s. 101.

¹¹⁹ İbn Sa'd, Cilt: 4, ss. 165-179; İbn Abdilberr, Cilt: 1, ss. 252-256; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 1, s. 562; Zehebî, Cilt: 2, ss. 46-78; İbn Hacer, Cilt: 7, ss. 105-109; Abdullah Aydın, "Ebû Zerr el-Gifârî", **DİA**, Cilt: 10, s. 267.

¹²⁰ İbn Asâkir, Cilt: 66, s. 193; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 7, s. 304; İbn Manzûr, Cilt: 28, s. 294; Zehebî, Cilt: 2, s. 317; İbn Hacer, Cilt: 8, s. 376; Abdullah Aydın, "Ebû Zerr el-Gifârî", **DİA**, Cilt: 10, s. 267.

¹²¹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 542; İbn Asâkir, Cilt: 66, s. 174; İbn Ebû'l-Hadid, Cilt: 1, s. 699,2384; İbn Manzûr, Cilt: 28, s. 276; Nüveyrî, Cilt: 16, s. 443; Aycan, **Saltanat**, s. 76; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 122.

¹²² Tevbe, 9/34.

olduğunu söyleyerek onunla tartışmış ve kenz ayeti olarak bilinen Tevbe/34 ayetinin ehl-i kitap hakkında indigini söylemiştir. Buna karşılık Ebû Zerr ilgili ayetin ehl-i kitabı uyardığı gibi Müslümanları da uyardığını vurgulamıştır. Ebû Zerr’in, Muâviye’ye karşı muhalefetinin bu tartışmadan sonra alevlendiği söylenebilir.¹²³ Ebû Zerr’in eleştirilerinden iyice rahatsız olan Muâviye, onu itibarsızlaştırmak için değişik oyunlara başvurmuştur. Bir gün önce Ebû Zerr’e bir kese altın göndermiş, ertesi gün yanlışlık oldu diyerek geri istemiştir. Bu sayede Ebû Zerr’in kendi söyleminin aksine altın biriktirdiğini ispat etmek istemiştir. Ebû Zerr el-Gıfârî almış olduğu altınları daha o gece dağıttığı için Muâviye amacına ulaşamamıştır.¹²⁴Yine Muâviye, Habib b. Mesleme aracılığıyla bir miktar altını Ebû Zerr’e göndermiş, ancak o, bunu da kabul etmemiştir.¹²⁵Ebû Zerr, Habib b. Mesleme’ye; “*Vallahi daha önce görmediğimiz şeyler zuhur etmeye başladı. Bunlar ne Allah’ın kitabında ne de Resulüllah’ın sünnetinde vardır. Yemin ederim, öldürülmekte olan bir gerçeği, yaşatılmaya çalışılan bir yanlış ve yalanlanan bir doğruyu söyleyeni görüyor gibiyim.*” şeklinde çıkışınca, Habib b. Mesleme bu ifadelerden rahatsız olmuş ve Muâviye’ye giderek Ebû Zerr’i şikayet etmiştir. Onun halkı fitneye sürükleyip aleyhine kışkırttığını söylemiş ve ona karşı önlem almasını tavsiye etmiştir.¹²⁶

Ebû Zerr’in fikirleri özellikle fakir halk ile idareye karşı muhalif insanlar arasında ilgi görmüştür. Bu durum da yönetim ve zenginler aleyhine bir tepkinin başlamasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Muâviye halkın onunla görüşmesini yasaklamış ve onu sözü geçen birtakım sahabilere şikayet

¹²³ İbn Asâkir, Cilt: 66, s. 198; İbn Manzûr, Cilt: 28, s. 299; Ahmet Güzel, “Muâviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Gıfârî”, *Marife Dergisi*, Kış 2012, s. 48.

¹²⁴ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Numeyrî (262/876), *Târîhü'l-Medîne*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Cidde, 1399/1979, Cilt: 3, s. 1039; İbn Asâkir, Cilt: 66, s. 199; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Cilt: 2, s. 484; İbn Manzûr, Cilt: 28, s. 300; Nüveyrî, Cilt: 19, s. 445; Zehebi, Cilt: 2, ss. 69-70; Azimli, *Hasan-Muâviye*, s. 123.

¹²⁵ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, s. 542; İbn Asâkir, Cilt: 66, s. 208.

¹²⁶ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, ss. 542-543; Nüveyrî, Cilt: 19, s. 443.

etmiştir.¹²⁷Bu önlemler de bir sonuç vermeyince Ebû Zerr'i Halîfe Osman'a bildirmiş, onun insanların kafasını karıştırdığını ve fitneye sebep olduğunu belirterek şikayetçi olmuştur.¹²⁸ Hz. Osman da Ebû Zerr'in azgın bir binekle eyersiz bir şekilde Medine'ye gönderilmesini istemiştir.¹²⁹Muâviye, mola vermeden, sürekli yolculuk yapacak bir kervanla birlikte Ebû Zerr'i Medine'ye göndermiş, bu yolculuk nedeniyle Ebû Zerr'in bacakları yara içinde kalmış ve etleri dökülmüştü.¹³⁰ Bu eziyete rağmen, Ebû Zerr görüşlerini açıklamaktan orada da vazgeçmemiş, bu yüzden Hz. Osman tarafından Rebeze'ye sürgün edilmiş ve ömrünün kalan yıllarını orada geçirmiştir.¹³¹ Ebû Zerr'in bu tavrında samimi olduğu ve duruşunu ömrünün sonuna kadar koruduğu anlaşılmaktadır. Ebû Zerr h. 32/m. 653 yılında Rebeze'de vefat ettiği zaman, cenaze namazını Abdullah b. Mes'ûd kıldırması ve cenazesi Mâlik el-Eşter'in de içinde bulunduğu Kûfeli bir grup insan tarafından defnedilmiştir.¹³² Muâviye'nin Ubâde b. Sâmit'ten sonra, kendisini sürekli sözleriyle rahatsız eden Ebû Zerr'i de sürgün ettirdiği düşünüldüğünde toplumun önemseydiği sahabilerin baskısından kurtularak rahat hareket etmek istediği anlaşılmaktadır.

Muâviye kendi bölgesinde herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için elinden geleni yapmıştır. Kûfe'de yaşayan Mâlik el-Eşter ve on arkadaşı Halîfe Osman tarafından Şam'a sürülmüştü. Bu kişiler Kûfe'de iken valinin hareketleri neticesinde Emevî yönetimine muhalif hale gelmişlerdi. Muâviye

¹²⁷ Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Gifârî", *DİA*, Cilt: 10, s. 267.

¹²⁸ İbn Sa'd, Cilt: 4, s. 171; Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, ss. 542-543; İbn A'sem, Cilt: 2, s. 374; Mes'ûdi, Cilt: 2, s. 267; İbn Asâkir, Cilt: 66, s. 199; İbn Manzûr, Cilt: 28, s. 299; Nüveyrî, Cilt: 19, s. 443; Zehebî, Cilt: 2, s. 63.

¹²⁹ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, s. 543; İbn A'sem, Cilt: 2, s. 374; Nüveyrî, Cilt: 19, s. 443; Azimli, *Hiz. Osman*, s. 112.

¹³⁰ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, s. 543; Ya'kûbî, Cilt: 2, s. 67; İbn A'sem, Cilt: 2, s. 374; Nüveyrî, Cilt: 19, s. 444; Azimli, *Hiz. Osman*, s. 112.

¹³¹ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, s. 543. İbn Sa'd, Ebû Zerr'in kendi isteğiyle Rebeze'ye gittiğini aktarmaktadır. Bkz. İbn Sa'd, Cilt: 4, s. 175.

¹³² İbn Sa'd, Cilt: 4, s. 177; Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, s. 545; Taberî, Cilt: 3, s. 107; İbn Abdilberr, Cilt: 1, s. 253; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, Cilt: 1, s. 562; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 2, s. 506; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, s. 493; Zehebî, Cilt: 2, s. 77; İbn Kesîr, Cilt: 5, s. 12.

bu kişileri önce iyilikle kazanmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Sık sık bu kişilerle görüşen Muâviye, “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın!”¹³³ ayetini okumuş ve insanlar arasında ayrılık çıkarmamalarını istemiştir. Buna karşılık Kümeyl b. Ziyâd en-Nehâî, “İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah, dilediğini doğru yola iletir.”¹³⁴ ayetini okuyarak cevap vermiş ve kendilerinin bu ayette sözü edilen, Allah’ın gerçeği göstererek hidayete erdirdiği kişiler olduklarını iddia etmiştir.¹³⁵

Muâviye, bu iddiayı kabul etmeyince Mâlik el-Eşter devreye girmiş, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in kitap ve sünnete uygun hareket ettiklerini, Osman döneminde ise gidişatın değiştiğini söylemiştir. Samimi Müslümanların zulme karşı çıkararak hakkı söylediklerini, kendilerinin de bu insanlara; “Allah kendilerine kitap verilenlerden, ‘Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız; onu gizlemeyeceksiniz’, diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötü!”¹³⁶ ayetine dayanarak destek verdiklerini belirtmiştir.¹³⁷

Mâlik el-Eşter ve arkadaşlarını ikna edemeyeceğini anlayan Muâviye onları insanların kafalarını karıştırmamaları hususunda uyarmıştır. Mâlik ise ilmin saklanmak üzere değil, yayılmak üzere Allah tarafından alimlere verildiğini, bu yüzden kendilerine sorulan soruları cevaplamaktan vazgeç-

¹³³ Âl-i İmrân 3/105.

¹³⁴ Bakara 2/213.

¹³⁵ Kenan Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter’in İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2005, Cilt: 5, s. 53.

¹³⁶ Âl-i İmrân 3/187.

¹³⁷ Ayar, “el-Eşter”, s. 53.

meyeceklerini belirtmiştir. Bu zaman zarfında bir grup Şamlının bu insanlarla birlikte olmaya başladığını gören Muâviye Halife Osman'a bir mektup yazarak; *"Bana akli ve dini olmayan bir topluluk geldi. Onlara İslâm ağır gelmiş, adalet onları rahatsız etmiş, Allah'tan bir şey istemiyorlar ve delille de konuşmuyorlar. Arzuları fitne ve zimmet ehlinin mallarıdır."*¹³⁸ demiştir. Böylece Halife'nin de onayını alan Muâviye, Mâlik ve arkadaşlarını Kûfe'ye geri göndermiş, bu sayede kendi bölgesinde bir karışıklık çıkarmalarını engellemiştir.¹³⁹

B. Hz. Osman'ın Öldürülmesi Sürecinde Muaviye

Muâviye, Hz. Osman'ın öldürülmesi sürecinde yaşanan olaylarda gevşek davranıp Halife'ye zamanında yardım etmediği gerekçesiyle de eleştirilere maruz kalmıştır.

Hz. Osman muhalifler tarafından evi kuşatılınca, Muâviye'ye mektup göndermiş ve *"Şamları bana yardıma yolla, zira Medineliler küfre girdiler ve itaatlerini bozdular."*¹⁴⁰ diyerek yardım istemiştir. Muâviye ise bir ordu göndermiş ancak ordu adeta oyalanarak Medine'ye girmemiş ve kuşatma Hz. Osman'ın öldürülmesi ile neticelenmiştir.¹⁴¹ Muâviye'nin bu tavrı adeta Hz. Osman'ın öldürülüp kendisine halifelik yolunun açılmasını istediği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁴²

Nitekim Hz. Ali yazdığı bir mektupta Muâviye'ye Hz. Osman'ın öldürülmesi ile alakalı şöyle sormuştur: *"Hangimiz ona daha düşmanız ve onun öldürülmesine sebep olduk? Ona yardımını sağtığı halde oturtup engellediği kişi mi?"*

¹³⁸ Taberî, Cilt: 4, s. 321; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 514; Nüveyri, Cilt: 19, s. 158; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr (543-1148), **el-Avâsım mine'l-Kavâsım**, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb ve Mahmûd Mehdî el-İstanbulî, Daru'l-Ceyl, Beyrût, 1407/1987, s. 130.

¹³⁹ Ayar, "el-Eşter", s. 54.

¹⁴⁰ Taberî, Cilt: 4, s. 368; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 73; Azimli, **Hz. Osman**, s. 162.

¹⁴¹ Dönemin olayları hakkında detaylı iki analiz için bkz. Sabri Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1986, Cilt: 27, Sayı: 1, ss. 149-176; Mustafa Demirci, "Hz. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyoekonomik Boyutları", **İslâmiyat Dergisi**, Yıl: 7(2004), Sayı: 1, ss. 155-170.

¹⁴² Azimli, **Hz. Osman**, s. 164.

Kendisinden yardım istediği halde gevşek davranıp kaderi gelinceye kadar eceli ona saçan kim? Hayır! Allah’a yemin olsun ki, ‘Allah, içinizden (savaştan) alıkoyanları ve yandaşlarına, “Bize katılın” diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir¹⁴³”¹⁴⁴ Bir başka mektubunda ise Osman’ın yardıma ihtiyacı varken yardım etmediğini, kendi menfaatine olunca da ona yardım ettiğini söyleyerek Muâviye’nin tutumunu eleştirmiştir.¹⁴⁵

Belâzürî’de geçen şu rivayet Muâviye’nin tutumunu açıklar niteliktedir: “Muâviye’nin yanında, Huzeyfe b. Yaman’ın ‘Ben Osman’ın katline katılmadım’ dediği konuşulunca Muâviye; ‘Hayır, o iştirak etmiştir’ dedi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Esved b. Abd-i Yeğus, ‘Kişi kendisini daha iyi bilir’ dedi. Muâviye; ‘Onu eleştirmekle ve yalnız bırakmakla aslında sen de katline katılmış oldun’ dedi. Abdurrahman b. Esved b. Abd-i Yeğus; ‘Ben Osman’a hakkında söylenen şeyleri yapmamasını tavsiye ederken, sen aksine onları yapmasını tavsiye ederdin. Durumların şiddetlenmesi üzerine senden yardım isterken, sen gevşek davranıp yardım etmedin. Böylece olaylar onun öldürülmesiyle sonuçlandı’ dedi.”¹⁴⁶

Benzer bir tavır da ashabdan Ebü’t-Tufeyl’den¹⁴⁷ gelmiştir. Muâviye iktidarı ele geçirdikten sonra Ebü’t-Tufeyl, Muâviye’yi yüzüne karşı Hz. Osman’a yardım etmediği hususunda eleştirmiştir. Rivayete göre Muâviye “Sen Osman’ı öldürenlerden değil misin?” diye sorunca Ebü’t-Tufeyl, “Hayır. Ancak orada bulunan ve Halîfe’ye yardımcı olmayanlardanım” şeklinde cevap vermiştir. Muâviye neden yardım etmediğini sorunca Ebü’t-Tufeyl, “Ey Müminlerin emiri! Şam ehli senin yanında olduğu halde sen neden ona yardım etmedin?” diyerek Muâviye’nin tavrını sorgulamıştır. Muâviye; “Benim Osman’ın kanını talep etmem ona yardım değil mi?” diye sorunca da Ebü’t-Tufeyl,

¹⁴³ Ahzab 33/18.

¹⁴⁴ İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 4309; Nüveyri, Cilt: 7, s. 236.

¹⁴⁵ İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 4556.

¹⁴⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 36,90; Azimli, **Hz. Osman**, s. 165.

¹⁴⁷ Hz. Ali taraftarı olarak tanınır. Ömer b. Abdülazîz’in halifeliği döneminde vefat etmiştir. En son vefat eden sahabidir. Bkz. İbn Sa’d, Cilt: 6, ss. 129-130; İbn Asâkir, Cilt: 26, s. 113; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt: 6, s. 176; İbn Manzûr, Cilt: 11, s. 293; İbn Kesîr, Cilt: 9, s. 215; Zehebî, Cilt: 4, s. 467; Ali Osman Koçkuzu, “Ebü’t-Tufeyl”, **DİA**, Cilt: 10, s. 346.

“Sen ve Osman şairin “Ben hayatta iken gerekli yardımı yapmadın, öldükten sonra da benim için yas tutuyorsun” dediği gibisiniz.” diyerek cevap vermiştir.¹⁴⁸

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin tavrı da bu konuda öne çıkmaktadır. Muâviye, Sıffin savaşı esnasında, Ensar'ın önde gelenlerinden ve Hz. Ali taraftarlarından olan Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye mektup yazarak Hz. Osman'ın öldürülmesini unutmayacaklarını vurgulamıştır. Bunun üzerine Ebû Eyyûb, *“Osman'ın öldürülmesiyle bizim ne ilgimiz vardır? Osman'ın katlini bekleyerek izleyen ve Şam ehlinin ona yardım etmesini engelleyen sensin.”*¹⁴⁹ diyerek Muâviye'nin tavrını eleştirmiştir.

Abdullah b. Abbâs da Sıffin Savaşı sırasında Muâviye'nin yazdığı bir mektuba cevabında; *“Yemin ederim ki Osman'ın başına gelenle muradına erdin. O yardım istediğinde yardım etmedin ve amacına ulaştın.”*¹⁵⁰ diyerek Muâviye'nin Hz. Osman'a yardım etmeyişindeki asıl hedefini ortaya koymuştur.

Ensar'dan Muhammed b. Mesleme'nin de bu konudaki tavrı önemlidir. O, Muâviye'ye yazdığı mektubunda *“Yemin ederim ki sen dünyaya talipsin ve nefsinin arzularına uymaktasın. Osman'ı diriyeğin yalnız bıraktın, ölü iken yardım ediyorsun.”*¹⁵¹ diyerek Hz. Osman'ın öldürülmesi sürecinde ki Muâviye'nin tavrını eleştirmiştir.

Aslında Muâviye'nin Amr b. Âs ile olan mesaisi, Hz Osman'ın kanını istemesindeki samimiyetini sorgulanır hale getirmiştir. Amr b. Âs, Hz. Osman'ın öldürüldüğünü haber aldığı anda sevincini izhar etmiş ve *“Bana Ebû Abdullah derler. Ben bir yarayı kaşıyacak olursam mutlaka o yarayı azdırırım.”*

¹⁴⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 92; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 11, ss. 97-98; Mes'ûdî, Cilt: 3, s. 21; İbn Abdilberr, Cilt: 4, s. 1697; İbn Asâkir, Cilt: 26, s. 112; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 6, s. 176; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 8, s. 66; İbn Manzûr, Cilt: 11, ss. 293-294; Süyûtî, s. 152; Akyüz, s. 73; Aycan, **Saltanat**, s. 94; Azimli, **Hz. Osman**, s. 165; Apak, **Hz. Osman**, s. 175.

¹⁴⁹ Minkarî, ss. 366-368. İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, ss. 129-130

¹⁵⁰ Mektubun tamamı için bkz. Minkarî, ss. 415-416. Ayrıca bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 105; Akyüz, s. 73.

¹⁵¹ Minkarî, s. 77; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt: 1, s. 751; Ahmet Akbulut, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, Otto Yayınları, Ankara, 2017, s. 179; Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-Hz. Ali**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, s. 111.

demmiştir.¹⁵²Muâviye, Hz. Osman'ın valilikten azl ettiği Amr b. Âs'ı kendi tarafına çekebilmek adına ne gerekiyorsa yapmış, nihayetinde Amr b. Âs Muâviye'nin sağ kolu olmuştur.

Hz. Osman'ın halifeliğinin başlarında yaşanan şu olay da Muâviye'nin tavrını açıklar niteliktedir. Hz. Osman halife seçildiğinde Ebû Süfyân “*Artık bu iş elinize geçmiştir. Bu işi kendi aranızda çevirin ve sakın elden bırakmayın*” diyerek Ümeye ailesini iktidarı teslim etmemeleri konusunda uyarmış ve bu ifadelere sadece Hz. Osman tepki göstermiştir.¹⁵³Bu anlamda Hz. Osman'ın eceliyle ölümü halinde ensar ve muhacirin bu işe layık gördükleri bir isime biat etmeleri Ümeye ailesinin iktidarının sonu olacağından, Hz. Osman'ın eceliyle ölümünün Muâviye'nin işine gelmeyeceği izahtan varestedir.¹⁵⁴

Hz. Osman'ın kendisinden önceki halifeler gibi otoriter, sorunların üzerine kararlılıkla giden bir halife olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple tamamına yakını kendi kabilesinden oluşan valileri ve devlet yöneticileri üzerinde sağlam bir denetim kuramamıştır. Belki de akrabalarına olan güveni onu böyle davranmaya sevk etmiştir. Akrabaları ise bu güvene karşılık en zor zamanlarında onu desteksiz bırakmışlar ve adeta öldürülmesini seyretmişlerdir. Bu anlamda Hz. Osman'ın öldürülmesinin gerçek sorumlularının Ümeyeoğulları olduğu söylenebilir. Çünkü onlar Hz. Osman'ın geniş yetkilerle donatılmış memurları ve valileri sıfatıyla, onun güvenini suistimal ederek devleti, İslâmiyet'ten öncesinde var olan asabiyet ortamına döndürmüşler, bu sayede olayların patlak vermesine neden olmuşlardır.¹⁵⁵ Kaynakları-

¹⁵² Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 283; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 579; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 533; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, ss. 81-82; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 35; Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 2, s. 27; Azimli, **Hz. Osman**, s. 193.

¹⁵³ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 12; Azimli, **Hz. Osman**, s. 71; F. Betül Köse, **Medine'de Sosyal Hayat Dört Halife Dönemi**, Mana Yayınları, İstanbul, 2016, s. 148.

¹⁵⁴ Detaylı bir analiz için bkz. Şaban Öz, “İktidar Aracı Olarak Kan Talebî Olgusunun Hz.Osman - Hz. Hüseyin Perspektifinde Karşılaştırmalı Bir Analizi”, **Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ, (Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu Bildirileri)**, Sivas, 2010, Cilt: 1, ss. 277-294.

¹⁵⁵ Abdulhalik Bakır, **Ali b. Ebî Tâlib**, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ, 1998, s. 120.

mızda, Muâviye'nin yardım işini ağırdan aldığı aktarıldıktan sonra, onun bu hareketinin Medine'ye Şam askerlerini sokarak ashâbın tepkisini çekmek istememesine bağlandığını görmekteyiz.¹⁵⁶ Ancak yine kaynaklarımızda geçen, Muâviye'nin Halîfe'yi Şam'a götürmeye ikna edemeyince, Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'in de aralarında bulunduğu sahâbi topluluğuna gelerek onları tehdit ettiği rivayeti¹⁵⁷ göz önüne alındığında Muâviye'nin ashâbın tepkisinden çekindiğini düşünmek doğru olmasa gerektir.

Araştırmacı İrfan Aycan konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *"Ümeyyeoğullarının, Hz. Osman'ın muhasarası ve katli esnasında takınmış oldukları yukarıdaki tavır son derece önemlidir. Gerek daha önce gerekse muhasara müddeti olarak belirtilen kırk ila elli gün arasında onlardan hiçbir olumlu hareket görülmediği gibi aksine Halîfe ile isyancıları tamamen karşı karşıya getirip bırakmışlardır. Bunun sebebi, Ümeyyeoğullarının, Halîfe'nin artık sonunun geldiğine inanmaları ve bu durumda ellerinde bulunan idareyi bırakmamak için yeni ve daha kuvvetli bir dal aramalarıdır. Onlara göre Hz. Osman'ın kanını dava etmek daha çıkarlı bir yoldur. Çünkü Ümeyyeoğulları aksi takdirde idarenin ellerinden tamamen çıkacağına bilincindedirler. Buna en açık örnek; Mervân b. Hakem'in Halîfe'yi evinde muhasara edenlere 'Siz bizim elimizdeki idareyi ele geçirmek için geldiniz' şeklindeki sözünde bulunmaktadır."*¹⁵⁸

C. Hz. Ali Dönemi ve Muaviye'nin Meşruiyet Sorunu

Hz. Ali halife olduğu zaman öncelikle Hz. Osman'ın tayin etmiş olduğu valilerini görevden alarak, yerlerine yeni valiler atamıştır.¹⁵⁹ Bazı sahabilerin durum sakinleşip, idaresinin istikrar kazanmasına kadar bu valileri görevde

¹⁵⁶ Taberî, Cilt: 4, s. 368; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 73.

¹⁵⁷ İbn Şebbe, Cilt: 3, s. 1090; Taberî, Cilt: 4, s. 344-345; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 528; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 96; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt: 1, s. 459; Nüveyrî, Cilt: 19, s. 476.

¹⁵⁸ Aycan, **Saltanat**, s. 93.

¹⁵⁹ Abdülazîz Dürî, **İlk Dönem İslâm Tarihi**, trc. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2016, s. 114.

bırakmasına yönelik telkinlerine itibar etmemiştir.¹⁶⁰ Bu doğrultuda Hz. Ömer döneminden beri Şam'da valilik yapmakta olan Muâviye'yi de azletmiş ve yerine Sehl b. Huneyf'i atamıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki Hz. Ali siyaseti birtakım hesaplarla değil, ilkeleriyle uzlaştırarak yapmayı tercih etmiştir. Ona göre Muâviye veya bir başkasının azledilmesi gerekiyorsa, başka nedenlerle bu işi geciktirmek doğru değildir.¹⁶¹

Muâviye bu gelişme üzerine Hz. Ali'nin hilâfetini tanımamış ve Hz. Osman'ın katillerini kendisine vermesini istemiştir. Muâviye'nin bu hareketini isyan olarak değerlendiren Hz. Ali, elçi olarak Cerîr b. Abdullah'ı Muâviye'ye göndermiştir. Hz. Ali Cerîr'e şöyle demiştir: *"Muâviye'ye mektubumla git. Müslümanlarla aynı istikamete girerse mesele yoktur. Aksi takdirde kendileriyle barış içinde olmayacağımızı bildir. Ona kendisini emir olarak kabul etmeyeceğimi, cumhurun da onu halîfe kabul etmeyeceğini tebliğ et."*¹⁶² Cerîr'e bu nasihatte bulunan Hz. Ali mektubunda özetle şöyle demiştir: *"Medine'de bana biat edilmesi, Şam'da seni de bağlar. Şura Muhacir ve Ensar'dan bir kişi üzerinde ittifak ettiklerinde onu imâm olarak tanırlar. Talha ve Zübeyr'e gelince, önce biat ettiler sonra da bozdular. Ben de onlarla savaştım. Onlar istemese de Allah'ın emri ve hakkı geldi. Eğer bana karşı gelersen seninle de savaşır ve Allah'tan yardım dileirim. Osman'ın katilleri hakkında çok şey söylüyorsun. Müslümanların yaptığına sen de dâhil ol (biat et). Bil ki sen Tulekâdansın. Halbuki hilâfet onlara helal değildir. Şuranın kabul ettiğine karşı gelme."*¹⁶³

Muâviye halîfelik iddiasında bulunursa meşruiyet sorunu yaşayacağını düşünmüş olmalı ki, Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın katillerini isteme bahanesiyle biat etmediğini sürekli tekrarlamıştır. Onun iddiasının ana fikri; Hz. Os-

¹⁶⁰ Hasan İbrahim Hasan, **İslâm Tarihi**, Cilt: 1, trc. İsmâil Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1985, s. 342.

¹⁶¹ Bu konuda geniş bir değerlendirme için bkz. Adnan Demircan, **Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 63.

¹⁶² Minkarî, s. 28; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 174.

¹⁶³ Minkarî, ss. 29-30; İbn Abdîrabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (327/939), **el-İkdü'l-Ferîd**, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1404/1984, Cilt: 5, s. 80; Günal, s. 135.

man'ın haksız yere öldürüldüğü, onun katillerinden intikam alınması hakkının kendisinde olduğu şeklinde ifade edilebilir. Ona göre Hz. Ali, olaylar patlak verdiğinde Halife Osman'a yardımdan kaçınmış, halife olunca da katilleri korumaya başlamıştır. Halbuki onları kısas uygulamak üzere kendisine teslim etmesi gerekmektedir. Muâviye, Hz. Ali'nin elçileriyle yaptığı görüşmelerde, okuduğu hutbelerde, valilerine yaptığı öğütlerde, yazdığı mektuplarda ve yaptığı sohbetlerde hep bunları dile getirmiştir.¹⁶⁴ Muâviye'nin bu yaklaşımı siyaset ve toplum hayatına oldukça hakim olduğunu göstermektedir. Zira meşruiyet, iktidarın elde edilmesi ve sürekliliğinin sağlanması bakımından çok önemlidir. Siyasî sistemlerin sürekliliği, istikrarı ve dayanıklılığı meşruiyetle doğrudan bağlantılıdır.¹⁶⁵

Muâviye'nin Hz. Osman'ın katillerini istemesine karşılık Hz. Ali göndermiş olduğu, yukarıda zikredilen mektupta; *"Ey Muâviye! Ömrüme yemin ederim ki, arzunu bırakıp aklınla bakarsan, benim Osman'ın kanundan en uzak kimse olduğumu görür, ona karşı uzlet içinde olduğumu bilirsin. Ancak sen beni cina yetle itham edip sana aşikar olanı gizliyorsun."*¹⁶⁶ diyerek Muâviye'nin talebinde samimi olmadığını vurgulamıştır. Gerçekten de halife oluncaya kadar Osman'ın katilleri meselesini dilinden düşürmeyen Muâviye'nin, halife olduktan sonra bu konuyu gündemine almamış olması dikkat çekicidir.¹⁶⁷ Hatta Osman'ın katillerinin bazılarının Abdülmelik b. Mervân'ın kudretli valisi Haccac (ö. 95/714) dönemine kadar yaşadığı ve onun tarafından öldürüldüğü bilinmektedir.¹⁶⁸ Bu konuyu irdeleyen Hasan Yaşaroğlu ilgili makalesinde şunları söyler: *"Devlete hakim olan Muâviye'nin, Hz. Osman'ın katilleri konu-*

¹⁶⁴ Akyüz, ss. 71-72.

¹⁶⁵ Akyüz, s. 69.

¹⁶⁶ Minkarî, s. 29; İbn Abdirabbih, Cilt: 5, s. 80; İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 128; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 183; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt: 1, ss. 720,3891; İbn Manzûr, Cilt: 25, s. 28.

¹⁶⁷ Mustafa Hizmetli, "Hz. Ali-Muâviye Yazışmaları ve İslâm Tarihi Açısından Önemi", **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014 Güz, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 105.

¹⁶⁸ İbn Kesîr, Cilt: 9, s. 57; Azimli, Hz. Ali, s. 56; İbn Teymiyye, Muviye'nin Halife olduktan sonra fitneye sebep olmamak gayesiyle Hz. Osman'ın katillerinin takibi meselesini bir kenara bıraktığını, üzerlerine gitmediğini söyler. Bkz. İbn Teymiyye, **Ashâb-ı Kirâm Risâlesi**, trc. Heyet, İstanbul, 1996, s. 407.

sunda her hangi bir takibat yapıp yapmadığı hususu, tabii olarak merak konusudur. O dönemde bu mesele çeşitli vesilelerle gündeme gelmiş, Muâviye ile Hz. Ali’nin oğlu ve halefi Hz. Hasan’ın hilâfetin devri konusunda yapmış oldukları anlaşmada biraz kapalı da olsa mezkur soruna bir atıf yapılmıştır. Ancak bu mesele hiçbir zaman beklendiği şekilde ele alınmamıştır. Muâviye, katillerin sorgulanması konusunda herhangi bir adım atmamış, bir zamanlar ayyuka çıkmış olan bu mesele de geçen zaman içinde adeta unutulmaya yüz tutmuştur. Sanki taraflar arasında lisan-ı hal ile ‘Sen bana itaat et ben de sana dokunmayayım.’ şeklinde bir anlaşma yapılmıştır. Halbuki bu mesele, başlangıçta, oldukça fazla gündemde tutulmuş, Muâviye çok hayati bir konu olarak ısrarla bunun üzerinde durmuş, propagandasını yapmıştır. Muâviye, Emevî devletini bir manada bu iddia üzerine kurmuştur. Siyasî iktidarı ele geçirince de bu konuyu yok saymıştır.”¹⁶⁹

Esasen Muâviye’nin, Hz. Ali’den, maktul Halife Osman’ın katillerini istemesi cahiliyeden kalmış bir uygulamadır. Cahiliye döneminde düzenli bir hukuk sistemi olmadığı için kabile mensupları, öldürülen yakınlarının intikamını bizzat kendileri alabileceklerini düşünüyorlar ve su sebeple kan davaları sürüp gidiyordu. İslâm’ın gelmesiyle bu hukuk sistemi değişmiş ve cezanın infazı devlete verilmiştir. Dolayısıyla Muâviye’nin bu talebi İslâm hukukundan ziyade cahiliye hukukuna uygun olmuştur.¹⁷⁰

Muâviye, iddiasına kanıt olarak, “Allah’ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin. Kim haksız yere öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. (Fakat o da) öldürmede aşırı gitmesin. Çünkü kendisine yardım edilmiş (yetki verilmiş)tir.”¹⁷¹ ayetini öne sürmüş ve Osman’ın intikamını isteme hakkının kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Hz. Ali ise çocukları hayatta iken

¹⁶⁹ Hasan Yaşaroğlu, “Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebî Süfyan ve Hz. Osman’ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer 2013**, s. 2213.

¹⁷⁰ Adem Apak, **Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016, s. 192.

¹⁷¹ İsrâ 17/33

Muâviye'nin böyle bir iddiada bulunmasını kabul etmemiştir.¹⁷² Ancak ilginç bir şekilde Muâviye bu talebine kamuoyundan güçlü bir destek bulabilmiştir. Araştırmacı Demircan da bu desteğin kaynağını irdelemiş ve Arap örfünün Muâviye'ye bu hakkı verdiği sonucuna varmıştır. Ona göre Muâviye bu iddiasını Ümeyye oğullarının en önemli lideri olarak öne sürmüş ve bu iddia kamuoyunda ciddi bir karşılık bulmuştur. Hakemlerin almış oldukları karar da bu düşünceyi desteklemektedir.¹⁷³

Muâviye Şamlılar'ın desteğinden emin olabilmek için Hz. Ali'nin elçisi Cerîr'i oyalayarak zaman kazanmaya çalışmıştır. Bir ara Cerîr'e giden Muâviye "Arkadaşıma yaz. Şam ve Mısır'ı haraç karşılığında bana bıraksın. Öleceği zaman da kimseye biat etmemi istemesin. Ben de bu işi ona bırakacağım ve hilâfet konusunda ona ahitname yazacağım."¹⁷⁴ teklifinde bulunmuş, bunun üzerine Cerîr Muâviye'ye istediğini mektupla Hz. Ali'ye yazmasını istemiştir. Hz. Ali Muâviye'nin mektubunu alınca niyetinin zaman kazanmak olduğunu anlamış ve Cerîr'e yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Muâviye bana karşı biat sorumluluğuna girmek istememekte ve dilediği gibi hareket etmek istemektedir. Seni bekleterek Şam ehlini denemek istemiştir. Mugîre b. Şu'be ben Medine'deyken bana Muâviye'yi vali olarak görevde bırakmamı tavsiye etmişti. Ben kabul etmemiştim. Allah, benim dalalette olanları yardımcı edinmemi görmeyi irade buyurmamıştır. Adam biat ederse mesele yoktur. Aksi takdirde dön."¹⁷⁵

Hz. Ali'nin meşruiyet meselesine Muhacir ve Ensarın biatı üzerinden baktığı anlaşılmaktadır. O, Muâviye'ye yazdığı mektuplarda bu hususu sü-

¹⁷² Minkarî, s. 58; Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâli (286/900). el-Kâmil fi'l-Edeb, I-IV, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Daru'l-Fikrû'l-Arabî, Kâhire, 1417/1997, Cilt: 1, s. 261; Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (400/1009). Cemheretü'l-Emsâl, I-II, Daru'l-Fikr, Beyrût, trz., Cilt: 2, s. 158.

¹⁷³ Adnan Demircan, "Ali b. Ebî Talib'i Tahkime Zorlayanlar Üzerine", İSTEM, Yıl: 3(2005), Sayı: 6, s. 54.

¹⁷⁴ Minkarî, s. 52; İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 131; İbn Manzûr, Cilt: 25, s. 31. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 137.

¹⁷⁵ Minkarî, s. 52; İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 131; İbn Manzûr, Cilt: 25, s. 31. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 137.

rekli vurgulamıştır. Hameyn’de almış olduğu biatın Şam’da bulunanları da bağladığını, Muhacir ve Ensar’ın razı olduğuna bütün halkın rıza göstermesi gerektiğini söylemiştir.¹⁷⁶

Hiz. Ali’ye göre Muâviye tüm Müslümanların değil ancak dalalette olan bir grubun lideri olabilir. Sıffın savaşı öncesinde Muâviye taraftarlarının kendi askerlerine saldırıp su almalarını engellemesi üzerine şöyle söylemiştir; *“Bilmiş olun ki Muâviye küçük bir grup azgına önderlik etti ve haberi onlardan gizledi. Öyle ki onlar boğazlanmalarını ölümün hedefi haline getirdiler.”*¹⁷⁷

Görüldüğü gibi Hiz. Ali, halifeliğinin meşruiyetini Medine’de bulunan Ensar ve Muhacirin kendisine biat etmesine bağlamış ve Muâviye’ye daima bu durumu hatırlatmıştır. Bu sebeple Muâviye, hareketine meşruiyet kazandırabilme gayesiyle Medine’li Ensar ve Muhacir’den destek alabilmek ümidiyle sahabenin bazı ileri gelenlerine mektuplar göndererek desteklerini istemiştir.¹⁷⁸ İlk olarak, Hiz. Ömer’in şurasında yer alan ve Hiz. Ali dönemi olaylarında tarafsız kalmış olan Sa’d b. Ebî Vakkâs’a¹⁷⁹ mektup yazmış ve yönetimin şuraya bırakılmasını teklif etmiştir. Sa’d b. Ebî Vakkâs ise cevabında Hiz. Ömer’in şurasını oluşturanların Kureys’ten bu işe layık olanlar olduğunu vurguladıktan sonra, *“Ali’de olan bizde yoktu, biz de olan Ali’de vardı. Talha ve Zübeyr evlerinde otursalardı daha hayırlı olurdu. Allah Müminlerin annesini de yaptıklarından dolayı affetsin.”* diyerek Muâviye’nin teklifini reddetmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Minkarî, s. 29; Dineverî, s. 146; Şaban Öz, “Hilâfette Nass Teorisi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 14, s. 109

¹⁷⁷ İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 874.

¹⁷⁸ Mustafa Hizmetli, “Hz. Ali-Muâviye Yazışmaları ve İslâm Tarihi Açısından Önemi”, **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014 Güz, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 102.

¹⁷⁹ Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın tarafsız kalmasıyla alakalı bkz. Yusuf Tunç, **Cemel ve Sıffın Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009, ss. 16-38.

¹⁸⁰ Minkarî, ss. 74-75; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, s. 120; İbn A’sem, Cilt: 2, s. 530; Azimli, **Hiz. Ali**, s. 111.

Bir başka rivayete göre de Sa'd b. Ebî Vakkâs Hz. Ali'nin kendilerinden üstün yönleri olduğunu vurgulamış ve kendisini batıl bir yola çağıran Muâviye'ye Hz. Ali ile hiçbir zaman savaşmayacağını net bir şekilde ifade etmiştir.¹⁸¹

Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hakem olayından sonra, Muâviye'nin yanına gelmiş, ancak, öyle anlaşılıyor ki, onun halîfeliğine rızası olmadığı için ona Emirü'l Mü'minin değil de, melik diyerek selam vermişti.¹⁸² Onun bu davranışı doğal olarak Muâviye'nin hoşuna gitmemiş ve kendisine Emirü'l-Müminin şeklinde hitab edebileceğini söyledikten sonra bulunduğu göreve bu şekilde gelmek istemediğini vurgulamak durumunda kalmıştır.¹⁸³ Anlaşılan Sa'd b. Ebî Vakkâs yaşanan olaylar karşısında tarafsızlığını korumuş ve Hz. Ali'nin safında bilfiil bulunmamış olsa da Muâviye'yi Hz. Ali ile denk görmemiştir. Ayrıca Muâviye'yi halîfeliğe layık görmediğini söylemek de yanlış olmasa gerektir.¹⁸⁴ Sa'd b. Ebî Vakkâs, Muâviye halîfe olduktan sonra da, tavrını korumuş ve onun politikalarını benimsemediği için Medine dışında bir köşk yaptırarak oraya yerleşmiş ve ölünceye kadar orada yaşamıştır.¹⁸⁵

Benzer bir tavrı Ebû Saîd el-Hudrî de¹⁸⁶ de görmekteyiz. O, Muâviye'nin yanına geldiğinde, *"Allah'ın selamı üzerine olsun ey melik!"* diyerek selamlayınca Muâviye kızarak neden Emirü'l Mü'minin diyerek selamlamadın diye

¹⁸¹ Ya'kûbî, Cilt: 2, s. 86.

¹⁸² Sa'd b. Ebî Vakkas'ın daha önce de Halîfeliğin saltanata dönüştürülmesine tepki verdiği bilinmektedir. Hz. Osman Halife olunca kısa bir süreliğine Sa'd b. Ebî Vakkas'ı Kûfe valiliğine getirmiş, ardından yerine anne bir kardeşi Velîd b. Ukbe'yi görevlendirmiştir. Sa'd bu duruma tepki verince Velîd; "Bu mülktür. Bir gün birisi faydalanır, başka gün başkası faydalanır" demiş, bunun üzerine Sa'd; "Artık sizler bu işi bir saltanat haline getirdiniz" diyerek Ümeyyeoğulların yönetimde tek söz sahibi olmasına yönelik tepkisini ortaya koymuştur. Bkz. Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, ss. 516-517; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 2, s. 456.

¹⁸³ *Belâzürî*, *Ensâb*, Cilt: 5, s. 24; *İbnü'l-Esîr*, *el-Kâmil*, Cilt: 3, s. 9. Ayrıca bkz. *İbn Asâkir*, Cilt: 17, s. 324; *Sıbt İbnü'l-Cevzi*, Cilt: 6, s. 440; *İbn Manzûr*, Cilt: 8, s. 210; *Akyüz*, s. 92.

¹⁸⁴ Tunç, s. 27.

¹⁸⁵ *İbn Sa'd*, Cilt: 6, s. 92; *Ya'kûbî*, Cilt: 2, s. 149; *Akyüz*, s. 40.

¹⁸⁶ En çok hadis rivayet eden (Muksirûn) yedi sahâbîden birisidir. Genç sahâbîlerin en fakihî olarak tanınan Ebû Saîd Medine Müftüsü ve imam lakaplarıyla da anılmıştır. Bkz. *İbn Abdülberr*, Cilt: 4, ss. 1671-1672; Raşit Küçük, "Ebû Saîd el-Hudrî", *DİA*, Cilt: 10, ss. 223-224.

çıkışmıştır. Bunun üzerine Ebû Saîd el-Hudrî “*Seni biz emir yapsaydık haklıydın. Ama sen zorla aldın*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁸⁷ Kaynaklarımızda benzer bir olay sahabeden Misver b. Mahreme¹⁸⁸ için de zikredilir. Rivayete göre Misver, Muâviye’yi melik diyerek selamlayınca, Muâviye kendisine bu şekilde hitab edilmesinden hoşlanmadığını söylemiş, ancak hataları olduğunu ve bu nedenle Allah’ın affını dilediğini ifade etmiştir.¹⁸⁹ Muâviye’nin her ne kadar kendisine melik denilmesinden hoşlanmadığı rivayet edilse de yine bizzat kendisinin “*Ben meliklerin birincisiyim.*” dediği de kaynaklarımızda yer almaktadır.¹⁹⁰

Muâviye’nin mektup yazdığı sahabilerden birisi olan Abdullah b. Ömer Muâviye’nin teklifine karşılık, onun niyetini ortaya koyan bir cevap vermiş ve Muâviye ve Amr b. Âs’a hitaben: “*Yemin ederim ki basireti ıskaladınız. Meseleye uzak bir noktadan baktınız. Allah bu mektubunuzla ancak bu konu hakkında şüphe içinde olanların şüphesini arttırmıştır. İkinizin hilâfetle ne alakanız var? Ey Muâviye! Sen Tulekâ’dan birisin. Ey Amr! Sen de güvenilir değilsin. Sakın kendi kendinize külfetler yüklemeyin. Zira size ve bana yardım edecek kimse yoktur.*”¹⁹¹ diyerek bir anlamda Muâviye’nin mücadelesinin meşru bir temeli olmadığını ifade etmiştir. Muâviye bu mektubu alınca Abdullah b. Ömer’e hitaben bir mektup yazarak maksadının hilâfet olmadığını, Osman’ın kanını talep ettiğini ve Abdullah b. Ömer’in halife olmasını istediğini vurgulamaya çalışmıştır.¹⁹² Abdullah b. Ömer ise cevabi mektubunda: “*Bana karşı seni tamah-*

¹⁸⁷ Ya’kûbî, Cilt: 2, s. 124. Akyüz, Ya’kûbî’ye atıfta bulunarak bu olayın Sa’d b. Ebî Vakkâs ile Muâviye arasında geçtiğini söyler. İlgili kaynağa baktığımızda olayın, künyesi Ebû Saîd el-Hudrî olan Sa’d b. Mâlik ile Muâviye arasında geçtiği anlaşılmaktadır. Krş. Akyüz, s. 92.

¹⁸⁸ Hz. Peygamber vefat ettiğinde sekiz yaşlarında olan Misver’in, Hz. Ömer’in şurasında yer alan dayısı Abdurrahman b. Avf’a yardımcı olduğu, hatta şura toplantılarının onun evinde yapıldığı bilinmektedir. Bkz. İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 1399; Hâbil Nazlıgöl, “Misver b. Mahreme”, **DİA**, Cilt: 30, ss. 192-193.

¹⁸⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 47; Akyüz, s. 92.

¹⁹⁰ Ya’kûbî, Cilt: 2, ss. 141-142; İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 1420; İbn Asâkir, Cilt: 59, s. 177; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 144; İbn Manzûr, Cilt: 25, s. 55; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 372; Zehebî, Cilt: 3, s. 157; Akyüz, s. 92.

¹⁹¹ Minkarî, s. 63. Ayrıca bkz. Azimli, **Hz. Ali**, s. 111.

¹⁹² Minkarî, ss. 71-72.

landıran görüş, seni bulunduğun noktaya getiren görüştür. Ben muhacir ve ensar arasında Ali'yi ya da Talha, Zübeyr ve Âişe'yi nasıl bırakmış da sana uymuşum? Benim Ali'nin aleyhinde bulunduğum şeklindeki iddiana gelince, yemin ederim ki imanda, hicrette, Resulullah nazarındaki konumu ve müşriklere karşı gösterdiği başarı bakımından Ali'nin seviyesinde olamam. Ancak öyle bir durum ortaya çıktı ki Resulullah'tan bu konuda bana mesnet olacak bir hüküm bulamadım. Bu sebeple bu konuda yerimde durmayı tercih ettim. Kendi kendime dedim ki, bu hal bir iyilikse ondan mahrum kalmış olurum. Dalalet ise de ondan kurtulmuş olurum. Bu sebeple bizden vazgeç."¹⁹³ diyerek Muâviye'nin teklifini kesin bir şekilde reddetmiştir.

Ensar'dan Muhammed b. Mesleme ise Muâviye'ye "Yemin ederim ki sen dünyaya talipsin ve nefsinin arzularına uymaktasın. Osman'ı diriyken yalnız bıraktın, ölü iken yardım ediyorsun."¹⁹⁴ şeklinde bir mektup yazmış ve Muâviye'nin talebinin haksızlığını ifade etmiştir.

Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkas'ın¹⁹⁵ Hz. Ali'nin huzurunda yapmış olduğu konuşma da Hz. Ali taraftarlarının bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir: "Ey Müminlerin emiri! Bizi bu kalpleri kasvetli kavim üzerine götür. Onlar Allah'ın kitabını bir kenara ittiler. Allah'ın kullarına Allah'ın rızasına aykırı bir şekilde muamele ettiler. Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını haram kıldılar. Şeytan onlara hakim oldu, onlara batıl vaatlerde bulundu ve çeşitli hülyalarla kandırdı. Böylece onları hidayetten saptırdı ve helake götürmek istedi. Onlara dünyayı sevirdi. Dünya için ve dünyayı isteyerek savaşıyorlar. Tıpkı bizim Rabbimizin vaadini dileyerek ahireti arzu ettiğimiz gibi."¹⁹⁶

Sıffin Savaşı öncesinde Muâviye'nin ordusu su yolunu tutmuş ve Hz. Ali'nin askerlerinin suyu kullanmasına izin vermemişlerdir. Bunun üzerine

¹⁹³ Minkarî, ss. 72-73; İbn A'sem, Cilt: 2, s. 529.

¹⁹⁴ Minkarî, s. 77; İbn A'sem, Cilt: 2, s. 531; Akbulut, s. 179; Azimli, **Hz. Ali**, s. 111.

¹⁹⁵ Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olan ve kahramanlığıyla ün salmış olan bu sahabi, Sıffin Savaşı'nda Hâris b. Münzir tarafından öldürülmüştür. Hz. Ali ve taraftarlarının bu olaya çok üzüldükleri nakledilir. Bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 319; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 10, s. 26; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 353; Asri Çubukçu; "Hâşim b. Utbe", **DİA**, Cilt: 16, s. 410.

¹⁹⁶ Minkarî, s. 112; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt: 1, s. 813; Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 1, s. 323.

Hz. Ali Sa’saa b. Suhan’ı elçi olarak Muâviye’ye göndermiştir. Muâviye elçinin talebini dinledikten sonra etrafındakilerin görüşünü sormuş, Velîd b. Ukbe¹⁹⁷ su vermemesini, Amr b. Âs ise suyu kullanmalarına izin vermesini tavsiye etmiştir. Abdullah b. Ebî Serh ise; *“Akşama kadar suya ulaşmalarına mani ol. Suyu ulaşamazlarsa dönerler. Dönüşleri de onlar için hezimet olur. Onları sudan mahrum bırak. Kıyamet günleri Allah onları mahrum etsin.”* şeklinde görüş bildirince Sa’saa; *“Kıyamet günü Allah ancak kafir, asi ve şarap içen sen ve bu fasık –Abdullah b. Ebî Serh- gibileri mahrum etsin.”* diyerek karşılık vermiştir. Bu cevap üzerine yanındakiler ayağa kalkarak Sa’saa’ya sövüp saymışlar ve tehditler savurmuşlar, Muâviye ise, *“O bir elçidir. Sataşmayın.”* diyerek olayı kapatmayı tercih etmiştir.¹⁹⁸Sa’saa’nın yaklaşımının Hz. Ali taraftarlarınca da benimsendiği anlaşılmaktadır. Siffin Savaşı’nın üçüncü gününde Ammâr b. Yâsir savaş meydanında şu konuşmayı yapmıştır: *“Ey Müslümanlar! Allah ve Resulü’ne karşı düşmanca hareket eden, onlarla savaşan, Müslümanlara zulmeden ve müşriklere yardım eden, sonra Allah dinini izhar edip Resulü’nü muzaffer kılmayı irade buyurduğunda da Peygamber’e gelerek Müslüman olduğunu söyleyeni görüyor musunuz? Vallahi o kimse, isteyerek değil, kerhen Müslüman olmuştur. Allah’a yemin ederim ki biz onu Müslümana husumet etmek ve zalime sevgi beslemekle tanırız. Bilesiniz ki bu şahıs Muâviye’dir. Onu lanetleyin. Allah ona lanet etsin. Ona karşı savaşın zira o Allah’ın nurunu söndürmek isteyen ve Allah’ın düşmanlarına destek verenlerdendir.”*¹⁹⁹Bu düşüncede olan insanlar için Muâviye’nin hareketinin meşru bir temelini olması elbette mümkün değildir.

Muâviye’nin kendisini Hz. Ali ile denk görerek, liderlik iddia etmesine karşılık Hz. Ali; onun dindeki geçmişini irdelemiş ve karşılaştırmalar yaparak Muâviye’nin liderlik iddiasının asılsızlığını ortaya koymaya çalışmıştır.

¹⁹⁷ Hz. Osman’ın anne bir kardeşidir. Kûfe valiliği yapmıştır. Şarap içtiği için Hz. Osman tarafından valilikten azledilmiş ve had cezasına çarptırılmıştır. Bkz. İbn Sa’d, Cilt: 6, s. 101; İbn Abdilberr, Cilt: 4, ss. 1552-1554; İbn Asâkir, Cilt: 63, s. 218; İbn Manzûr, Cilt: 26, s. 335; Mehmet Efendioğlu, “Velîd b. Ukbe”, **DİA**, Cilt: 43, ss. 35-36.

¹⁹⁸ Minkarî, ss. 160-161; Taberî, Cilt: 4, s. 572; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 103.

¹⁹⁹ Minkarî, s. 214.

Göndermiş olduğu bir mektubundaki şu ifadeleri bu anlamda önemlidir: *“Ey Muâviye! Ne zamandan beri, önceliğiniz ve yüce bir şerefimiz olmadan tebaanın lideri ve ümmetin işinin sahibi oldunuz? Önceki sıkıntıyı ısrarla sürdürmekten Allah’a sığınırız. Seni, emelin verdiği gururda ısrarcı davranmak ve zahiri ile batını bir olmamak (münafıklık) hususunda uyarıyorum. Savaşa çağırıyorsun. İnsanları bir yana bırak. Hangimizin kalbinin yenik ve basireti örtülü olduğunun bilinmesi için bana karşı çık ve iki tarafı da savaştan muaf tut! Ben Hasan’ın babası! Be- dir savaşında -yarmak suretiyle- dedenin, dayının ve kardeşinin katiliyim. O kılıç yanımdadır. O kalple düşmanımla karşılaşıyorum. Din değiştirmedim, yeni bir pey- gamber edinmedim. Ben boyun eğerek terk ettiğiniz ve istemeyerek girdiğiniz yol üzereyim.”²⁰⁰*

Anlaşılan Hz. Ali taraftarları Muâviye’yi hiçbir surette Hz. Ali ile denk görmemiştir. Abdullah b. Büdeyl’in²⁰¹ Sıffin Savaşı sırasında komutasındaki askerlere yapmış olduğu şu hitabı bu durumu ortaya koymaktadır: *“Muâvi- ye hakkı olmayan bir şeyi talep etmekte ve dengi olmayan hak sahipleriyle çekişmek- tedir. Hakkı reddetmek için batıl ile mücadele etmektedir. Arap ve Ahzab ile sizin üzerinize gelmiştir. Onlara dalaleti güzel göstermiş ve kalplerinde fitne sevgisini aşılmuştur. Onlara bu işi yüklemiştir. Onların günahlarını artırmıştır. Sizler ise Rabbinizden bir nur ve apaçık bir delil üzeresiniz. Düşük ve kaba insanlarla savaşın onlardan korkmayın.”²⁰²*

Esasen Muâviye taraftarlarının da bu konuda pek farklı düşünmedikleri anlaşılmaktadır. Hz. Ali taraftarı olan Ebû Şuca’ el-Himyeri, Muâviye safın-

²⁰⁰ İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, ss. 4210,4213; İbşihî, Ebü’l-Feth Bahâüddin Muhammed b. Ahmed b. Mansûr (854/1450). **el-Müstetraf**, nşr. Âlimü’l-Kütüb, Beyrût, 1419/1998, s. 228; Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 1, s. 320.

²⁰¹ İbn Sa’d, Cilt: 4, 220; Taberî, Cilt: 4, s. 139; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt: 3, ss. 184-185. Huzaa kabilesinin reislerindedir. Taberî Mekke’nin fethi sırasında Müslüman olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’le birlikte Huneyn ve Tebük seferlerine katıldığını kaydeder. Sıffin’de Muâviye üzerine yapmış olduğu bir hücum sırasında öldürülmüştür. Bkz. Taberî, Cilt: 5, s. 111; İsmâil L. Çakan, “Abdullah b. Büdeyl”, **DİA**, Cilt: 1, s. 89.

²⁰² **Minkarî**, s. 234; **İbn Abdilberr**, Cilt: 3, s. 873; **İbnü’l-Esîr**, el-Kâmil, Cilt: 2, 648; **Sıbt İbnü’l-Cevzî**, **Ebü’l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türki el-Avni el-Bağdâdî (654/1256)**, **Mirâtü’z-zamân fi Târihi’l-Ayân**, I-XXIII, thk. **Muhammed Berekât vd.**, **Dârü’l-Risâletü’l-Âlemiyye**, **Dımaşk**, 1434/2013, Cilt: 6, s. 284; **Ahmed Zeki Safvet**, Cilt: 1, s. 352.

da savaşan kabilesine; “Ey Himyer topluluğu! Muâviye’yi Ali’den üstün mü görüyorsunuz? Allah gayretinizi boşa çıkarsın. Ey Zülkela seni dinden yana iyi niyetli görüyorduk.” şeklinde seslenince, Muâviye safında olan Zülkela şöyle cevap vermiştir: “Ey Ebû Şuca! Bilesin ki Muâviye Ali’den hayırlı değildir. Ancak ben Osman’ın kanı için savaşıyorum.”²⁰³

Ammâr b. Yâsir ile Ubeydullah b. Ömer arasında geçen şu diyalog da olaya ışık tutacak mahiyettedir: “Ammâr b. Yâsir, ‘Ey Ömer’in oğlu! Allah seni öldürsün. Allah ve İslâm düşmanı bir kişiden dünya karşılığında dinini sattın.’ deyince Ubeydullah b. Ömer, ‘Hayır, asla! Ben şehit ve mazlum Osman’ın kanı peşindeyim.’ şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Ammâr b. Yâsir, ‘Hayır ben bilerek senin hakkında şahadet ederim ki sen bu eyleminle Allah’ın rızasını talep etmiyorsun’ diyerek Ubeydullah’a ithamda bulunmuştur.”²⁰⁴

Muâviye, bu gibi durumlardan oldukça etkilenmiş olmalı ki, zaman zaman kendi faziletleriyle Hz. Ali’ye karşı öğünme ihtiyacı hissetmiştir. O, bir mektubunda Hz. Ali’ye karşı öğünmek amacıyla kendi üstünlüklerini saymak durumunda kalmıştır. Babası Ebû Süfyân’ın cahiliye döneminde kavminin efendisi olduğunu, Hz. Ömer döneminde vali olarak görevlendirildiğini, Hz. Peygamber’in yakını olduğunu vurgulayarak bir anlamda yönetime layık olduğunu göstermek istemiştir.²⁰⁵

Hz. Ali, Muâviye’nin mektubunu aldığı anda çok şaşırmış ve Hz. Peygamber’e yakınlık konusunda kendisiyle yarışamayacağını vurguladığı bir mektupla cevap vermiştir.²⁰⁶ Muâviye Hz. Ali’nin mektubunu okuduğu za-

²⁰³ Minkarî, s. 302; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 1398; İbnü’l-Adîm, Cilt: 10, s. 4481.

²⁰⁴ Minkarî, s. 320. İbn Ebü’l-Hadid benzer bir diyalogun Ammâr b. Yâsir ile Abdullâh b. Amr b. Âs arasında geçtiğini nakletmektedir. Bkz. İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 1492.

²⁰⁵ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 111; İbn Asâkir, Cilt: 42, s. 521; İbn Manzûr, Cilt: 18, s. 77; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 9.

²⁰⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 111; İbn Asâkir, Cilt: 42, s. 521; İbn Manzûr, Cilt: 18, s. 77; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 9.

man, taraftarlarının etkilenip, Hz. Ali'ye yönelmelerinden endişe etmiş ve mektubu yok etmiştir.²⁰⁷

Geçmişle ve faziletlerle öğünmek söz konusu olduğunda Muâviye'nin Hz. Ali'yle yarışamayacağı açıktır. Bu hususu Abdullah b. Abbâs, savaş esnasında yaptığı bir konuşmada şöyle vurgulamıştır: *"Ali Resulullah'ın amcazadesi, damadı ve onunla namaz kılan ilk erkektir. Bedirlidir. Resulullah ile birlikte bütün önemli olaylara şahit olmuş ve başarılı olmuşken Muâviye ve Ebû Süfyân putlara tapan müşriklerdi. Bilesiniz ki Ali b. Ebî Tâlib, Allah'ın Resülü ile birlikte savaşırken, Allah ve Resülü doğru söyler derken; Muâviye ve Ebû Süfyân Allah ve Resülü yalan söyler derlerdi. Siz hak üzeresiniz, hasımlarınız ise batıl üzereler."*²⁰⁸

Savaş devam ederken Amr b. Âs, İbn Abbâs'a mektup yazarak savaşın sonucunda herkesin zarar göreceğini, bu nedenle de savaşa son verilmesini istemiştir. İbn Abbâs ise yazdığı cevabında şu ifadeleri kullanmıştır: *"Allah'ın rızasını istiyorsan Mısır'ı bırak ve evine dön. Bu savaşta Ali, Muâviye'nin konumunda değildir. Ali haklı olarak bu savaşa başladı ve mazerete binaen onu sürdürdü. Muâviye ise isyanla bu savaşa başladı ve haddi aşarak devam ettirdi."*²⁰⁹ İbn Abbâs akabinde Muâviye'ye yazdığı mektupta da benzer ifadeler kullanmıştır: *"Talha ve Zübeyr'e biatlerini bozdukları için, sana karşı da isyan ettiğin için savaştık."*²¹⁰ Bu ve benzeri ifadeler Hz. Ali taraftarlarınca, Muâviye'nin katiyen Hz. Ali'ye denk olamayacağını ve hareketinin meşru halifeye karşı bir isyan girişimi olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Sıffin Savaşı'nın son günlerinde Şam ordusu Kur'an sayfelerini mızraklarına takınca Hz. Ali taraftarları şaşırmış ve bir kısmı Kur'an'a karşı savaşamayacaklarını belirterek savaşa son verilmesini istemiştir.²¹¹ Bunun üzeri-

²⁰⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 111; İbn Asâkir, Cilt: 42, s. 521; İbn Manzûr, Cilt: 18, s. 77; İbn Kesir, Cilt: 8, s. 10.

²⁰⁸ Minkarî, s. 318.

²⁰⁹ Minkarî, ss. 412-413.

²¹⁰ Minkarî, s. 415; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 106; Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 1, s. 414.

²¹¹ Taberî, Cilt: 5, ss. 50-51; Benzer bir uygulamayı Cemal Savaşı sırasında Hz. Ali yapmıştır. Taberî, Cilt: 4, ss. 509-511; Azimli, **H. Ali**, s. 129.

ne Hz. Ali, Muâviye ve taraftarlarını çok iyi tanıdığını, onların Kur'an'la ve dinle alakaları olmadığını, Kur'an sayfalarını insanları kandırmak için kaldırdıklarını söyleyerek, taraftarlarını uyarmaya çalışmıştır.²¹²

Hz. Ali, Muâviye'nin liderlik vasfına ehil olmadığı doğrultusundaki duruşunu sonuna kadar devam etmiştir. Nitekim tahkime davet edildiğinde Muâviye'yi samimi bulmasa da icabet etmiş ve şöyle demiştir: *"Bizi Kur'an'ın hükmüne davet ediyorsun; oysa sen onun ehli değilsin. Biz senin talebine değil, Kur'an'a ve onun hükmüne icabet ediyoruz."*²¹³

Muâviye'nin meşruiyet sorununu aşmasında Cemel Vak'ası oldukça önemli bir yer işgal eder. Her ne kadar Muâviye bu olayda yer almasa ve savaşı Hz. Ali kazansa da Muâviye olaydan faydalanmayı bilmiştir. Muâviye bu olaydan sonra Hz. Osman'ın katillerini istemekle kalmamış, Hz. Ali'nin hilâfetten ayrılması gerektiğini de açıkça ilan etmeye başlamıştır. Ona göre Hz. Ali'nin halifeliğine Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe'nin karşı çıkması da bu gerçeği ortaya koymuştur.²¹⁴ Muâviye bu sayede kendi meşruiyet sorununu, Hz. Ali'nin halifeliğinin meşruiyetini sorgulayarak aşmaya çalışmıştır. Onun, bu amacına tahkim olayı ile ulaştığı anlaşılmaktadır. Tahkimnameye *"Bu belge Ali b. Ebî Tâlib'le Muâviye b. Ebî Süfyân'ın ve ikisinin taraftarlarının üzerinde anlaştığı ve Alah'ın kitabı ile Peygamberi'nin sünnetini tahkime esas kabul etmek üzere düzenlenmiştir."*²¹⁵ ifadelerinin yazılması Muâviye için çok önemli bir kazanç olmuştur. Artık Muâviye asi bir vali konumundan

²¹² Minkarî, s. 489; Taberî, Cilt: 5, ss. 48-49,65,84; Mes'ûdî, Cilt: 2, s. 304; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, ss. 668,680,693; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 292; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 176; İbn Kesîr, Cilt: 7, s. 303; Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 1, ss. 403,412. Ayrıca bkz. Dîneverî, s. 190; Ethem Ruhi Fıglalı, **Günümüz İslâm Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2014, ss. 110-111; Azimli, **Hz. Ali**, s. 124.

²¹³ Minkarî, s. 494; Dîneverî, s. 191; Mes'ûdî, Cilt: 2, s. 304; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 294; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt: 1, s. 540.

²¹⁴ Akbulut, s. 189.

²¹⁵ Minkarî, s. 504; Dîneverî, s. 194; İbn Hibbân, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, Cilt: 2, s. 543; Taberî, Cilt: 5, s. 53; İbn Asâkir, Cilt: 65, s. 153; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 671; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 298; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 171; İbn Kesîr, Cilt: 7, s. 306; Azimli, **Hz. Ali**, s. 135.

çıkmuş, bir nevi meşru halife adayı olmuştur.²¹⁶ Böylece savaşta elde edemediğini masa başında elde etmeyi başarmıştır. Nitekim Muâviye Hakem Olayı'ndan sonra biat almaya başlamış,²¹⁷biata yanaşmayanları da tehdit etmiştir. İbn Ömer'in şöyle söylediği nakledilir: *"Muâviye hakemlerin görüştikleri yere gelerek, insanlara 'Bu durumdan sonra hilâfet konusunda söz söyleyecek olan varsa başını bize uzatsın da götürüverelim.'* şeklinde tehditte bulunmuştu. *'Ben bu sözler üzerine ortaya çıkıp, seni ve babanı İslâm'a sokmak için savaşan adamlar var' demeyi arzuladım. Fakat tekrar kan dökülmesinden endişe ederek sustum.*"²¹⁸

Hz. Ali'nin vefatından birkaç gün sonra Hz. Hasan halife seçilmiştir. Muâviye mücadelesini Hz. Hasan'la da sürdürmüştür. Ancak Hz. Hasan, ordusunun desteğinden emin olamayınca Muâviye ile anlaşma yapmak ve halîfeliği devretmek durumunda kalmıştır. Böylece Muâviye önce Şamlıların biatını almış, sonra da siyasî rakibi olan Hz. Hasan ve taraftarlarının biatını almaya muvaffak olmuştur. Her ne kadar muhaliflerinin biat etmiş olması, Muâviye'yi halife olarak seçtikleri ve ona bağlı kalmaya söz verdikleri anlamına gelmese de netice itibarıyla Muâviye'nin siyasî liderliğinin tescil edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu olay, iktidar mücadelesine meşru olmayan bir şekilde başlayan Muâviye'nin iktidarı devralma yolunun bir nebze meşru bir çerçeveye oturması anlamına gelmiştir. Emevî Devleti'nin gerçek anlamda kuruluşu da bu olayla gerçekleşmiştir.²¹⁹

Görüldüğü üzere Muâviye meşruiyetine gerekçe olarak Hz. Osman'ın mirasçısı olma söylemini geliştirmiş ve bu gerekçeyi halife olduktan sonra da bir müddet devam ettirmiştir. Ancak yetkiyi eline aldıktan sonra bu konuda toplumu tatmin edici bir politika izlemediği de buraya kadar verilenlerden anlaşılmaktadır. Hz. Osman'ın ailesi başta olmak üzere insanlar bu

²¹⁶ Azimli, **Hz. Ali**, s. 136.

²¹⁷ Halife b. Hayyât, s. 192; İbn Asâkir, Cilt: 23, s. 67; İbn Asâkir, Cilt: 73, s. 155; Azimli, **Hz. Ali**, s. 143.

²¹⁸ İbn Asâkir, Cilt: 31, s. 182; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 684; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 160; Azimli, **Hz. Ali**, s. 143.

²¹⁹ Akyüz, s. 72.

konuda ki huzursuzluklarını Muâviye’ye ifade etmişlerdir. Muâviye halîfe olduktan sonra Medine’de Hz. Osman’ın evine ziyarete gittiği sırada Âişe bint Osman “Vah babacığım” diyerek ağlamıştı. Muâviye’nin bu tavra karşı verdiği cevap kendisinin tutumunu özetler mahiyettedir: “*Yeğenim! İnsanlar bize altında kin saklı bir itaat verdiler. Biz de onlara altında öfke saklı hoşgörü ve anlayış gösterdik. Herkeste kılıç var. Herkes kendi taraftarlarına bakıyor. İnsanlara verdiğimiz sözü tutmazsak, onlar da bize verdikleri sözü tutmazlar. Böyle bir durum lehimize mi olur, aleyhimize mi olur bilemiyorum. Senin, Müminlerin emirinin amca kızı olman, Müslümanlardan herhangi bir kadın olmandan iyidir.*”²²⁰

Said b. Osman ise ileriki bir tarihte, Yezid’e biat alındıktan sonra Muâviye’ye gelerek, halîfeliğin öncelikle kendi hakkı olduğunu, babası Osman’ın kendisine sağladığı nimetlere karşılık vermediğini söylemiştir. Bunun üzerine Muâviye, babasının kanını yerde bırakmayıp peşini aramasının nimetlere karşılık olduğunu belirtmek durumunda kalmıştır.²²¹Anlaşılan bu gerekçe meşruiyet sorununa kesin çözüm olmaktan uzak kalmıştır. Zira Hz. Osman’ın intikamının alınmasını istemek, katillere kısas uygulanmasını isteme hakkını verse de, halîfeliğin Ümeyye soyuna geçme hakkını vermemektedir.

Şia’nın hatta özellikle Hâriciler’in halîfelikle ilgili söylemleri Emevîler’in söylemlerinden daha tutarlı görünmektedir.²²²Bu duruma Muâviye’nin bir takım uygulamalarının yarattığı rahatsızlık da eklenince Muâviye, halîfeliğin kendilerinde bulunmasının ilahi bir takdir olduğu, insanları Allah’ın bu takdirine uygun olarak yönettiği şeklinde özetlenebilecek cebri anlayışı meşruiyetine gerekçe yapmaya çalışmıştır.

²²⁰ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 25; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 8, s. 77; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 141; Akyüz, s. 73

²²¹ Taberî, Cilt: 5, s. 305; İbn Asâkir, Cilt: 8, s. 231; İbn Asâkir, Cilt: 21, s. 225; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 104; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 360; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 85; Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 2, s. 392; Akyüz, s. 73

²²² Akyüz, s. 73

Hulefâ-i Râşidîn döneminde “Halîfet-ü Rasulillah, Halife, Emirü'l-Müminin” ünvanları kullanılırken, Muâviye ve çevresi tarafından “*Halîfetullah, Halîfet-ü rabbi'l-âlemin, eminullah*” terimleri kullanılmaya başlanmıştır. Muâviye ve Yezîd yaptıkları konuşmalarda “*Allah'ın kendilerini iktidara getirdiğini*” vurgulamaktan kaçınmamışlardır.²²³

²²³ Akyüz, ss. 72-73.

- İKİNCİ BÖLÜM -
HALİFELİĞİ DÖNEMİ

A. Uygulamalarına Yönelik Eleştiriler

1. Ziyâd b. Ebîh'i Nesebine Katması

Tâif'te hicretin ilk yılında doğan Ziyâd'ın annesi Sümeyye adındaki bir cariyedir. İnan kırsarı, bu cariyeyi Yemen Meliki'ne hediye etmiş, o da ülkesine dönerken Tâif'te hastalanınca, kendisini tedavi eden meşhur doktor Hâris b. Kelede'ye²²⁴ hediye etmiştir. Hâris b. Kelede Sümeyye'yi kölesi Mesruh ile evlendirmiş ve bu evlilikten Ebû Bekre²²⁵ doğmuştur. Hâris daha sonra Sümeyye'yi, karısının veya kızının kölesi olan Ubeyd er-Rumi ile evlendirmiştir. Ziyâd'ın bu evliliğin sürdüğü dönemde doğduğu bilinmektedir. Bu yüzden Ziyâd b. Ubeyd es-Sekafi, Ziyâd b. Ümmih, Ziyâd b. Sümeyye künyesi verilmekle birlikte babasının kim olduğu bilinmediği için daha ziyade İbn Ebîh (babasının oğlu) diye künyelenmiştir.²²⁶

²²⁴ Abdullah Köşe, "Hâris b. Kelede", **DİA**, Cilt: 16, ss. 198-199.

²²⁵ İbn Abdilberr, Cilt: 4, ss. 1530,1614; İbn Asâkir, Cilt: 19, s. 173; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 334; Zehebî, Cilt: 3, s. 6; Asri Çubukçu, "Ebû Bekre", **DİA**, Cilt: 10, s. 114.

²²⁶ İbn Abdilberr, Cilt: 2, s. 523; İbn Asâkir, Cilt: 19, s. 173; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 2, s. 336; Zehebî, Cilt: 4, s. 475; İrfan Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", **DİA**, Cilt: 44, s. 480; Melek Yılmaz Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2015, s. 9-10.

Hız. Peygamber’i görmeyen Ziyâd’ın 630 yılında, ya da Hız. Ebû Bekir’in hilâfeti sürecinde Müslüman olduğu aktarılmıştır. Hız. Ömer döneminde küçük yaşta olmasına rağmen çeşitli görevlerde bulunan Ziyâd, Hız. Ali döneminde idari görevlerde bulunmuştur.²²⁷

Muâviye, Sıffın Savaşı esnasında, Hız. Ali’nin sadık bir taraftarı olan ve Fars bölgesinde vali olarak görev yapan Ziyâd b. Ebîh’e tehdit içerikli bir mektup yazmıştır. Ziyâd ise cevabi mektubunda; “*Ciğer yiyen kadının oğlu, münafıkların ve Ahzab’ın sığınağı Muâviye’ye yazıklar olsun. Beni tehdit ediyor. Oysa onunla aramızda Muhammed’in amcazadesi vardır. Onun da maiyetinde yetmiş bin gönüllü vardır. Kılıçları boyunlarında asılıdır. Onlardan hiçbir adam ölmeden geri dönmez. Vallahi iş bana dayanırsa beni kızıl bir kılıç erbabı olarak görecektir.*” şeklinde sert bir üslup kullanmıştır.²²⁸

Ziyâd b. Ebîh, Hız. Ali’nin vefatından sonra da bu duruşunu bir müddet devam ettirmiştir. Muâviye, Hız. Hasan’ın h. 41 yılında anlaşma imzalayarak kendisine biat etmesinden sonra Ziyâd’la yeniden temasa geçmiştir. Hız. Ali’nin vefatından sonra kendisine katılan ve Kûfe valisi olarak taltif etmiş olduğu Mugîre b. Şu’be’nin yardımıyla Ziyâd’ı ikna etmeyi başarmıştır. Ziyâd, Muâviye ile konuşmak üzere Şam’a gelmiş ve akabinde Kûfe’ye yerleşmiştir.²²⁹Kûfe’de olduğu sıralarda kendisinin Ebû Süfyân’ın oğlu ve Muâviye’nin kardeşi olduğu söylentilerinden etkilenen Ziyâd’ın, Muâviye’nin kendisini Ebû Süfyân’ın nesebine katması beklentisi içine girdiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık iki yıl süren bu bekleyişin ardından, Muâviye de Dimaşk’a çağırıldığı Ziyâd’ı babasının nesebine istilhak ederek Ziyâd’ın beklentisini yerine getirmiştir. 644 yılında bu amaçla düzenlenen toplantıda dinlenen şahitler, Ebû Süfyân’ın kendilerine, Tâif’te Ziyâd’ın annesi Sümeyye ile Ubeyd’in evli olduğu yıllarda ilişkiye girdiğini ve Ziyâd’ın kendisinin

²²⁷ Aycan, “Ziyâd”, **DİA**, Cilt: 44, ss. 480-482.

²²⁸ Minkarî, ss. 366-367. Ayrıca bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 189; Dîneverî, s. 219.

²²⁹ Melek Yılmaz, **Mugîre b. Şu’be**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005, ss. 58-61.

oğlu olduğunu söylediğine şahitlik etmişlerdir. Bu olayın ardından Ziyâd b. Ebîh, Ziyâd b. Ebî Süfyân diye anılmaya başlanmıştır. Muâviye'nin bu hareketini beğenmeyenler, Ziyâd'a Muâviye'nin babasının oğlu anlamına gelen 'İbn Ebî Muâviye' künyesini vermişlerdir.²³⁰

Muâviye'nin, Ziyâd'ı babasının nesebine istilhak etmesi üzerine, aralarında Ziyâd'ın akrabalarının da bulunduğu bir kısım insanlar, bu duruma karşı çıkmışlar, bunu yaparken itirazlarını dini söylemlerle temellendirmişlerdir. Bu insanlara göre, İslâm dini, inananları cahiliye adetlerine ve o dönemdeki batıl uygulamalara bir daha geri dönmemeye çağırđıđı halde Muâviye bu hükmü çığnemiş, bu konuda insanlarca bilinen Hz. Peygamber'in hadislerine aykırı hareket etmiştir.²³¹

Hz. Peygamber, "Çocuk kimin yatağında doğmuşsa onun nesebine aittir. Zina edene ise taş veya mahrumluk vardır" buyurmaktadır.²³²Bu sebeple Muâviye'nin bu hareketi, birçok rivayette de ifade edildiği şekliyle, İslâm şeriatının ve Hz. Peygamber'in sünnetinin alenen çığnendiğini gösteren ilk olay olarak yorumlanmıştır.²³³ Ziyâd'ın anne bir kardeşi olan Ebû Bekre ve yine yakınlardan Yunus b. Ubeyd es-Sekafi, Yunus b. Said b. Ubeyd es-Sekafi gibi isimlerin de yukarıda zikredilen hadis-i şerife dikkat çekerek bu istilhak olayına karşı çıktıkları bilinmektedir. Sözünü ettiğimiz kişilerden Eb Bekre'nin,

²³⁰ Neşet Çağatay, "Ziyâd b. Ebîh", İA, Cilt: 13, s. 618.

²³¹ Gömbeyaz, Ziyâd b. Ebîh, s. 99.

²³² Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-şeybanî(241/855), el-Müsned, thk. şuayb el-Arnâvût-Âdil Mürşid vd., Müessesetü'r-Risâle, byy., 1421/2001, Cilt: 1, ss. 476,511; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870). **Sahîh-i Buhârî**, I-IX, thk. Muhammed Zehîr b. Nâsıru'n-Nâsir, Dâru't-Tavki'n-Necât, byy., 1422/2002, Cilt: 3, s. 54; Cilt: 4, s. 4; Cilt: 5, s. 151; Cilt: 9, s. 72; Müslim b. Haccâc, Eb'l-Hseyyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri (261/875). **Sahîh-i Müslim**, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâr-u İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, trz. Cilt: 2, s. 1080-1081; Eb Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İşhâk es-Sicistâni (275/889). **es-Sünen**, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, trz., Cilt: 2, s. 283; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892). **Sünen-i Tirmizî**, I-V, thk. Ahmed Muhammed şakir vd., şirket-i Mektebe, Mısır, 1395/1975, Cilt: 3, s. 455; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, ss. 121,193; Taberî, Cilt: 8, s. 131; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, ss. 210,243; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, ss. 41,82; İbn Kesîr, Cilt: 4, s. 363.

²³³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 42.

hemen her kesimin tepkisini çeken bu durumdan duyduğu rahatsızlığı açıkça ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

İnsanlar değişik zamanlarda Ebû Bekre’ye gelerek bu olaydan duydukları rahatsızlığı dile getirmişler ve ona, Hz. Peygamber’in “*Her kim İslâm’da babası olmayan bir kimseyi –öyle olmadığını bildiği halde- baba olarak iddia ederse cennet ona haram olur*” hadisini hatırlatmışlardır. Ebû Bekre ise insanların bu tavrı karşısında, bu hadisi kendisinin de çok iyi bildiğini, hatta bizzat Hz. Peygamber’den işittiğini defaatle ifade etmiştir.²³⁴ Böylece bu işe razı olmadığını ancak elinden de bir şey gelmediğini ortaya koymuştur.²³⁵

İstihlak kararından sonra Muâviye’yle görüşmek isteyen Yunus b. Said, cuma namazı sırasında minberde konuşmakta olan Muâviye’ye hitaben: “*Ey Muâviye! Resulullah, çocuğun, yatağında doğduğu kişiye ait olup, zina edene taş veya mahrumluk gerektiğine hükmetti. Lakin sen –tam tersi- çocuğu zina edene, taşı/mahrumluğu ise zevce (çocuğun, yatağında doğduğu kişiye) ait kıldın. Öyleyse Allah’tan kork; vallahi Ziyâd, Ebû Süfyân’ın oğlu nasıl olur? Şüphesiz ki o, benim kölemdir ve aynı zamanda halamın (Safiyye binti Ubeyd) azad ettiği mevlamdır*” şeklinde çıkmıştır. Bunun üzerine Muâviye ona, ya susmasını ya da kendisini en ağır şekilde cezalandıracağını söyleyince Yunus b. Said, bu işi artık Allah’a havale ettiğini belirtmek durumunda kalmıştır.²³⁶

Benzer bir rivayet de Yunus b. Ubeyd’le alakalıdır.²³⁷Bu rivayete göre de Muâviye, bu olaya karşı net bir tavır koyan Yunus b. Ubeyd’e, bu duruma bir son vermesini aksi takdirde inadını nasıl kıracağını iyi bildiğini söyleyerek onu susturmuştur. Muâviye tehdit yoluyla bu gibi tepkileri susturmayı başarmıştır. Neticede Ebû Bekre başta olmak üzere, ileri gelen bazı sahabilerin de aralarında yer aldığı birçok kişinin bu işin meşruiyetine yönelik itiraz-

²³⁴ Müslim, Cilt: 1, s. 80; Zehebî, Cilt: 3, s. 138; Zehebî, Cilt: 3, s. 495.

²³⁵ Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, s. 99

²³⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 193; İbn Asâkir, Cilt: 28, s. 103.

²³⁷ Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 7, s. 60; İbn Hacer, Cilt: 6, s. 544.

ları, sonucu değiştirmemiştir.²³⁸ Ziyâd, Ebû Süfyân'ın nesebine ilhak olmasını Hz. Âişe'ye kabul ettirebilmek için ona "Ziyâd b. Ebû Süfyân'dan Müminlerin annesine" hitabıyla başlayan bir mektup yazmış, ancak Hz. Âişe "Müminlerin annesinden, oğlu Ziyâd'a" şeklinde mukabelede bulunarak bir anlamda bu durumu kabul etmediğini ortaya koymuştur.²³⁹

Bu olay Ümeyyeoğulları tarafından da hoş karşılanmamıştır. Hatta bu durumdan, Ziyâd'ın kabilesinden daha fazla, Ümeyye ailesinin rahatsız olduğunu söylersek abartmış olmayız. Muâviye Ziyâd'ı kardeş ilan ettiğinde, Ümeyye kabilesinin önde gelen isimlerinden Mervân b. Hakem ve kardeşi Abdurrahman b. Hakem'in de aralarında bulunduğu bir grup, Muâviye'ye gitmişler ve Abdurrahman, Muâviye'ye, Ziyâd'ı nesebine katmakla kendilerine karşı bir çokluk oluşturma peşinde olduğunu söyleyerek tepki göstermiştir. Abdurrahman böylece, Muâviye'nin bu işteki niyetine dair fikrini ortaya koymuştur. Anlaşılan bu olay, Ümeyyeoğulları nazarında, kendilerinin politik anlamda pasifize edilmeleri yolunda atılmış bir adım olarak görülmüş ve bu durumdan duydukları rahatsızlığı dile getirmekten çekinmişlerdir.²⁴⁰

Gerçekten de Muâviye kendi kabilesinden gelebilecek muhalefet hareketlerini önlemek amaçlı bir politika izlemiş ve önemli devlet memurluklarına kabilesinden atamalar yapmamıştır. O, Hz. Osman'ın yaptığı hatadan ders çıkarmış ve devlet görevlerini kendi kabilesine teslim etmemiştir. Sadece Hicaz valilerini onlardan seçmiş ama sık sık vali değiştirerek siyasî etkilerini azaltmıştır. Hatta vali değişikliği yaparken eski ve yeni valileri birbirine düşürme politikası izlediği de bilinmektedir.²⁴¹

İstihlak hadisesi tabiri caizse çok su kaldırmıştır. Bu konuda hemen her kesimden gelen eleştiri ve tepkiler, sonraki yıllarda da, Ziyâd ailesini kapsa-

²³⁸ Aycan, "Ziyâd", *DİA*, Cilt: 44, s. 481.

²³⁹ İbn Asâkir, Cilt: 19, s. 77; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 3, s. 41; İbn Manzûr, Cilt: 9, s. 78; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 308; Neşet Çağatay, "Ziyâd b. Ebîh", *İA*, Cilt: 13, s. 618.

²⁴⁰ Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 103.

²⁴¹ Akyüz, s. 97

yacak şekilde devam etmiştir. Arap kamuoyunu belirlemede önemli bir vazife üstlenen şairler bu tepkilerin sürüp gitmesinde de ön planda olmuşlardır. Bu şairlerden birisi olan İbn Müferriğ, özellikle Ziyâd’ın oğulları Abbad ve Ubeydullah döneminde eleştiri sınırlarını aşarak, Ziyâd’ın annesi Sümeyye hakkında, onun fahişeliğine gönderme yaparak, asla temizlenmeyecek lekeler taşıdığı, Ziyâd’ın hiçbir zaman bir Kureyşli olamayacağı, zaten onun gerçek babasının da aslında bilinmediği gibi temaları öne çıkararak aileyi hicvetmiştir.²⁴²

Kaynaklarımızda, Hasan Basrî’nin şu değerlendirmesi yer almaktadır: *“Muâviye için dört günah vardır ki onlardan sadece biri olsa dahi onun büyük günah işlediğini gösterir. Fazilet sahipleri ve sahabenin hayatta kalanları varken, onlarla meşveret etmeden, sefihleri işbaşına getirip ümmetin arasını bozması; şarap içtiği, ipekli giyip tanbur çaldığı ortaya çıktıktan sonra Yezîd’i kendine halef tayin etmesi; Peygamber’in hadisine rağmen Ziyâd’ı nesebine katması; Hucr b. Adîyy’i katletmesi.”*²⁴³ Tarihçi Ebû’l-Fidâ da bu olayda açıkça şeriate aykırı bir iş yapıldığını söyler. Çünkü Hz. Peygamber’in bir hadisine göre ‘Çocuk kimin yatağında bulunduysa, ona aittir.’ Ziyâd doğduğunda ise Sümeyye’nin kocası Ubeyd er-Rumi isimli bir kişidir.²⁴⁴

Ebû Bekir İbnü’l-Arabî ise, Muâviye’nin Ziyâd’ı nesebine katmasını İmâm Mâlik’in tavrını merkeze alarak yorumlamıştır. Ona göre; *“İmâm Mâlik, Ziyâd’ın nesebini açıkça vurgulayarak hem de Abbâsîler döneminde Ziyâd b. Ebî Süfyân demiş ve bu işin mücadelesini verenlerin dediği gibi Ziyâd b. Ebîh dememiştir. İmâm Mâlik’in bu ifadesinde aynı zamanda fihri bir incelik vardır ki kimse ona akıl erdirememiştir. Şöyle ki, bu mesele ihtilaflı bir mesele olduğu halde hakim tarafından bu konuda kesin karar verilirse ki, Halîfe Muâviye bu hükmü vermiştir,*

²⁴² Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, ss. 110-111; Kenan Demirayak, “İbn Müferriğ”, **DİA**, Cilt: 20, ss. 215-216.

²⁴³ Taberî, Cilt: 5, s. 279; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 243; İbn’ül-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 82, Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 7, s. 238; İbn Ebû’l-Hadîd, Cilt: 1, s. 572; Ebû’l-Fidâ, Cilt: 1, s. 186; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 340; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 141.

²⁴⁴ Ebû’l-Fidâ, Cilt: 1, s. 185.

artık bu karardan dönüş olmaz. Zira ihtilaflı meselelerde hakimin bir tarafın lehine karar vermesi o meseledeki ihtilaflı sona erdirir ve meseleye kesinlik kazandırır.”²⁴⁵

Ziyâd b. Ebîh hakkında kapsamlı bir doktora çalışması yapan araştırmacı Melek Yılmaz Gömbeyaz konuyla alakalı rivayetleri analiz ettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır. “Ziyâd’ın Muâviye tarafından istilhakı, Ziyâd’ın aile fertleri, Muâviye’nin akrabaları olan Ümeyyeoğulları, Hz. Hasan örneğinde olduğu gibi Ehl-i beyt mensupları, Hz. Ali taraftarlarının çoğunlukta olduğu Kûfe halkı, devlet kademelerinde görev alan bazı bürokratlar, şairler, alimler gibi toplumun elit kesiminden gelen eleştiri ve kınamaların hedefi oldu. Bir başka ifadeyle, Ziyâd’ın hem Hz. Peygamber’in hadislerine muhalefet ettiğini hem de anneleri Sümeyye’yi küçük düşürdüğünü düşünen yakınlarının yanı sıra, iktidardaki konumları, ayrıca aile itibarları adına sahip oldukları kaygılarla Ümeyyeoğulları, istilhakı geçerli saymayan veya ciddiye almayan Ehl-i beyt mensupları, istilhakın yalancı şahitlikle gerçekleştiğini belirten Kûfe halkı, Ziyâd’la kafa yapılı uyuşmayan, onun ağırlığından hoşlanmayan veya “Ziyâd’ın gölgesinde kalan” devlet görevlileri, yalanlamak ve alay etmek suretiyle istilhakı kınayan şairler, ayrıca Muâviye’nin şer’i hükümleri alenen çiğnediğini ve kendisini helaka sürüklediğini söyleyen Hasan Basrî gibi alimler, istihak üzerine yapılan eleştiri ya da itirazlarda ön plana çıkan örnekler olmuşlardır.”²⁴⁶

Abbâsî halîfesi Mehdi, Muâviye’nin almış olduğu istihak kararını, Kur’an ve sünnete ters olduğu gerekçesiyle reddederek, Ziyâd’ı asıl nesebine geri döndürmüştür.²⁴⁷

2. Hucr b. Adîyy’i Öldürmesi

Hucr b. Adîyy sahabeden olup künyesi Ebû Abdurrahman’dır.²⁴⁸ Kûfe’nin önde gelenlerindedir.²⁴⁹ Hz. Ömer döneminde Kadisiyye ve Celu-

²⁴⁵ İbnü’l-Arabî, ss. 254-255.

²⁴⁶ Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, ss. 111-112.

²⁴⁷ Taberî, Cilt: 8, ss. 129-130; İbn’ül-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 5, ss. 218-219; Ebû’l-Fidâ, Cilt: 2, s. 8; İbn Kesîr, Cilt: 10, ss. 140-141; Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, ss. 124-127.

²⁴⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 268; İbn Abdilberr, Cilt: 1, s. 329; İbn Asâkir, Cilt: 12, ss. 211,231. Lammens’e göre Hucr’un sahabeden sayılması Şiilerin arzusudur. Ona göre eski kaynaklarda

la savaşlarına katılmış, Hulvan'ın fethi sırasında büyük yararlılıklar göstermiş ve Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından övülmüştür. Cemel ve Sıffin savaşları dâhil olmak üzere, diğer hadiselerin tamamında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Hz. Ali onu Kinde kabilesinin liderliğine getirmek istemiştir. Hucr, Eşas b. Kays'ın sağlığında böyle bir görevi kabul edemeyeceğini belirterek özür beyan etmiştir. Hz. Ali'nin sadık bir taraftarı olan Hucr'un aile efradı da her zaman Hz. Ali'nin ve evlatlarının yanında yer almışlardır. Hucr, Hz. Hasan'ın iktidarı Muâviye'ye devretmesine de karşı çıkmıştır.²⁵⁰

Hucr b. Adıyy, Kûfe valisi olan Mugîre b. Şu'be'nin, Muâviye'nin tavsiyelerine uyararak, cuma hutbelerinde Hz. Ali ve taraftarlarına ağır bir dille sövmesine ve Hz. Osman'ı överek onun katlini kınayan konuşmalar yapmasına sert bir şekilde tepki göstermiştir. Mugîre b. Şu'be ise bu tepkileri önemsememiş ve uygulamasını sürdürmüştür. Onun, tepkilerine son vermesi koşuluyla Hucr'a bir miktar para gönderdiği de rivayet edilmektedir.²⁵¹

Aslında Mugîre'nin Sa'saa b. Suhan'a söylediği sözler, Hz. Ali'ye küfretmek istemediğini, bu işi Muâviye'nin baskısı sonucu yaptığını ortaya koymaktadır: *"Sakin ha! Senin Osman'ı ayıpladığımı ve Ali'nin faziletlerini millette aktardığımı işitmeyeyim. Ben her ikisi hakkında senden daha çok bilgiye sahibim.*

Hucr'un sahabi olmasıyla ilgili bir kayıt yoktur. Bkz. Henri Lammens, "Hucr b. Adıyy", İA, Cilt: 5, s. 576. Halbuki İbn Sa'd'a göre Hucr sahabidir. Bkz. İbn Sa'd, Cilt: 6, ss. 241-242. Hatta bazı kaynaklara göre sahabenin faziletlerindenidir. Bkz. İbn Abdilberr, Cilt: 1, s. 329; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe, Cilt: 1, s. 697; **İbnü'l-Adım**, Ebü'l-Kâsım Kemâluddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (660/1262). Buğyetü't-Taleb fi Târîhi Haleb, **I-XII, thk. Süheyl Zekkâr**, Dârü'l-Fikr, Beyrût, trz., Cilt: 5, s. 2110; Bâ Mahrame, Cilt: 1, s. 359.

²⁴⁹ Mustafa Ekinci, Hucr ve arkadaşlarının o zamanki toplumun orta sınıfına mensup idealist bir arkadaş grubu olduğunu söyler. Bkz. Mustafa Ekinci, "İmâmiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adıyy ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 17, Sayı: 27, Ocak-Haziran 2012, ss. 1-13.

²⁵⁰ Nebi Bozkurt, "Hucr b. Adıyy", **DİA**, Cilt: 18, ss. 277-278; M. Mahfuz Söylemez, "Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adıyy Hareketi", **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt: 3, Sayı: 6, s. 32.

²⁵¹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, ss. 243; Taberî, Cilt: 5, ss. 253-254; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, Cilt: 3, ss. 69-70. Ayrıca bkz. Mehmet Çakırtaş, **Emevîler Dönemi Şiddet Hareketleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 248.

Ancak bu gün başımızda bir iktidar vardır. Onlar hakimiyetlerini kurmuş, bize birisinin ayıplarını örtmemizi istemişlerdir. Bundan dolayı da biz, bize emredileni yerine getirip bunun dışında olanları terk eder, yapmaktan başka bir çaremiz olmayan şeyleri mutlaka yerine getirir, onun dışında olanları bırakır, böylece bu adamların bütün şerlerinden nefislerimizi korumuş oluruz. Hz. Ali'nin faziletlerinden söz etmek isteyecek olursan arkadaşlarınızla birlikte evlerinizde, birbirlerinize onları yad edebilirsiniz. Ancak mescitlerde aleni olarak onun faziletlerinden söz etmenizi bu günkü emiriniz kesinlikle kabul etmez ve buna tahammül edemez.”²⁵²

Zaten Kûfe’de yumuşak bir siyaset izleyerek, Emevîler ile Hz. Ali taraftarlarının arasını bulmak için çaba sarfeden, dahası Hâricîler’i bile toplumla uzlaştırmaya çalıştığı bilinen Mugîre b. Şu’be’nin, herhangi bir baskı olmadan böyle bir icraata girişmesi makul görünmemektedir.²⁵³Hâricî isyanları sebebiyle bir dönem bu uygulamaya ara veren Mugîre, olaylar kontrol altına alındıktan sonra, aynı şeyleri yapmaya devam etmiştir. Mugîre’nin Kûfe mescidinde konuştuğu bir sırada Hucr, onun kötilediklerinin kendisinden daha faziletli olduğunu yüzüne karşı söylemekten çekinmemiştir. Hucr; *“Sen ihtiyarlıktan kimi seveceğini şaşırmışsın. Sen önce bize, kestiğin maaşlarımızı ver. Senin bunu yapmaya hakkın yok. Senden öncekilerin yapmadığı bir şeye çok düşkün oldun”* diye bağırmuş, arkadaşları da kesilen maaşlarını istediklerini söyleyerek Hucr’a destek olmuşlardır.²⁵⁴ Hucr’un sert muhalefetine rağmen Mugîre ona karşı yumuşak davranmıştır. Gerekçe olarak ta *“Muâviye’nin dünyası için kendisinin ahiretini heba edemeyeceğini”* söylediği rivayet edilir.²⁵⁵Bu sebeple Hucr’u uyarmakla yetinmiştir. Hucr ise muhalefetini sözde bırakmamış, arkadaşlarıyla birlikte, Mugîre’nin Muâviye’ye gönderdiği mal-

²⁵² Taberî, Cilt: 5, s. 189; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 30.

²⁵³ M. Mahfuz Söylemez, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe’den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiyy Hareketi”, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt: 3, Sayı: 6, s. 33.

²⁵⁴ Taberî, Cilt: 5, s. 254; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 241; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 70; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 330; Melek Yılmaz Gömbeyaz, “Muâviye b. Ebî Süfyan’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2010, Cilt: 19, Sayı: 1, s. 316.

²⁵⁵ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 244; Taberî, Cilt: 5, s. 255; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 242; İbn’ül Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 70; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 330; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 135.

ları götürmekte olan bir kervanın önünü keserek mallara el koymuştur. Zira onlara göre bu mallar Kûfeliler’in hakkı olan mallardır.²⁵⁶

Mugîre’nin ölümü üzerine yerine atanan Ziyâd b. Ebîh, Hucr’a ve arkadaşlarına karşı çok sert tavır almıştır. Kûfe’de adeta sıkıyönetim uygulamaya başlayan Ziyâd, yatsı namazından sonra sokağa çıkma yasağı ilan etmiş ve yasağa uymayanların öldürülmesi talimatını vermiştir. Bu yasaktan haberi olmadığını, Kûfe’ye süt getirdiğini ancak gece olunca bir köşede uyuyarak sabahlamak istediğini söyleyen bir bedevinin, doğru söylediğini düşünmesine rağmen, ümmet için daha hayırlı olduğunu söyleyerek öldürülmesini emretmiş ve bedevi öldürülmüştür.²⁵⁷

Hucr olayı, belki de Emevî hanedanının yeni üyesi konumunda olan Ziyâd’ın, hanedana sadakatini ispatlaması için bir fırsat olmuştur. O, Kûfe’ye gelir gelmez, mescitte yaptığı konuşmada Hz. Ali’yi kötülemiş ve sevenlerini sert bir dille uarmıştır. Hucr, Ziyâd’a da tepki göstermiş ancak Ziyâd, belki de olayın boyutunu anlayabilmek için ilk etapta diyalog kurma yolunu seçmiştir. Hucr’u çağırıp konuşan Ziyâd, aslında kendisinin de Hz. Ali’yi sevdiğini söylemiştir. Bununla beraber artık şartların değiştiğini, otoritesini sarsacak söz ve davranışlardan uzak durması halinde tüm ihtiyaçlarının karşılanacağını ifade etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Ziyâd, iyilikle Hucr’un muhalefetine son vermek istemiştir. Ardından Amr b. Hureys el-Adevî’yi yerine vekil bırakarak Basra’ya gitmiştir.²⁵⁸ Amr b. Hureys, Kûfe mescidinde Hz. Ali ve evlatlarını kötülemeye devam etmiş, Hucr ve arkadaşları da onu mescitte taşlamışlar, Amr sarayına sığınarak kurtulabilmiştir. Bunun üzerine

²⁵⁶ Nebi Bozkurt, “Hucr b. Adıyy”, *DİA*, Cilt: 18, s. 277; İrfan Aycan, “Emevî İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1997, Cilt: 36, Sayı: 1, s. 129

²⁵⁷ Taberî, Cilt: 5, s. 222; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 3, s. 48; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 315; Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 2, s. 272.

²⁵⁸ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, s. 247; Dîneverî, s. 223; İbn Asâkir, Cilt: 12, s. 214; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 3, s. 70; İbnü’l-Adîm, Cilt: 5, s. 2115; İbn Manzûr, Cilt: 6, s. 237; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 331; İbn Kesîr, Cilt: 8, ss. 55-58; Mücteba Uğur, “Amr b. Hureys”, *DİA*, Cilt: 3, s. 85; Mehmet Çakırtaş, s. 248.

Amr, Ziyâd'a bir mektup yazarak, Kûfe'de bir isyan hareketinin başladığını, Hucr ve arkadaşlarının kendisini taşıdığını haber vermiş ve Kûfe'ye gelmesini istemiştir.²⁵⁹

Ziyâd, haberi alınca acilen Kûfe'ye gelmiş, uzun uğraşlardan sonra bir hile ile Hucr'u yakalamıştır.²⁶⁰ Ziyâd, Hucr'u yakaladıktan sonra Kûfe'de bir insan avı başlatmış ve Hucr'a yardım eden kişilerden yakaladıklarını hapsederek²⁶¹ veya öldürerek²⁶² cezalandırmıştır. Bazı kişiler ise, Kûfe'yi terk ederek bu takipten kurtulmaya çalışmışlardır. Ziyâd, Hucr ve arkadaşlarını Şam'a göndermeden önce yönetime muhalif faaliyetlerde buldukları ve isyan hareketine giriştikleri yönünde oldukça detaylı bir iddianame düzenlemiş ve Kûfe Eşrâfından, ekserisi Kureys'li olan, çok sayıda şahsa da imzalatmıştır.²⁶³

Mahfuz Söylemez konuyla ilgili makalesinde, imza verenlerin listesini verdikten sonra şöyle demektedir: *"Hucr ve arkadaşları aleyhine şahitlik yapmamak için Kûfe'yi terk edenlerin bulunması, yukarıdaki isimlerin tamamının kendi rızaları ile Hucr ve arkadaşlarının aleyhinde şahitlikte bulunmadığını ortaya koymaktadır. Muhtar b. Ebî Ubeyd ile Urve b. Muğîre b. Şu'be, Hucr'un aleyhinde şahitlikte bulunmamak için şehri terk edenlerin arasında yer alıyorlardı...Bu isimler*

²⁵⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 247; Dîneverî, s. 223; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 225; İbnü'l-Adîm, Cilt: 5, ss. 2115,2118,2121; İbn Kesîr, Cilt: 8, ss. 55-58. Taşlama hadisesiyle alakalı farklı rivayetler için bkz. M. Mahfuz Söylemez; "Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adîyy Hareketi", **Çorum İlähiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt: 3, Sayı: 6, s. 36.

²⁶⁰ Hucr'un yakalanma sürecinde yaşanan olaylar için bkz. M. Mahfuz Söylemez; "Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adîyy Hareketi", **Çorum İlähiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt: 3, Sayı: 6, ss. 36-40.

²⁶¹ Hucr'un arkadaşlarından Sayfi eş-Şeybani prangaya vurulmuş, Hz. Ali'ye hakaret etmeye zorlanmış, kabul etmeyince de uzun süre kendisine işkence edilmiş ve neticede hapsedilmiştir. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 79. Hucr'dan başka yakalanarak hapsedilen arkadaşlarının isimleri için bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 253; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 79; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 335; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 56.

²⁶² Kays b. Ubbade yakalandıktan sonra Ziyâd'a getirilmiş ve Hz. Ali'yi kötölemeyi kabul etmeyince öldürülmüştür. Taberî, Cilt: 5, ss. 266-267; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 73.

²⁶³ İmzalayanların listesi ve iddianame metni için bkz. M. Mahfuz Söylemez, "Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adîyy Hareketi", **Çorum İlähiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt: 3, Sayı: 6, ss. 42-44.

ile alakalı söylenmesi gereken bir başka husus ise; bunların bir kısmının Ziyâd tarafından kendilerinin haberi olmaksızın yazılmış olmalarıdır. Nitekim Kûfe kadısı Şüreyh de bunlardan birisidir. Şüreyh, bu isimler arasında adının olduğunu öğrenince Muâviye’ye bir mektup göndermiş ve bu şahitlikten haberinin olmadığını, Hucr hakkındaki şahitliğinin ise onun müttaki ve Müslüman bir şahıs olduğu, namaz kıldığı, zekat verdiği, oruc tuttuğu, hac ve umreye gittiği, emri bil maruf ve nehyi ani’l münker yaptığı ve öldürülmesinin caiz olmayıp, haram olduğu şeklinde olduğunu bildirmiştir. Belâzürî, yukarıdaki listeye kendi rızaları dışında yazılan Şüreyh dışında başka insanların da olabileceğini belirtmektedir.”²⁶⁴

Ziyâd b. Ebîh, Hucr ve arkadaşlarını Muâviye’ye gönderirken, konuyla alakalı bizzat şahitlik etmeleri için, Ebû Burde b. Ebî Musa el-Eş’arî, Şüreyh b. Hani el-Hârisi ve Ebû Humeyde’yi de göndermiştir.²⁶⁵Kendisi de Muâviye’ye göndermiş olduğu mektupta, Kûfe’yi istiyorsa Hucr ve arkadaşlarını geri göndermemesini tavsiye etmiştir.²⁶⁶

Muâviye Hucr’u önce hapsetmiş, sonra da iddianamenin ve şahitlerin etkisiyle Hucr ve arkadaşlarını idam etmeye karar vermiştir. Hucr ise Muâviye’ye haber göndererek onunla bir anlaşma yaptıklarını, buna binaen kendilerine aman verildiğini, hiçbir Müslümanı öldürmediklerini, herhangi bir cinayete teşebbüs etmediklerini vurgulayarak, idam edilmelerinin caiz olmadığını söylemiştir.²⁶⁷ Neticede Hucr idam edildiği için, bu savunmasının dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır.

Bu süreçte çeşitli kişilerin devreye girmesiyle tutuklananlardan altı kişi serbest bırakılmış, ancak Hucr için yapılan girişimler sonuçsuz kalmıştır. Siffin’de Muâviye’nin yanında savaşan Mâlik b. Hübeyre, amcasının oğlu

²⁶⁴ M. Mahfuz Söylemez, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe’den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adıy Hareketi”, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt: 3, Sayı: 6, ss. 42-44.

²⁶⁵ Dîneverî, s. 224; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 56.

²⁶⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 257; Taberî, Cilt: 5, s. 273; İbn Asâkir, Cilt: 8, s. 23; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 7, s. 231.

²⁶⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, ss. 256,262; Taberî, Cilt: 5, s. 272; İbn Asâkir, Cilt: 8, s. 23; İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 79; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 7, s. 231; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 336.

olan Hucr'u bağışlamasını istemiş, Muâviye bu isteği reddetmiştir. Bunun üzerine Mâlik, büyük bir hayal kırıklığı yaşamış ve Muâviye ile tüm ilişkilerini kesmiştir. Muâviye ise, Hucr b. Adîyy'in idam edildiği gece, Mâlik'e yüz bin dirhemlik bir hediye göndermiş, "*Senin şefaatinin kabul etmiş olsaydım, Hucr'un faaliyetleri neticesinde Müslümanlar arasında büyük bir fitne kopar, savaşlar çıkardı. Sadece Hucr'un öldürülmesi, Müslümanlar arasında savaş çıkmasından daha hayırlıdır, diye düşündüm*" diyerek onun gönlünü almıştır. Muâviye'nin bu hareketi, Mâlik b. Hübeyre'ye kırgınlığını unutturmuştur.²⁶⁸

Muâviye'nin cellatları Hucr ve arkadaşlarına Hz. Ali'ye lanet etmelerini dikte etmiş, aksi takdirde Kûfelilerin şahadetlerine göre kanlarının helal olacağını ve idam edileceklerini bildirmişlerdir.²⁶⁹ Hucr ve altı arkadaşı, buna yanaşmayınca da idam edilmişlerdir.²⁷⁰ Hucr b. Adîyy, cellatlardan iki rekat namaz kılmasına izin verilmesini istemiştir. Cellatlar müsade edince de namazı hızlıca kılarak, ölümden korktu denmemiş olsaydı namazı daha uzun kılacağını söylemiştir.²⁷¹

Kerim b. Afif el-Has'amî ve Abdurrahman b. Hassan el-Anzî ise, Muâviye ile görüşmek istemişler, yapılan görüşmede Kerim b. Afif el-Has'amî, eski fikirlerini terk ettiğini söylemiş, böylece Kûfe'ye geri dönmek şartıyla serbest bırakılmıştır. O da Musul'a yerleşmiştir.²⁷² Abdurrahman b. Hassan

²⁶⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 408; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 261; Taberî, Cilt: 5, s. 278; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, ss. 80-82; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 339; Seyfullah Kara, "İslâm Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi", **İSTEM**, Yıl: 4(2006), Sayı: 8, s. 154. Dîneverî, Mâlik ve Muâviye arasında yaşanan görüşmeyi aktarmakta, ancak para alışverişinden bahsetmemektedir. Bkz. Dîneverî, s. 224.

²⁶⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 257; Taberî, Cilt: 5, s. 275; İbn Asâkir, Cilt: 8, s. 25; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 80; İbn Ebü'l-Hadîd, Cilt: 1, s. 1006; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 337.

²⁷⁰ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 262; Dîneverî, s. 224; Ya'kûbî, Cilt: 2, ss. 140-141; Taberî, Cilt: 5, s. 277; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 81; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 135. İbnü'l-Cevzî Hucr'dan başka dört kişinin ismini verir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 235.

²⁷¹ İbn Sa'd, Cilt: 6, s. 243; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 258; Taberî, Cilt: 5, s. 275; Mes'ûdî, Cilt: 3, s. 13; İbn Asâkir, Cilt: 8, s. 25; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 80; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 233; İbnü'l-Adîm, Cilt: 5, s. 2122; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 337.

²⁷² Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 258; Taberî, Cilt: 5, s. 276; İbn Asâkir, Cilt: 8, s. 26; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 81, Nüveyrî, Cilt: 20, s. 338; M. Mahfuz Söylemez, "Emevî İktidarına Karşı

el-Anzî ise fikirlerinin değişmediğini, Muâviye’nin kendisini mensup olduğu Rebîa kabilesinden hiç kimsenin Şam’da bulunmadığı için öldürmeye cesaret ettiğini söylemiş ve onu Allah’tan korkmaya çağırmıştır. Bu meydan okuma üzerine Muâviye onu geriye, Ziyâd’a göndererek en çetin şekilde idam etmesini istenmiştir. Ziyâd da bu emre, Abdurrahman’ı canlı canlı top-rağa gömerek itaat etmiştir.²⁷³

Hucr ve arkadaşlarının idam edilmesi birçok sahabinin tepkisini çekmiş, özellikle Hz. Âişe, Hz. Hüseyin, Sa’d b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer, tabinden Hasan Basrî gibi kimseler açıkça Muâviye’yi tenkit etmişlerdir.²⁷⁴Hatta Medine’de ilimle uğraşarak hayatını sürdüren İbn Ömer’in²⁷⁵ Muâviye’nin Huçr’u öldürdüğünü haber alınca uzun süre ağladığı, sarığını fırlatarak ağ-laya ağlaya çarşıda dolaştığı rivayet edilmiştir.²⁷⁶Hucr b. Adıyy’in oğulları Abdurrahman ve Ubeydullah da Hz. Ali taraftarı oldukları gerekçesiyle öldürülmüştür.²⁷⁷

Kûfe’den İlk Sivil Muhalefet: Huçr b. Adıyy Hareketi”, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt: 3, Sayı: 6, s. 45.

²⁷³ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, ss. 258-259; Taberî, Cilt: 5, s. 277; İbn Asâkir, Cilt: 8, s. 27; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 81; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 338; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 56; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 135.

²⁷⁴ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, ss. 201,263-268; Taberî, Cilt: 5, ss. 278-279; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, ss. 81-83; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 340.

²⁷⁵ Abdullah b. Ömer Hz. Ali dönemi olaylarında tarafsız bir duruş sergilemiştir. Hatta Cemal ashâbına iştirak etmek isteyen kız kardeşi ve Hz. Peygamber’in eşi olan Hz. Hafsa’ya müsaade etmeyip engellediği nakledilmektedir. Taberî, Cilt: 4, s. 451; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 81; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 571; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, s. 136; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 29; Günal, s. 91. Ancak hayatının sonlarına doğru Hz. Ali’yle beraber fitneye karşı mücadele etmemesi sebebiyle üzüntüsünü belirttiği de kaynaklarda yer almaktadır. İbn Sa’d, Cilt: 4, s. 141; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 179; İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 953; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt: 3, s. 306; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt: 4, s. 102; Nüveyrî, Cilt: 19, s. 393. Ayrıca bkz Ebü’l-A’lâ Mevdûdî, **Hilâfet ve Saltanat**, çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul, 2015, s. 185.

²⁷⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 266; İbn Asâkir, Cilt: 12, ss. 227-229; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt: 1, s. 697; İbnü’l-Adîm, Cilt: 5, s. 2127; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 60; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 136. Ayrıca bkz. Ahmet Turan Yüksel; “Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer”, **İSTEM**, Yıl: 4(2006), Sayı: 8, s. 22.

²⁷⁷ Nebi Bozkurt, “Huçr b. Adıyy”, **DİA**, Cilt: 18, s. 278.

Cemel Vak'ası'ndan sonra aktif siyasetten uzak duran Hz. Âişe Hucr b. Adıyy olayında müdahil olmuştur. Hz. Âişe, Hucr'un Şam'a gönderildiğini haber alınca Muâviye'ye Abdurrahman b. Hâris'le beraber bir mektup göndererek Hucr ve arkadaşlarını serbest bırakmasını istemiş, ancak Abdurrahman, Hucr'un öldürülmesinden sonra Muâviye'ye ulaşabilmiştir. Abdurrahman b. Hâris, Hucr ve arkadaşlarının öldürüldüğünü öğrendiğinde Muâviye'ye çıkmıştır.²⁷⁸

Muâviye hacca gidince Hz. Âişe ile görüşmek istemiş,²⁷⁹ziyaret esnasında Hz. Âişe onu Hucr'u ve arkadaşlarını öldürdüğü için azarlamıştır. Muâviye ise onları aleyhlerine şahitlik yapanların ifadeleri üzerine, ümmet için faydalı olacağını düşündüğü için öldürdüğünü söyleyerek kendisini savunmuştur.²⁸⁰

Bu olayın Kûfe'de, Hz. Hasan'ın ölümü kadar etki yaptığı nakledilmektedir.²⁸¹Kûfeliler'in Hucr'un öldürülmesine çok üzüldüğü, ancak Dîneverî'nin ifadelerinden bu üzüntünün, tepkisiz, kuru bir üzüntü boyutunda kaldığı anlaşılmaktadır.²⁸²Hodgson'a göre ise; "*Kûfeliler, haklı olarak bu hareketi kabile mensubu bir adamın izzetinin çiğnenmesi, ve belki de bir Müslümanın fert olarak doğrudan Allah'a karşı sorumluluğunun ihlal edilmesi olarak mütalaa etmişlerdir. Muâviye ise bunu, yine oldukça doğru olarak, İslâm cemaatinin bütünlüğünü korumak için gerekli bir adım olarak görmüştür.*"²⁸³

²⁷⁸ İbn Sa'd, Cilt: 6, s. 243, Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, ss. 264-265; Taberî, Cilt: 5, ss. 278-279; İbn Abdilberr, Cilt: 1, s. 329; İbn Asâkir, Cilt: 12, s. 218; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 82; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 236; İbnü'l-Adîm, Cilt: 5, s. 2110; Zehebî, Cilt: 3, s. 484; İbn Kesîr, Cilt: 8, ss. 58-59.

²⁷⁹ Belâzürî Hz. Âişe'nin görüşme izni vermediğini söyler. Bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 264. Anlaşılan Hz. Âişe önce tepki vererek görüşmek istememiş, ancak daha sonra görüşme gerçekleşmiştir.

²⁸⁰ Taberî, Cilt: 5, ss. 278-279; İbn Abdilberr, Cilt: 1, ss. 331-332; İbn Asâkir, Cilt: 12, s. 222, İbnü'l-Adîm, Cilt: 5, s. 2126; İbn Manzûr, Cilt: 6, s. 241; İbn Kesîr, Cilt: 6, ss. 252-253; Nebi Bozkurt, "Hucr b. Adıyy", **DİA**, Cilt: 18, s. 277. Ayrıca bkz. Azimli, **Hasan-Muâviye**, ss. 136-137

²⁸¹ Taberî, Cilt: 5, s. 279; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 82; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 237.

²⁸² Dîneverî, s. 224.

²⁸³ Marshall G. S. Hodgson, **İslâm'ın Serüveni-Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih**, trc. Komisyon, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 161.

Hucr ve arkadaşlarının idam edilmesi Emevî iktidarının farklı düşünceler karşısındaki tutumları açısından da oldukça önemli bir gösterge olmuştur. Ciddi kışkırtmalara rağmen şiddete başvurmamış insanların idam edilmesi, Emevî idaresinin gücünü ispatlamak için girişilmiş baskı ve şiddet içeren bir olay olmuştur. Hz. Ömer döneminden bu yana yapmakta olduğu Kûfe kadılığına ek olarak, Ziyâd b. Ebîh tarafından Basra kadılığının da uhdesine verilmesiyle “*Kadı’l-Mısreyn*”²⁸⁴ olarak anılan Kadı Şüreyh’in cevaz vermemesine rağmen, hukuki olmayan bir kararla işlenen bu cinayet, uzun süredir Muâviye’yi destekleyen Yemenli kabileler arasında dahi tepki ile karşılanmıştır. Anlaşılan bu olay kamuoyunca hiçbir şekilde tasvip edilmemiş, özellikle de Hz. Ali’ye sempatisi olan Iraklılar ile tarafsızlığı tercih ederek Medine’de ikamet eden sahabiler ve onların çocukları arasında nefretle karşılanmıştır.²⁸⁵

Hucr b. Adîyy’in öldürülmesi Emevîlerin bekledikleri gibi yararına değil, zararına olmuştur. Bu olay muhalefeti beslemiş ve toplumdaki Emevî karşıtlığını arttırmıştır. İslâm âleminin hemen her yerinde yankıları hissedilmiştir. Muâviye’ye vermiş olduğu söze ömrü boyunca sadık kalan Hz. Hüseyin, Huçr’un idam edilmesi üzerine Muâviye’ye bir mektup göndererek Ziyâd’ın Irak’ta yaptıklarını kınamış ve Muâviye’nin Huçr’u öldürmesini ağır bir şekilde eleştirmiştir.²⁸⁶ Emevî yönetimi aleyhine oluşan ciddi muhalefetin tetikleyicisi olduğu anlaşılan bu olaydan sonra Kûfeliler, hemen her fırsatta onlara baş kaldırmışlardır.²⁸⁷ Hz. Hüseyin’in hurucu başta olmak

²⁸⁴ İbn Asâkir, Cilt: 23, s. 8; Zehebî, Cilt: 4, s. 101; Şükrü Özen, “Kadı Şüreyh”, *DİA*, Cilt: 24, s. 120.

²⁸⁵ Mehmet Çakırtaş, s. 251.

²⁸⁶ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 3, s. 153.

²⁸⁷ Watt, Huçr’un hareketini başarısız bir ayaklanma olarak değerlendirmektedir. Bkz. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, Şa-To İlahiyat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 48. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî Huçr’un Muâviye tarafından öldürülmesini makul karşılamakta ve Huçr’un hareketini meşru halîfeye başkaldırı sadedinde değerlendirmektedir. Bkz. İbnü’l-Arabî, ss. 219-220.

üzere, Tevvâbün hareketi, Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sekâfî'nin isyanı ve Muhammed b. el-Eşas el-Kindî isyanı bu hareketler arasındadır.²⁸⁸

3. Veliaht Tayin Etmesi

Muâviye'nin en çok eleştirilen icraatlarından birisi olan oğlu Yezîd'i veliaht tayin etme çalışmalarına Mugîre b. Şu'be'nin tavsiyesi üzerine başladığı rivayet edilse de,²⁸⁹Muâviye'nin bu düşüncesinin çok daha eskiye dayandığı söylenebilir. Hz. Osman halife olduğu zaman Ebû Süfyân, Ümeyye ailesini toplamış ve şöyle demiştir: *"Ey Benî Ümeyye, yönetim bize geçti. Artık aranızda top gibi çevirin, onu kimseye bırakmayın. Ancak çocuklarınıza miras olarak bırakın."*²⁹⁰ Hz. Osman bu sözlerden hoşnut olmamış ve Ebû Süfyân'ı azarlamıştır.²⁹¹

Araplarda saltanat geleneğinin olmadığı bilinmektedir.²⁹²Ancak uzun yıllar Şam valiliği yapmış olan Muâviye'nin Bizans ve İran'daki veliahtlık uygulamalarından haberdar olması da gayet doğaldır. Ayrıca iktidarı elde edebilmek için her türlü yola başvurabileceğini gösteren birisinin, bu iktidarı kolayca başkasına devretmeyeceği de aşıkardır.²⁹³

Mugîre, Kûfe'de idarecilik anlamında yetersiz kaldığı gerekçesiyle, valilikten azledilerek yerine Said b. As'ın tayin edileceğini anlayınca Dımaşk'a giderek lobi çalışmalarına başlamıştır. Yezîd'le görüşerek ona Kureyş'in ileri

²⁸⁸ M. Mahfuz Söylemez, "Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi", **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt: 3, Sayı: 6, s. 48. Ayrıca bkz. Mehmet Çakırtaş, ss. 116-143.

²⁸⁹ Taberî, Cilt: 5, ss. 301-302; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, ss. 97-98. Bu iki kaynaktaki geçen rivayetleri Alman müsteşrik J. Wellhausen *"mahirane bir kompozisyon"* şeklinde nitelendirmiştir. Bkz. J. Wellhausen, **Arap Devleti ve Sükûtu**, trc. Fikret İşıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, ss. 68-69. Ayrıca bkz. İbn Asâkir, Cilt: 60, ss. 46-47; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 354; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 348.

²⁹⁰ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 12; Azimli, **Hz. Osman**, s. 71; F. Betül Köse, s. 148.

²⁹¹ Adem Apak, "Hz. Osman'ın Hilâfeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 7, Bursa, 1998, ss. 494-495.

²⁹² Claude Cahen, **Türkler Nasıl Müslüman Oldular**, çev. T. Andaç-N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 55.

²⁹³ Akyüz, s. 153.

gelenlerinin vefat ettiğini, geriye kalanlar arasında görüşlerine en iyi itibar edilecek kişinin kendisi olduğunu, sünneti ve siyaseti iyi bilen başka kimse olmadığını, bu sebeple de babasının kendisini veliaht tayin etmesinin uygun olacağını söylemiştir. Yezîd, bu düşünceyi babasına aktarınca Muâviye, Mugîre'yi çağırması ve düşüncesini sormuştur. Mugîre de ona Osman'dan sonraki karışıkları ve yaşanan sıkıntıları anlatmış ve kendisinden sonra bir karışıklık çıkmaması için oğlu adına biat almasını teklif etmiştir. Bu konuda Kûfe halkının biatini kendisinin alabileceğini söyleyen Mugîre, Basralılar'ın biatini de Ziyâd'ın alabileceğini, başka bir yerden de itiraz gelmeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Muâviye, Kûfe valiliğini Mugîre'nin uhdesinde bırakarak orada veliahtlık meselesi üzerinde çalışmasını emretmiştir.²⁹⁴ Zira bu meselenin toplum tarafından benimsenmesi veya benimsetilmesi Emevî hanedanlığının devamı yönünde atılmış en büyük adım olacaktır.²⁹⁵

Aslında Mugîre'nin bu görüşünde samimi olmadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarımızda Mugîre b. Şu'be'nin çevresine şöyle dediği nakledilir: *"Muâviye'nin ayağını çukura sokarak, Muhammed ümmeti içerisinde öyle bir nifak çıkardım ki, ebediyyen birleşemeyecekler"*²⁹⁶ Ya'kûbî'de ise rivayet şöyle geçer: *"Muâviye'nin ayağını öyle bir çukura soktum ki, ancak kan dökülmeyle oradan çıkar"*²⁹⁷ Mugîre'nin böylece valilikten azledilmesi niyetine karşılık Muâviye'den intikam almak istediği anlaşılmaktadır.²⁹⁸

Muâviye, oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmek için çeşitli görüşmeler yaparak fikir alışverişinde bulunmuştur. Öncelikle Basra valisi Ziyâd'a, Yezîd için biat almasını isteyen bir mektup göndermiştir. Ziyâd ise cevabi mektubunda, Yezîd'in bu makama uygun olmadığını söylediği rivayet edilir. Ri-

²⁹⁴ Taberî, Cilt: 5, ss. 301-302; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, ss. 97-98.

²⁹⁵ İrfan Aycan; "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1997, Cilt: 36, Sayı: 1, s. 127.

²⁹⁶ İbn Asâkir, Cilt: 65, s. 410; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 98; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 354; İbn Manzûr, Cilt: 28, s. 27; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 349; Süyûtî, Cilt: 1, s. 156.

²⁹⁷ Ya'kûbî, Cilt: 2, s. 128.

²⁹⁸ Wellhausen, Mugîre'nin art niyetli olarak, Muâviye'yi tuzağa düşürmek amacıyla böyle bir harekete giriştiğini savunur. Bkz. Wellhausen, **Arap Devleti**, s. 67

vayetin devamında Ziyâd'ın, halîfe olabilecek Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer gibi değerli kimselerin olduğu, Yezîd'in de bu kişilerin ahlakı ile ahlaklanması gerektiğini vurguladığı belirtilir. Muâviye ise bu sözlerden doğal olarak hoşlanmamış ve Ziyâd'ı annesi Sümeyye ve babası Ebû Ubeyd'in nesebine iade etmekle tehdit etmiştir.²⁹⁹ Diğer bir rivayete göre ise Ziyâd, Yezîd'i son derece tembel, ihmalkar ve ava aşırı düşkün olarak nitelmiş ve bu alışkanlıklarından vazgeçinceye kadar bu hususta acele etmemesini ve düşünerek hareket etmesini söylemiş, Muâviye de ona hak vermiştir.³⁰⁰ Neticede Muâviye'nin bu fikrini uygulamaya koymak için Ziyâd'ın ölümünü beklemesi, Basra'nın kudretli valisi konumundaki bu kişinin muhalefetinden çekinmesi olarak yorumlanabilir. Hatta Mugîre'nin ölümünden sonra Kûfe valiliğini de Ziyâd'a vermesi, onun gönlünü hoş etme amaçlı bir atama olarak görülebilir.

Yezîd'in ismini öne çıkarmadan Suriye'lilerle bu konuyu müzakere eden Muâviye, Bizans'a yapılan seferlerde yıldızı parlayan Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd'in isminin ön plana çıkmasını görmezden gelmiştir.³⁰¹ Aynı maksatla yapılan bir istişare toplantısında hiç konuşmadığı için Muâviye'nin dikkatini çeken Ahnef b. Kays'a niye konuşmadığını sorunca, Ahnef'in verdiği cevap kamuoyunun fikrini belirtmesi açısından önemlidir: *"Doğru söylersek seni kızdırırız. Sana yalan söylersek Allah bize kızar. Sen, Yezîd'i bizden daha iyi tanırsın. Sen onun açığını, gizlisini, gecesini gündüzünü bilirsin. Gerçekte Yezîd, toplum için halîfe olacak güçte ise, bizimle istişare etmene gerek yok, ancak bu şartlar kendisinde yoksa, ahirete göçüp gitmekte olduğun şu günlerde dünyayı ona teslim etme! Ancak biz yine de işittik ve itaat ettik deriz."*³⁰² Aynı toplantıda Medi-

²⁹⁹ Ya'kûbî, Cilt: 2, s. 128.

³⁰⁰ Taberî, Cilt: 5, s. 303; İbn Asâkir, Cilt: 38, s. 213; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, s. 286; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 99; İbn Manzûr, Cilt: 16, s. 42.

³⁰¹ Akyüz, s. 99.

³⁰² Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 12, s. 324; İbn Abdirabbih, Cilt: 1, s. 56; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 101; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 354; İbn Kesîr, Cilt: 8, ss. 86-87; Akyüz, s. 99; Mustafa Özkan, "Emevî İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008/1, Cilt: 7, Sayı: 13, s. 122.

neliler adına söz alan Muhammed b. Amr b. Hazm da Muâviye’ye “*Ey Müminlerin emiri! Yezîd malca zengin, nesep bakımından üstün. Ancak Allah, her idarecinin, idare ettiklerinden mesul olduğunu söyler. Allah’tan kork ve topluma tayin edeceğin kişiyi iyi düşün*” diyerek, fikrini beyan edince Muâviye, kızmış ve onu huzurundan kovmuştur.³⁰³

Muâviye bu süreçte, düşüncesinin önündeki en büyük engelin Yezîd’in kişiliğinden ve alışkanlıklarından kaynaklandığını fark etmiştir. Zira bu düşünceye muhalif olanlar, Yezîd’in ahlaksız olduğunu, ava ve şaraba düşkün olduğunu, maymunlarla oynamayı sevdiğini dile getirmişlerdir.³⁰⁴ Bunun üzerine Muâviye birtakım faaliyetlere girişerek Yezîd’in toplumdaki konumunu yükseltmek istemiştir. H. 49/m. 669 yılında İstanbul’u kuşatmak üzere gönderdiği orduda Yezîd’i komutan tayin etmesi bu amaca yönelik bir faaliyet olarak değerlendirilmiştir.³⁰⁵ Zira Muâviye daha önce oğlunu hiçbir sefere göndermediği gibi İstanbul kuşatması dışında bir sefere de göndermemiştir.³⁰⁶ Bu sefere Abdullah b. Ömer, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Zübeyr gibi sahabilerin de iştirak ettiği bilinmektedir.³⁰⁷ Muâviye’nin oğlunu bu sefer dönüşünde hac emiri olarak görevlendirmesi de aynı gayeye yönelik olarak değerlendirilmiştir.³⁰⁸

³⁰³ İbn Abdirabbih, Cilt: 5, s. 118; İbn Asâkir, Cilt: 55, ss. 5-6; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 100; İbn Manzûr, Cilt: 16, ss. 141-142; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 353; Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 2, s. 206; Mehmet Ali Kapar, **Halifeliğin Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 56.

³⁰⁴ Akyüz, s. 121; Ünal Kılıç, **Yezîd b. Muâviye**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1999, s. 40. Aslında bu söylenenler onun bilmediği hususlar değildir. Ancak Muâviye yerine oğlunu veliaht olarak bırakmak istediğinde başka bir seçeneği de yoktu. Kaynaklara göre çok evli olan Muâviye’nin, bu evliliklerinden kız ve erkek çocukları dünyaya gelmiştir. Bunlardan Kureş’e mensup olan Fahite bt. Kurza b. Abdi Amr b. Nevel b. Abdi Menaf isimli eşinden dünyaya gelen Abdullah isimli oğlu zihinsel özürlüydü. İlk oğlu olduğu için künyesini aldığı Abdurrahman ise küçük yaşta vefat etmiştir. Bkz. Taberî, Cilt: 5, s. 329; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 124; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 8, s. 98; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 155.

³⁰⁵ Hakkı Dursun Yıldız, “Yezîd b. Muâviye”, **İA**, Cilt: 13, s. 412.

³⁰⁶ İsmâil Yiğit, **Emevîler**, İsam Yayınları, Ankara, 2018, s. 37; Kılıç, ss. 41-43.

³⁰⁷ Taberî, Cilt: 5, s. 232; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 254; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 57; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 7, s. 105; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 368; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 36; Ahmet Turan Yük-

Abdullah b. Ömer, Hucr'un öldürülmesi olayında olduğu gibi, Yezîd'in veliahtlığı meselesinde de Muâviye'ye muhalefet etmiştir. Maymun ve köpeklerle oynaşan, içki içen, fısk ve fücuru ortaya çıkmış birine biat etmenin caiz olmadığını belirtmiştir.³⁰⁹Ayrıca o, veliahtlık meselesine, Yezîd'in kişiliği üzerinden itiraz etmekle kalmamış, halifeliğin babadan oğula geçen bir saltanata dönüşmemesi hususunda da uyarılarını dile getirmiştir. Nitekim Muâviye'ye halifeliğin, "Hirakliyye", "Kayseriyye" veya "Kisreviyye" olmadığını söyleyerek, halifeliğin sistem olarak bir dönemin hakim güçlerinden olan Bizans ve Sâsânî devletlerine benzemediğini ortaya koymak istemiştir.³¹⁰Muâviye, Abdullah b. Ömer'e 100 bin dirhem göndermiş, Abdullah neden gönderildiğini bilmediği için, önce parayı kabul etmiş, sonra Muâviye Yezîd'e biat etmesini isteyince, dininin bu kadar ucuz olmadığını söyleyerek parayı geri vermiştir.³¹¹ İbn Ömer'in, bu olaydan daha önce, Ziyâd b. Ebîh'in Basra ve Kûfe'ye ek olarak Hicaz valiliğini istemesine, Muâviye'nin de bu isteği onaylamasına karşı çıktığı, Ziyâd'ın bu isteğinin gerçekleşmemesi için insanlarla birlikte dua ettiği de bilinmektedir.³¹²

Hiz. Ali'ye karşı olması nedeniyle baba bir kardeşi Muhammed ile mücadele eden Abdurrahman b. Ebî Bekir de³¹³ veliahtlık meselesine çok sert

sel, "Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer", **İSTEM**, Yıl: 4(2006), Sayı: 8, s. 22; Ali Akbıyık, **Abdullah b. Abbâs Hayatı ve Şahsiyeti**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, s. 36.

³⁰⁸ Yiğit, **Emevîler**, s. 37; Kılıç, s. 55.

³⁰⁹ Ya'kûbî, Cilt: 2, s. 138; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 147.

³¹⁰ Ahmet Turan Yüksel, "Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer", **İSTEM**, Yıl: 4(2006), Sayı: 8, s. 27.

³¹¹ **Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kub b. Süfyân b. Cüvvân (277/890)**. el-Ma'rife ve't-Târîh, **I-III, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1401/1981, Cilt: 1, s. 492; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 3, s. 99; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 351.**

³¹² Ahmet Turan Yüksel, "Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer", **İSTEM**, Yıl: 4(2006), Sayı: 8, ss. 23-24. Abdullah b. Ömer'e Muâviye ile Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman ve Hiz. Ali'nin kıyası sorulduğunda şöyle söylediği nakledilir: "Onlar Muâviye'den daha hayırlı idiler. Ama Muâviye onlardan daha iyi idareciydi." Bkz. İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 1418; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 154.

³¹³ Hiz. Âişe'nin ana-baba bir kardeşidir. Okçuluktaki kabiliyeti ve cesareti ile ün salan Abdurrahman, babasının Halifeliği dönemindeki irtidad olaylarının bastırılmasında da faydalı olmuştur. Cemal Vakası'nda kardeşi Hiz. Âişe'nin safında yer almış ve Hiz. Ali'yi destekleyen

teпки göstermiştir. Medine valisi Mervân b. Hakem Muâviye’den aldığı mektuba binaen bir konuşma yapmış ve; *“Müminlerin emiri sizin başınıza oğlunu halef bırakmayı düşünmektedir. Böyle yaparak Ebû Bekir ve Ömer’in sünnetini devam ettirmeyi istemektedir.”* demiştir.³¹⁴ Bunun üzerine Abdurrahman ayağa kalkarak; *“Ey Mervân! Vallahi sen de, Muâviye de yalan söylüyorsunuz. Siz yönetimi babadan oğula devretmek, saltanata çevirmek istiyorsunuz. Sizin yaptığınız Bizans’ın işine benziyor. Onlarda da kayserden sonra kayser gelir. Sizin ki de budur”* diyerek Yezîd’e biat etmemiştir.³¹⁵ Orada bulunan Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer’de bu durumu reddetmişler, bu yüzden Mervân Muâviye’ye, Medine halkının biata yanaşmadığını bildirmek zorunda kalmıştır.³¹⁶ Mervân bu sert muhalefeti sebebiyle Abdurrahman’ı yakalayıp hapsedmek isteyince, Abdurrahman da Hz. Âişe’nin evine sığınmıştır. Eve girmeye cesaret edemeyen Mervân, *“Bu ev o kimsenin evidir ki, onun hakkında ‘Anne ve babasına öf be size benden önce nice nesiller gelip geçmişken beni mi tekrar dirilmekle tehdit ediyorsunuz! Ana ve babası Allah’ın yardımına sığınarak, yazıklar olsun sana Allah’ın vaadi gerçektir dedikleri halde o bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir”*³¹⁷ meâlindeki ayet inmiştir” demiştir. Bunun üzerine Hz. Âişe *“Sen yalan söylüyorsun. Hakkımızda yalnız bir ayet nazil olmuştur. O da benim masum olduğumu ilan ediyordu”* cevabını vermiştir.³¹⁸ Muâviye Abdurrahman’ı ikna edebilmek için ona yüzbin dirhem gön-

diğer kardeşi, Mısır valisi Muhammed’in üzerine yürüyen Amr b. Âs’ın ordusunda yer almıştır. Bkz. Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 147.

³¹⁴ Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 7, s. 356; Süyûtî, Cilt: 1, s. 154.

³¹⁵ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 100; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 7, ss. 356-357; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 352; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 96; Mustafa Fayda, “Abdurrahman b. Ebî Bekir”, **DİA**, Cilt: 1, s. 159; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 147.

³¹⁶ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 100; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 352.

³¹⁷ Ahkaf 46/17.

³¹⁸ İbn Asâkir, Cilt: 35, s. 35; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, ss. 299-300; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt: 3, s. 462; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 7, s. 357; İbn Manzûr, Cilt: 14, s. 283; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 96; Süyûtî, Cilt: 1, ss. 154-155; Sevde İla, **Hz. Âişe ve Peygamber Sonrası Siyasî Hayattaki Rolü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007, s. 101.

dermiş, ancak Abdurrahman; *“Dinimi dünyalık menfaat karşılığında satmam.”* diyerek reddetmiştir.³¹⁹

Muâviye, İbn Ömer gibi bu meseleye sert bir şekilde muhalefet eden Abdullah b. Zübeyr, Hüseyin b. Ali ve Abdurrahman b. Ebî Bekr'in itirazlarını gidermek için bizzat bin kişilik orduyla Hicaz'a gitmiş ve yapmaya çalıştığıının meşru olduğunu önceki uygulamalarla temellendirmeye çalışmıştır. Rivayete göre, yapmış olduğu konuşmada şu hususları ön plana çıkarmıştır: *“Ey insanlar! Resulullah'ın sağlığında yerine kimseyi bırakmadığını biliyorum. Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlar halife olarak Ebû Bekir'i uygun gördüler. Onların biatları Kur'an ve sünnete uygundu. Ebû Bekir vefatından sonra Ömer'i tayin etti. Şüphesiz bu da Kur'an ve sünnete aykırı değildi. Ömer ise vefatından önce yeni halîfeyi seçmeleri için altı kişiyi görevlendirdi. Anlaşıyor ki Ebû Bekir ve Ömer, Resulullah'ın yapmadığını yaptılar. Ömer ise Ebû Bekir'in yapmadığı şeyi yapmıştır. Bütün bu farklı uygulamalar, Müslümanların maslahatları için yapılmıştır. Ben de Müslümanlar sıkıntı yaşamasin ve faydalarına olsun diye yerime halife olarak Yezîd'i bırakmayı uygun gördüm.”*³²⁰ Bu yaklaşım muhaliflerin biatını sağlamayınca Muâviye, mescitte bir konuşma yapmaya karar vermiş ve yapacağı konuşmaya itiraz ederlerse başlarını uçurmak üzere her birisinin başına iki asker dikmiştir. Bu sayede halk bu kişilerin biat ettiğini zannederek Yezîd'e biat etmişlerdir.³²¹ Halbuki söz konusu kişilerin Yezîd'e biat etmedikleri kesindir. Muâviye'nin ölüm döşeğinde iken, Yezîd'e yapmış olduğu vasiyet de bu durumu destekler niteliktedir. Muâviye vasiyetinde, Hicaz halkını gözetmesi, Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Zübeyr ve İbn Ömer'e dikkat etmesi uyarısında bulunmuştur. Yine vasiyetinde İbn Ömer için, *“Kendisini dine vermiş, takva sahibi, ibadetle yanıp tutuşan bir kimsedir. O halîfelik iddiasına kalkışmayacaktır, onu ahireti ile baş başa bırakırsan o da dünya işlerinde seni serbest*

³¹⁹ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 3, s. 462; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 96; İbn Hacer, Cilt: 4, s. 276.

³²⁰ Taberî, Cilt: 5, ss. 301-305.

³²¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 103; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 148.

bırakır ve başka kimse kalmayınca sana biat eder" sözleri de bu yargıyı destekler.³²²

Aslında Mervân'ın da bu işten hoşlanmadığı rivayet edilir. Mervân Muâviye'nin niyetini öğrendiğinde Kinaneoğulları'na mensup olan dayılarından destek alarak, bizzat Şam'a gitmiş ve Muâviye'ye çocukları veliaht tayin etmesinin yanlış olduğunu söylemiştir. Mervân, bu işe kabilesinden daha uygun insanların olduğunu vurgulayarak, halifelğe olan isteğini izhar etmiştir. Aynı rivayete göre Muâviye, Mervân'ı ikinci veliahtı olarak ilan etme sözü vererek ikna etmiştir.³²³ Ne var ki bir süre sonra onu valilikten azleden Muâviye ikinci veliahtlık sözünü de tutmamıştır.

Emevî ailesinden başka bir tepki de Said b. Osman'dan gelmiştir. Said, Muâviye'ye gelerek kendisinin Yezîd'den üstün olduğunu, babasının ve annesinin de Yezîd'in anne ve babasından üstün olduğunu, dolayısıyla bu işin Yezîd'in değil, kendi hakkı olduğunu ifade etmiştir. Muâviye'nin, Hz. Osman'ın kendisine sağladığı nimetlere karşılık vermediğini belirtmiştir. Muâviye ise Hz. Osman'ın kendisinden üstün olduğunu, ancak Said'in annesinin, Yezîd'in annesinden üstün olamayacağını, Hz. Osman'ın kanını yerde bırakmayıp peşini aramasının da nimetlere karşılık olduğunu söyleyerek cevap vermiştir.³²⁴ Muâviye her ne kadar Said'e sert bir tepki vermiş olsa da onu muhalefete itmemiş, Horasan gibi merkeze uzak ve mesaisi yoğun bir yere vali tayin ederek hem gönlünü almış hem de etkisizleştirmiştir.³²⁵

³²² Dîneverî, ss. 226-227; Taberî, Cilt: 5, ss. 322-323; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 120; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 123. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, ilginç bir şekilde, İbn Ömer'in Yezîd'e biat ettiğini ispat etmeye çalışır. Bkz. İbnü'l-Arabî, ss. 222-224.

³²³ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, ss. 198-199; Mes'ûdî, Cilt: 3, s. 30.

³²⁴ Taberî, Cilt: 5, s. 305; İbn Asâkir, Cilt: 8, s. 231; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 104; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 85; Akyüz, s. 73.

³²⁵ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, **el-Maârif**, Cilt: 1, ss. 202,232; Taberî, Cilt: 5, s. 308; İbn Asâkir, Cilt: 8, s. 231; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, ss. 287-289; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 104; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 120; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 187; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 85; Saim Yılmaz, **Emevîler'de Veliahtlık**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s. 45.

Ümeyyeoğulları'nın, Ziyâd b. Ebîh'in Ebû Süfyân'ın nesebine katılması hadisesinden ciddi bir rahatsızlık duyduğunu ifade etmiştik. Bu olay ise tepkilerin artmasına neden olmuş ve Ümeyye kabilesi neredeyse yönetime muhalif duruma gelmiştir.³²⁶ Muâviye ise iktidarı boyunca kabilesinden faydalanmakla beraber, kilit noktaları daima elinde tutmuş, kabilesine Hac emirliği ve Hicaz valiliği gibi, sembolik görevler vererek kabile içi muhalefeti kontrol altında tutmayı başarmıştır. Bu sayede mensubu olduğu kabilenin, kendi karşısına alternatif bir güç olarak çıkmasını engellemiştir.³²⁷ Muâviye bu politikayı ömrü boyunca sürdürmüş, gerek kabile içi, gerek kabileler arası çıkar çatışmalarında daima denge politikası izleyerek iktidarı boyunca sağlam bir merkezi otorite inşa edebilmeyi başarmıştır. Kendisinden sonra gelenler onun bu politikasını sürdürememiş ve genelde iktidarları kalıcı olamamıştır. Bu konu çalışmamızın sınırlarını aşacağından bu kadarıyla yetinmek istiyoruz.³²⁸

Yezîd'in veliaht ilan edilmesine yönelik bir tepki de Mısır'da bulunan Abdullah b. Amr b. Âs'tan gelmiştir. Amr b. Âs 664 yılında, Ramazan Bayramı'nda ölünce Muâviye, Mısır'a kardeşi Utbe b. Ebî Süfyân'ı atamıştır. Utbe'nin de bir yıl içerisinde ölmesiyle, yerine Mısır halkının isteği üzerine, Abdullah b. Amr'ı atamıştır. Ancak Muâviye 667 yılında Abdullah'ı görevden almış ve bir daha da Amr'ın neslini Mısır'ın idaresinde söz sahibi yapmamıştır. Muâviye, valilerinin uzun süre aynı yerde görev yaparak merkezi otoriteye karşı güçlü bir konumda olmalarını engellemek istemiş ve bu siyasetinin karşılığında iktidarı boyunca güçlü bir merkezi otorite kurmayı başarmıştır.³²⁹ Bu süreçte, herhangi bir idari görevi olmamakla beraber, halkın üzerinde saygınlığı olduğu anlaşılan Abdullah b. Amr, Yezîd'e biat etmek

³²⁶ Akyüz, s. 97.

³²⁷ İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-(750))", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1999, Cilt: 39, Sayı: 1, s. 148

³²⁸ Detaylı bir analiz için bkz. Adem Apak, **Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.

³²⁹ İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-(750))", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 1999, Cilt: 39, Sayı: 1, ss. 149-150.

istememiş, ancak şurta reisinin evinin yakılması tehdidi karşısında biat etmek zorunda kalmıştır.³³⁰

Yezîd’in yerine tahta çıkan oğlu II. Muâviye b. Yezîd, kısa süren halîfeliğinin³³¹ sonunda irad ettiği hutbede şunları söylemiştir: “*Ey insanlar! Ben zayıf birisi olmama rağmen sizin idarenizi yükledim. Sizi idare konusunda güçsüz kaldım. Sizin için Ebû Bekir’in halîfeliğe aday gösterdiği Ömer gibi birisini aradım, ancak bulamadım. Aralarından halîfenin seçileceği Ömer’in bıraktığı altı kişilik şura heyeti gibi kişiler aradım onları da bulamadım. Bu durumda sizler bu işe daha uygunsunuz. Sizin işinizi kendinize bırakıyorum. İstedığınız kişiyi kendiniz seçin. İşlerinizi düzeltecek birisini başınıza getirin.*”³³² Belâzürî’de geçen rivayet biraz farklı olmakla birlikte, mana ortaktır: “*Ey insanlar! Eğer bu hilâfet işinde bir hayır varsa Ebû Süfyân oğulları ona ulaştılar. Yok eğer şer varsa uygun olanı onu terk etmektir. Allah’a yemin olsun ki dünyalık bir şeyle ahirete gitmek istemiyorum. Size Hassan b. Mâlik³³³ namaz kıldırın. Hilâfet işini aranızda istişare edin.*”³³⁴ İbn Sa’d’a göre ise namaz kıldırma işini Dahhak b. Kays’a vermiştir. Öldüğünde ise cenaze namazını Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân’ın kıldırmasını vasiyet etmiştir.³³⁵ Bu süreçte namazları Dahhak b. Kays’ın kıldırıldığı bilinen bir husustur.

Ya’kûbî diğerlerine göre oldukça uzun ve farklı bir rivayet aktarır: “*Ey insanlar! Biz sizinle siz de bizimle imtihan edilmektesiniz. Bizim hakkımızdaki hoşnutsuzluğunuzu ve tenkitlerinizi bilmiyor değiliz. Biliniz ki dedem Muâviye b. Ebî Süfyân bu işte, Resulullah’a akrabalıktan dolayı kendisinden evla, İslâm’da daha çok hak sahibi, önceki müslümanlardan, Müminlerin ilki, Resulullah’ın amcazadesi ve*

³³⁰ Akyüz, s. 190

³³¹ Farklı rivayetler olmakla beraber 40 gün kadar yönetimde kalmış olması muhtemeldir. Bkz. Adnan Demircan, “Muâviye b. Yezîd ve Halîfeliği”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1996, Sayı: 2, s. 125.

³³² Taberî, Cilt: 5, s. 531-532; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, s. 32; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 226; Ebû’l-Fidâ, Cilt: 1, s. 193; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 500, Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 2, ss. 190-191.

³³³ Yezîd’in dayısı. Bkz. Nadir Özkuyumcu, “Hassân b. Mâlik”, **DİA**, Cilt: 16, ss. 397-398.

³³⁴ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 358.

³³⁵ İbn Sa’d, Cilt: 5, s. 29.

Peygamberlerin sonuncusundan geriye kalanların babası olan kimseyle mücadele etmiştir. Eceli gelinceye kadar bildiğiniz günahlarınızı yükledi, siz de ondan inkar etmeyeceğiniz şeyleri yüklediniz. O, ameline karşılık rehin olarak gitmiştir. Sonra babamı iktidara getirdi. O, iyi ahlak sahibi değildi. Hevasına göre davrandı; hatasını güzel gördü. Büyük ümit taşıyordu, ancak emelini gerçekleştiremedi, ömrü کافی gelmedi. Gücü azaldı ve müddeti sona erdi. O, çukurunda günahlarının rehini ve hatalarının esiri oldu.” Ağlayarak şöyle devam etti: “Bize en ağır gelen şey, ölümünün kötülüğünü ve vardığı sonun çirkinliğini bilmemizdir. Çünkü o, Resulullah’ın ehl-i beytini katletti; haramlığı mubah kıldı ve Kabe’yi yaktı. Bana gelince, ben başınıza getirildim. Ancak sizin yaptıklarınızı yüklenecek değilim. İşiniz sizindir. Vallahi eğer dünya hayırlı ise biz ondan nasibimizi aldık. Eğer şer ise Ebû Süfyân ailesinin payına düşen kendilerine yeter!” Bu konuşmadan sonra Mervân b. Hakem, “Bu işi aramızda Ömer’in hallettiği gibi hallet!” dedi. Muâviye, “Sizi hem hayatımda hem de ölümümde yönetmek istemem. Muâviye b. Yezîd ne zaman Ömer gibi oldu. Ömer’in adamları gibi adamlarım nerede!” diye cevap verdi.³³⁶ Muâviye b. Yezîd bu konuşmayı yaptıktan sonra evine kapanmış ve ölünceye kadar ibadetle meşgul olmuştur.

Konuyla ilgili bir rivayet de Makdisî’nin eserinde yer almaktadır. Ya’kûbî’nin aktarmış olduğu rivayeti büyük ölçüde tekrar eden Makdisî, bu rivayetin başına önemli bir ilavede bulunmuştur. Bu rivayete göre Kaderiyye mezhebine mensup olan Muâviye b. Yezîd, bu mezhebe bağlanmasına vesile olan hocası Amr el-Maksus’un, kendisine adaletle hükmedemiyorsa bu görevi bırakmasını söylemesi üzerine yukarıda zikredilen konuşmayı yaparak halîfelik görevinden ayrılmıştır.³³⁷

Tabi ki bu gibi rivayetlerin Emevî karşıtı dini ve siyasî gruplar tarafından uydurulmuş olabileceği gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır.³³⁸

³³⁶ Ya’kûbî, Cilt: 2, ss. 169-170.

³³⁷ Makdisî, Cilt: 6, ss. 16-17; Saim Yılmaz, “Muâviye b. Yezîd’in Halîfelikten Ayrılması ve Halîfeliğin Mervânîlere İntikali”, **İSTEM**, Yıl: 4(2006), Sayı: 8, s. 194.

³³⁸ Yiğit, **Emevîler**, s. 54. Wellhausen’e göre Muâviye b. Yezîd’in Halîfelikten çekilmesi ve bunun için ileri sürdüğü gerekçelere dair rivayetlerin hepsi, Emevî hanedanının daha eski

Nitekim Ya’kûbî’nin Abbâsî dönemi tarihçilerinden olduğu ve Şîî eğilimleri dolayısı ile bazı aktarımlarında tarafgir davrandığı malumdur. Abbâsîlerin ise Emevîler hakkındaki tavırlarına girişte değindiğimiz için burada tekrar etmeye gerek görmüyoruz. Bununla beraber Muâviye b. Yezîd’in yerine veliaht bırakmaktan kesin bir şekilde kaçındığı, bu sorumluluğu ölümünden sonra da taşımak istemediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple onun, kendisinden önceki veliaht uygulamasını tasvip etmediği anlaşılmaktadır. Yapılan tüm baskılara rağmen yerine bir veliaht bırakmaması da bu yargımızı destekler niteliktedir.³³⁹

İhsan Süreyya Sırma konuyla alakalı şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Muâviye b. Yezîd öyle bir inkılab yaptı ki, Müslümanlar bu inkılâba sahip olmasını bilselerdi, İslâm Devleti’nin durumu eski haline dönebilirdi. Çünkü Muâviye b. Yezîd, dedesi Muâviye b. Ebî Süfyân’ın ihdas ettiği ve babası Yezîd’in en şiddetli şekilde uygulamaya koyduğu saltanata son vermişti. Öyle ki ölümü yaklaşınca bir veliaht tayin etmesi için zorlandıysa da, o kimseyi tayin etmedi... Fakat Müslümanlar bundan yararlanamadılar ve devlet yine müteğallibe tarafından işgal edildi.”*³⁴⁰ Muâviye b. Yezîd ve Ömer b. Abdülazîz, ellerinde imkan olmasına rağmen yerlerine veliaht bırakmayan iki Emevî halifesidir. Bu iki halife İslâmi olma-

kolu olan Süfyâniler’in daha genç kol olan Mervâniler tarafından haksız olarak Halifelik mevkiinden atılmış olduğu gerçeğini karanlıkta bırakmak için nakledilmişlerdir. Bkz. Wellhausen, **Arap Devleti**, s. 80. Ziyauddin Rayyıs da Wellhausen’e yakın bir görüş serdetmekte ve konuyla alakalı rivayetlerin gerçeği yansıtmadığını iddia etmektedir. Ona göre II. Muâviye’nin hastalığı sebebiyle evinden çıkmaması ve bu yüzden kimseyle görüşmemesi bazıları tarafından Halifelikten vazgeçme olarak değerlendirilmiştir. Rayyıs, Ya’kûbî’de geçen rivayetin aklın yatabileceği türden olmadığını söylemekte ve bunun Şîiler veya Emevîler’in diğer düşmanları tarafından uydurulduğuna kesin gözüyle bakmaktadır. Bkz. Ziyauddin Rayyıs, **İslâm’da Siyasî Düşünce Tarihi**, trc. İbrahim Sarmış, Nehir Yayınları, İstanbul, 1995, s. 189. Konuyla alakalı rivayetlerin karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Saim Yılmaz, “Muâviye b. Yezîd’in Halifelikten Ayrılması ve Halifeliliğin Mervânilere İntikali”, **İSTEM**, Yıl: 4(2006), Sayı: 8, ss. 193-198

³³⁹ İsmâil Hakkı Atçeken, “Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1998, s. 423; Mehmet Ali Kapar, “Muâviye b. Yezîd”, **DİA**, Cilt: 30, ss. 335-336.

³⁴⁰ İhsan Süreyya Sırma, **Hilâfetten Saltanata Emevîler Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 66-67.

yan veraset usulünü kaldırmak istemişler, bu amaçla yerlerine veliaht tayin etmemişlerdir.³⁴¹

Tabiin döneminin meşhur alimi Hasan Basrî bu konuda Muâviye'yi valileri üzerinden eleştirmektedir. Süyûtî' de onun şöyle söylediği nakledilmektedir: *"İki kişi Müslümanların arasına nifak soktu: Sıffin'de Kuran sayfalarının mızraklara asılmasını ve bu işin hakemlere havale edilmesini Muâviye'ye telkin eden Amr b. Âs ve Yezîd'in veliahtlığını Muâviye'nin aklına sokan Mugîre b. Şu'be."*³⁴²

Ebû Bekir İbnü'l-Arabi, Muâviye'nin uygulamalarını genelde savunmakla beraber, Yezîd'i veliaht ilan etmesini eleştirmekte ve şöyle demektedir; *"Muâviye, hilâfeti değil oğluna, akrabasından hiç kimseye has kılmamak ve şuraya bırakmak faziletini terk etmiştir."*³⁴³

Muâviye bu uygulaması sebebiyle ilk dönem İslâm tarihi müelliflerinin büyük bir kısmı tarafından yoğun biçimde eleştirilmiştir. Ancak İbn Haldûn'un yaklaşımı farklıdır. O, dönemin şartlarına göre bu işin Müslümanların hayrına olduğunu söylemiş ve devletin istikrarı için olması gereken bir uygulama olarak değerlendirmiştir. İbn Haldûn asabiyeti merkeze alarak bu konuyu şöyle değerlendirmiştir: *"Yezîd'in fiskını bile bile onu veliaht seçmedi. Muâviye böyle bir şey yapmaz... Bu konuda imâm babasını veya oğlunu veliaht tayin etse bile itham olunamaz. Çünkü imâm sağlığında onları gözetme konusunda emin bir kişidir... İmâm bütün bunlarda kötü niyet aranmasından uzaktır. Özellikle de bir yararın tercihi ve bir kötülüğün beklenmesi durumunda kötü niyet doğrudan ortadan kalkar... Benî Ümeyye Kureys'in en kalabalığıdır. Güç sahipleri de onlardandır. Böylece Muâviye halîfeliğe daha ehliyetli sanılanları değil de oğlunu seçti... Muâviye hakkında bundan başkası düşünülemez. Onun adil kişiliği ve sahabi oluşu bundan başkasını düşünmemize mani olmaktadır... Muâviye, Ümeyyeoğulları'nın iktidarın kendilerinden başkasına devredilmesine razı olmayacaklarından dolayı, Müslümanların birliğinin bozulmasından endişe ederek oğlu Yezîd'i halef*

³⁴¹ İsmâil Hakkı Atçeken, "Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1998, s. 423.

³⁴² Süyûtî, Cilt: 1, s. 156.

³⁴³ İbnü'l-Arabi, s. 228; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 149.

seçti. Her ne kadar onun hakkında iyi düşünüyorlar ve bu konuda hiçbiri şüphe etmiyorsa da, şayet iktidarı başkasına devretseydi, ona karşı çıkarlardı. Muâviye hakkında başka türlü düşünülemez.”³⁴⁴İbn Haldûn (1332-1406)’un yaşadığı dönem saltanattan başka bir sistemin düşünülemediği bir dönemdir. Kanaatimizce İbn Haldûn’un bu konudaki değerlendirmesi yaşadığı döneminin özelliğini yansıtmaktadır.

Nihayetinde Muâviye’nin, akıllı adımlarla, yavaş yavaş hedefine doğru ilerleme siyasetini dâhice uygulayarak başarıya ulaştığı anlaşılmaktadır. O, insanların Yezîd’e veliaht olarak biat etmesini sağlayabilmek için yaklaşık yedi yıl boyunca uğraşmıştır. Bu süre içerisinde her hac mevsiminde insanları Yezîd’e biata çağırılmış ve valilerini de sürece dâhil ederek uygun ortamı hazırlamak adına her yönden faaliyetlere girişmiştir. Yezîd’in herkesçe bilinen imajını düzeltebilmek için onu cihada göndermesi, yine itibarını yükseltebilmek için hac emirliğiyle görevlendirmesi ve Bizans seferinde komutanlık vazifesi vermesi, halkın gönlünü kazanmak, şair ve hatipleri tarafına çekmek gibi çeşitli sebeplerle bolca para dağıtması, çevre şehirlerden gelen heyetleri ikna etmek için görüşmeler tertip etmesi, onu hedefine ulaştıran hesaplı adımlar olmuştur. O, halifeliği elde etme sürecinde olduğu gibi, oğlunun veliahtlığını gerçekleştirme sürecinde de usul usul hedefine ulaşmayı bilmiştir. Tabi ki bu pek de kolay olmamıştır. Görüldüğü gibi, toplumun her kesiminden bu konuda olumsuz tepkiler almıştır. Bu tepkilerde onun halifeliği ele geçirmesi sürecinde yaşananların da etkili olduğu düşünülebilir. Onun halifeliğini zaten gönülsüz olarak veya zorla kabul etmiş olan insanların, üstüne bir de olumsuz birçok özelliği bulunan Yezîd’i kabullenmesi kolay olmamıştır. Ancak tüm zorluklara rağmen o, hedefine ulaşmayı başarmıştır. Şüphesiz ki, bu başarısında Kelb kabilesinin rolü büyüktür. Onlar,

³⁴⁴ İbn Haldûn, s. 581-583; Yiğit, **Emevîler**, s. 143. Hodgson’da İbn Haldûn’un yaklaşımına benzer bir yorum yapmaktadır. Ona göre “Yezîd herhalde Suriyelilerin kabul etmeye hazır oldukları tek adamdı. Çünkü başka bir aileden gelecek bir kimse, beraberinde getireceği ailesi ve kabile bağlarıyla, Muâviye’nin kurmuş olduğu hassas kuvvetler dengesini bozabilirdi.” Bkz. Hodgson, s. 162.

yeğenleri olan Yezîd'in veliaht ilan edilme sürecinde yer almışlar, Muâviye'yi güçlü bir şekilde desteklemişlerdir.³⁴⁵

Muâviye'nin bu tasarrufuyla, halife tayininde kendi dönemine kadar geçerli olan istişare sistemi, saltanata dönüşmüştür. Bu dönemden itibaren devletin dini ve siyasî fonksiyonlarında önemli değişiklikler olmuştur. Emevî halifeleri, Ömer b. Abdülazîz haricinde, dini yetkileri devam etmesine rağmen, daha çok siyasî yetkilerini kullanan dünyevi iktidarlar haline gelmişlerdir.³⁴⁶O zamana kadar biat eylemi, iktidarın sonucu değil sebebiydi. İktidar olmuş birisine biat edilmez, birisine biat edilerek iktidara getirilirdi.³⁴⁷Bu nedenle insanlardan zorla biat alınması, biat kavramına yüklenen asıl anlamın ve işlevin de değişmesine neden olmuştur. Bu açılan kapı bir daha kapanmamış ve insanların gönüllü olup olmamasına bakılmaksızın, şekli olarak biatı gerçekleştirebilen iktidarlar meşru sayılmıştır.

Sabri Hizmetli konuyla alakalı şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Dünyanın krallıklar, feodal sistemler ve diktatör yöneticiler tarafından idare edildiği bir çağda, halkın özgür seçimine ve tayinine dayanan ‘halîfelik’ yönetimini ihdas etmeleri Müslümanlar için büyük bir başarıdır. Dünyanın en yeni düzenlerinden olan halîfelik saltanata dönüşmeden yaşasaydı çok büyük hizmetler gerçekleştirilebilirdi.”*³⁴⁸

Muâviye ile başlayan hilâfetin saltanat sistemiyle belirlenmesi süreci 3 Mart 1924'te hilâfetin kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

³⁴⁵ Hasan Yaşaroğlu, “Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebî Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer 2013**, s. 2220

³⁴⁶ Ali Aksu, “Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar”, **İSTEM**, Yıl: 4(2006), Sayı: 8, s. 64.

³⁴⁷ Ali Aksu, “Asr-ı Saâdet Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2001, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 217.

³⁴⁸ Sabri Hizmetli, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları Sonuçları ve Etkileri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, Cilt: 39, Sayı: 1, s. 29.

4. Hz. Ali'yi Kötülemesi

Hz. Ali ve Muâviye arasında birbirini lanetleme uygulamasının iki tarafın sağlığında başladığı rivayet edilmektedir. Tahkim kararlarını ve o kararların açıklanması sırasında olan olayları haber alan Hz. Ali, o günün sabah namazından başlayarak kunutta Muâviye ile birlikte Amr b. Âs, Ebû'l-Aver es-Sülemi, Abdurrahman b. Hâlid, Habib b. Mesleme, Velîd b. Ukbe ve Dahhak b. Kays'a lanet okumuştur. Muâviye ise bu durumdan haberdar olunca kunutta Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs, Mâlik el-Eşter en-Nehaî, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e lanet okumuştur.³⁴⁹

Minkarî'nin rivayetine göre Hz. Ali'nin lanet ettiği isimlere Ebû Musa el-Eş'arî de dâhildir. Ancak Ebû'l-Aver es-Sülemi'nin ismi geçmez. Muâviye'nin lanet ettiği isimler arasında ise Mâlik el-Eşter en-Nehaî yerine Kays b. Sa'd'ın ismi geçmektedir.³⁵⁰ Mes'ûdî Hz. Ali'nin tahkim olayından sonra kunut okuduğuna ya da lanet olayına işaret etmemektedir.³⁵¹ İbn Kesîr de bu uygulamayla ilgili rivayetleri aktarmakla beraber, sahîh bulmadığını da belirtmiştir.³⁵² Hz. Ali'nin savaştığı kişileri tekfir etmediği, esirleri serbest bıraktığı, mallarını ganimet olarak almadığı dikkate alındığında İbn Kesîr'in yaklaşımının doğru olduğu düşünülebilir.

Muâviye, taraftarlarının Hz. Ali'ye karşı kinini canlı tutabilmek için her fırsatta Hz. Ali hakkında hakaret ve küfür içerikli konuşmalar yapmıştır. Bu uygulamaya Hz. Ali'nin vefatından sonra da devam edilmiş, Muâviye ve valileri kürsü ve minberlerden Hz. Ali ve afradı hakkında ağır ifadeler kullanmaya devam etmişlerdir.

Hz. Hasan, Muâviye ile yaptığı anlaşmaya Hz. Ali'ye sövülmemesi şartını koymak istemiş, ancak Muâviye buna yanaşmamıştır. Hz. Hasan en

³⁴⁹ Taberî, Cilt: 5, s. 71; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 684; İbn Kesîr, Cilt: 7, ss. 314-315; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 160; Demircan, **Hz. Ali Dönemi**, s. 250.

³⁵⁰ Minkarî, s. 552.

³⁵¹ Mes'ûdî, Cilt: 2, ss. 306-307.

³⁵² İbn Kesîr, Cilt: 7, s. 315.

azından kendi yanındayken böyle bir şey yapılmamasını istemiş, Muâviye de bu şartı kabul etmiştir.³⁵³ Anlaşmaya böyle bir madde koyulmak istendiğine göre Muâviye'nin bu uygulamaya daha önce başlamış olduğu anlaşılmaktadır. İsfahânî bu şartın Hz. Ali'nin sadece iyilikle yadedilmesi şeklinde olduğunu nakleder.³⁵⁴ Ancak İbnü'l-Esîr'in de belirttiği gibi Muâviye bu şarta katiyyen uymamıştır.³⁵⁵ Bu anlaşmadan bir süre sonra Mescid-i Nebvî'de insanlara hitap eden Muâviye, Hz. Ali hakkında ağır sözler söyleyerek onun Hz. Osman'ın öldürülmesinden sorumlu olduğunu belirtmiştir. O sırada mescitte olan Hz. Hasan bu ithama ve hakarete dayanamayarak kalkmış, onun bu ithamlarını reddetmiştir.³⁵⁶

Sa'd b. Ebî Vakkâs bu konuyla ilgili hatırasını naklederken Muâviye'nin kendisine Hz. Ali'ye sövmesini emrettiğinde karşı geldiğini anlatmış ve üç şeyi hatırladığı müddetçe bunu yapmayacağını söyleyerek bu sebepleri sıralamıştır. Bu sebeplerin birincisi Tebük Gazvesi'ne gidilirken Hz. Ali'nin taltif edildiği hadis,³⁵⁷ ikincisi Hayber günü Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında söyledikleri,³⁵⁸ üçüncüsü ise mübahale³⁵⁹ ayetidir.³⁶⁰

³⁵³ İbn Asâkir, Cilt: 13, s. 264; Taberî, Cilt: 5, s. 160; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 6; İbn Manzûr, Cilt: 7, s. 34; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 183; Zehebî, Cilt: 3, s. 264; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 17.

³⁵⁴ İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-Kureşî (357/967), **Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn**, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Maârif, Beyrût, trz., ss. 18,75.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 6. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Kapar, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muâviye Andlaşması", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1997, Sayı: 7, s. 67-80

³⁵⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 113.

³⁵⁷ "Sen benim için, Musa'ya nispetle Harun gibisin. Şöyle ki, benden sonra peygamber gelmeyecektir." Bkz. İbn-i Hişâm, Cilt: 2, s. 520; İbn Sa'd, Cilt: 3, ss. 16-17; Ahmed b. Hanbel, Cilt: 3, ss. 84,114,146,155,160; Buhârî, Cilt: 6, s. 3; Müslim, Cilt: 4, ss. 1870-1871; İbn Mâce, Cilt: 1, s. 45; İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 1097; İbnü'l-Cevzi, Cilt: 5, s. 66; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 4, s. 87; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 3; Zehebî, Cilt: 1, s. 361; Zehebî, Cilt: 7, s. 362; Zehebî, Cilt: 14, s. 210; İbn Kesîr, Cilt: 5, s. 11; İbn Kesîr, Cilt: 7, ss. 347,375; İbn Hacer, Cilt: 4, s. 464; Süyutî, s. 131.

³⁵⁸ "Yarın sana öyle birisine vereceğim ki; o, Allah ve Resulünü sever, Allah ve Resulü de onu sever." Bkz. İbn Hişâm, Cilt: 2, s. 334; İbn Sa'd, Cilt: 2, ss. 84,85; Ahmed b. Hanbel, Cilt: 3, s. 160; Buhârî, Cilt: 4, s. 54; Müslim, Cilt: 4, s. 1871; Tirmizî, Cilt: 5, s. 638.

³⁵⁹ "Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra

Muâviye, Medinelilerle konuştuğu bir anda Hz. Ali’den bahsedip onu eleştirmiş, bunun üzerine Ebû’l-Derdâ: “*Sen yalan söylüyorsun. O, bahsettiğin gibi birisi değildir*” diyerek çıkmıştır. Yezîd babasının ses çıkarmamasına şaşırması ve hayretini ifade etmiştir. Muâviye de: “*Bu kişi, duydukları yalanı kesinlikle reddedeklerine dair Allah’a söz vermiş bir toplumun üyesidir.*” diyerek Yezîd’e bu davranışını açıklamaya çalışmıştır.³⁶¹

Ebû Eyyûb el-Ensârî de Şam’da sürekli Hz. Ali’ye hakaret edilmesinden rahatsız olarak Muâviye’den bu olaya engel olmasını istemiştir. Muâviye bunu yapamayacağını söyleyince de, Hz. Ali’ye hakaret edilen bir yerde duramayacağını ifade ederek sahil taraflarına yerleşmiş ve 669’da, İstanbul seferi sırasında vefat edinceye kadar da orada kalmıştır.³⁶² Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin namazları müstehap olan vakitlerinde kıldırmayan Medine Valisi Mervân b. Hakem’e de muhalefet ettiği bilinmektedir. O, sünnete uyduğu takdirde kendisine uyacağını, aksi halde ona uymayacağını Mervân’ın yüzüne karşı söylemekten çekinmemiştir. Bir ara Ebû Eyyûb’u Hz. Peygamber’in kabrine başını dayamış olduğu halde ağlarken gören Mervân, bu yaptığının yanlış olduğunu ve sünnete aykırı olduğunu söyleyince Ebû Eyyûb, “*Ben bu mezar taşına değil Resulullah’a geldim. Onun, ‘Din işlerini ehliyetli kimse-ler üstlendiği zaman kaygılanmayın. Ancak ehil olmayanlar başa geçince ne kadar ağlasanız yeridir’ dediğini duymuştum*” şeklinde cevap vermiştir.³⁶³

Muâviye özellikle Hz. Ali taraftarlarının merkezi konumunda olan Kûfe’de bu uygulamaya önem vermiştir. Onun Hz. Hasan’dan hilâfeti dev-

gönülden dua edelim de, Allah’ın lanetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.” Âl-i İmrân 3/61.

³⁶⁰ Mes’ûdî, Cilt: 3, s. 20; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gâbe*, Cilt: 4, s. 87; İbn Kesir, Cilt: 7, s. 376; İbn Hacer, Cilt: 4, s. 468; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evladı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 88.

³⁶¹ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 5, s. 116; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 8, s. 78; Azimli, *Hasan-Muâviye*, s. 158

³⁶² M. Bahaüddin Varol, “Emevîler’in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, *İSTEM*, Sayı: 8, Konya, 2006, s. 92.

³⁶³ Ahmed b. Hanbel, Cilt: 38, s. 558; İbn Asâkir, Cilt: 57, s. 249; İbn Manzûr, Cilt: 24, s. 182; Bkz. Hüseyin Algül, “Ebû Eyyûb el-Ensârî”, *DİA*, Cilt: 10, s. 124.

ralmasıyla birlikte Kûfe'de yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreçte hemen her yerde olduğu gibi burada da halkın çoğunluğu, Hâricîler dışında, yeni yönetime mesafeli durmakla beraber, hemen muhalefete başlamamış, yönetimin icraatlarını beklemişlerdir. Dahası Kûfeliler'in ekserisi, Emevîler'den hazetmemelerine rağmen, Hâricîler'e karşı yürüttükleri mücadelede destek olmuşlardır. Hz. Hasan'ın halifeliği Muâviye'ye teslim etmesinden sonra, Hz. Ali taraftarı olarak tanınan topluluk da Emevîlerin karşısında yer almayı Muâviye'ye biat etmişlerdir. Bu duruma rağmen Muâviye, Hz. Ali'nin merkezi olarak bilinen ve aynı zamanda Hz. Osman'ın öldürülmesi sürecine iştirak eden yaklaşık ikibin kişilik grubun burada ikamet etmesi sebebiyle Kûfe'ye güvenmemiştir. Kimin gerçekten yönetimini desteklediğini, kimin ise muhalif olduğunu, dolayısıyla Kûfeliler'e ne kadar güvenebileceğini öğrenmek istemiştir. Bu sebeple o, Mugîre b. Şu'be'yi Kûfe'ye vali olarak tayin ettiğinde onu çağırarak şöyle demiştir: *"...Sürekli olarak Ali'ye hakaret edecek ve her fırsatta onu kötüleceksin. Osman'a da rahmet okuyup istiğfar dileyceksin. Ali taraftarlarının ayıplarını her fırsatta dile getirip onları yanına yaklaştırmazken, Osman taraftarlarını koruyup her fırsatta gözeteceksin."*³⁶⁴Aynı rivayete göre Mugîre yedi sene birkaç ay süreyle bu görevi sürdürmüş, Kûfe'de iyi bir yönetim sergilemiş ancak Hz. Ali'ye hakaret etme ve Hz. Osman'ı övme uygulamasından vazgeçmemiştir. Mugîre'nin bu siyaseti, Hucr b. Adîyy başta olmak üzere Hz. Ali taraftarlarının tepkisini çekmekte gecikmemiştir. Hucr'un yönetime muhalif olmasında başka sebepler de sayılabilmekle birlikte temel sebebi Mugîre'nin başlattığı, ardından Ziyâd b. Ebîh'in devam ettirdiği bu hakaret politikasıdır. Muâviye'nin emriyle, Mugîre tarafından Kûfe'de başlatılan bu uygulama neredeyse bütün klasik kaynaklarda yer almaktadır.

³⁶⁴ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 243; Taberî, Cilt: 5, s. 253; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, s. 241; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 69; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 330; Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 2, s. 184; M. Mahfuz Söylemez, "Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adîyy Hareketi ", **Çorum İlähiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt: 3, Sayı: 6, s. 31-32.

Muâviye'nin kendi iktidarının meşruiyetini sağlamlaştırmak için Hz. Osman'ı rahmetle, Hz. Ali'yi ise lanetle anmayı ilke edindiği anlaşılmaktadır.³⁶⁵Onun döneminde başlayan bu uygulama, zaman ve mekana göre farklılıklar göstererek devam etmiş³⁶⁶ ve Ümeyye ailesinin tüm baskı ve zorlamalarına rağmen, Ömer b. Abdülazîz'in emriyle kaldırılmış ve hutbelerin sonunda Nahl suresi 90. Ayeti okunmaya başlanmıştır.³⁶⁷

5. Taraftar Toplama Gayreti

Muâviye'nin ikna kabiliyetinin boyutlarını şu ana kadar anlatılanlardan tahmin edebiliriz. O gerektiğinde çeşitli vaatlerle insanları safına çekmeyi başarmıştır. Bu vaatlerin başında daha çok para veya makam vaadi gelmektedir.³⁶⁸O, zaman zaman önemli isimleri yanına çekmek, Hz. Ali'nin gücünü parçalayabilmek ve onun taraftarlarının en azından şevkini kırabilmek amacıyla birtakım yollara başvurmuştur.

Muâviye'nin insanları kendi etrafında toplama çabalarının başarılı olduğu kişilerden birisi ve belki de en önemlisi Amr b. Âs'tır. Hz. Ömer döneminde Mısır valisi olan Amr, Hz. Osman tarafından azledilince oğulları ile birlikte Filistin bölgesine yerleşmiştir. Amr'ın burada insanları Halife Osman'a karşı isyana teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Zira Amr b. Âs'ın, Hz. Osman'ın öldürüldüğünü haber aldığı açık bir şekilde sevincini insanlarla

³⁶⁵ Akyüz, s. 147.

³⁶⁶ H. Lammens bu uygulamaya Mervânilerden önce rastlanılmadığını söylemektedir. Oysa bu uygulamayı Muâviye'nin resmi politika olarak benimsediği açıktır. Bkz. Lammens, "Muâviye", **İA**, Cilt: 8, s. 440. Ö. Nasuhi Bilmen de Muâviye'nin Müslüman ve sahabi olması nedeniyle böyle bir uygulama yapmayacağını söyler. Bkz. Ö. Nasuhi Bilmen, **Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları**, Hisar Yayınları, İstanbul, trz., ss. 78-86.

³⁶⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 4, ss. 98-99; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 201; Nüveyrî, Cilt: 21, s. 358; Süyûtî, s. 182; Bâ Mahrame, Cilt: 2, s. 78; Azimli, **H. Ali**, s. 143.

³⁶⁸ Hasan Yaşaroğlu, "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebî Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer 2013**, s. 2219.

paylaştığı bilinmektedir.³⁶⁹Hatta onun; “Ben Abdullah’ın babasıyım. Siba Vadi-sinde olduğum halde Osman’ı ben öldürdüm.” dediği nakledilir.³⁷⁰

Amr yeni halifeden bir süre görev beklemiştir. Ancak Amr hakkında müspet bir görüşü olmayan Hz. Ali oralı olmamıştır. Cemel Savaşı sonucunda Talha ve Zübeyr’in ölümü üzerine Amr’ın çalışabileceği Muâviye’den başka kimse kalmamıştır. Muâviye gelişen şartları iyi kavramış ve Amr’ı kendi safına çekebilmek için Mısır valiliği sözünü vermiştir. Amr, oğulları Abdullah ve Muhammed’e danışınca Abdullah “Kanaatimce Resulullah senden razı olduğu halde vefat etti. Ondan sonraki iki halife de senden razıydı. Osman öldürüldüğü zaman sen hazır değildin. Evinde karar kıl, sen halife yapılacak değilsin. Ömrünün sonunda kıymetsiz bir dünya menfaati için de Muâviye’nin maiyetinde olmayı arzu etme. Zira bununla bedbaht olursun.”³⁷¹ diyerek babasına düşüncesini açıklamıştır. Muhammed ise babasına “Sen Kureyş’in bir büyüğüsün ve liderisin. Bu işin dışında olduğun halde bu işi ıskalarsan senin konumun küçülür. Hak Şam ehlindedir. Onlarla beraber Osman’ın kanının davacısı ol.”³⁷² şeklinde tavsiyede bulunmuştur. Amr b. Âs oğullarına dönerek “Ey Abdullah! Sen bana dinim için hayırlı olanı söyledin. Sen ey Muhammed! Bana dünyam için hayırlı olanı tavsiye ettin. Ben bunları düşüneneğim.”³⁷³ demiş ve bazı istişarelerde bulunduktan sonra Muâviye’ye katılmaya karar vermiştir. Muâviye bu sayede amacına ulaşmıştır. Hz. Osman’ın öldürülmesi için çalıştığını saklamayan Amr, böylece Hz. Osman’ın kanını dava ettiğini iddia eden Muâviye’ye katılmıştır. Hatta Muâviye’ye katılmak için Filistin’den Şam’a doğru giderken yolda Hz. Osman için kadınlar gibi ağlayarak ağıtlar yaktığı bilinmek-

³⁶⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 283; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 579; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 533; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, ss. 81-82; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 7, s. 35; Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 2, s. 27; Azimli, **Hz. Osman**, s. 193.

³⁷⁰ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 628; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 239; Azimli, **Hz. Ali**, s. 115.

³⁷¹ Minkarî, s. 34; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, s. 116; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 285; İbn Asâkir, Cilt: 46, s. 66; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2 s. 628; İbn Manzûr, Cilt: 19, ss. 244-245.

³⁷² Minkarî, s. 34; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, s. 116; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 285; İbn Asâkir, Cilt: 46, s. 66; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2 s. 628; İbn Manzûr, Cilt: 19, ss. 244-245.

³⁷³ Minkarî, s. 35; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, s. 116; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 285; İbn Asâkir, Cilt: 46, s. 66; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2 s. 628; İbn Manzûr, Cilt: 19, ss. 244-245.

tedir.³⁷⁴Hz. Ali, Amr’ın Mısır’a vali olması koşuluyla Muâviye’ye katıldığını öğrendiğinde ‘*ebter oğlu ebter*’ diye söylenmiş³⁷⁵ ve bir mektup göndererek Amr’ı ağır bir dille eleştirmiştir: “*Dinini, günahı açık olan ve örtüsü açılmış bir adamın dünyasına tabi kıldın. Meclisinde seçkin olanı ayıplar, yumuşak huylu olanı ortaklığıyla sefih yapar. Onun izinden gittin. Köpeğin aslana tabi olup pençelerine sığındığı ve kendisine avının artığının atılmasını beklediği gibi onun artığını istedin. Dünyanı ve ahiretini kaybettin. Eğer doğruyu kabul etseydin istediğine nail olurdun. Allah bana, sana ve Ebû Süfyân’ın oğluna karşı imkan verirse, size yaptıklarınızın cezasını vereceğim. Eğer bunu yapmama imkan vermeyip kalırsanız, önünüzde sizin için kötülük vardır.*”³⁷⁶

Benzer bir tavrı Amr b. Âs’ın amcasının oğlu da sergilemiştir. Minkarî de ismi zikredilmeyen genç amcazadesi Amr’a; “*Sen dinini dünya karşılığında sattın. Bu sebeple kulların en kötüsüsün.*” diyerek tepki vermiştir.³⁷⁷ Amr, Siffin Savaşı’nda Suriye askerleri yenilmek üzereyken, Muâviye’ye Kur’an sahifelerini mızraklara taktırmasını ve her iki tarafı da Kur’an’ın hükmünü kabule çağırmasını telkin etmiştir. Belki de bu sayede savaşın ve tarihin seyrini değiştirmiştir.³⁷⁸Mısır’da hüküm sürebilmek için her şeyi yapan Amr, orada üç yıl kadar hüküm sürebilmiştir. Onun ölürken şöyle dediği rivayet edilir: “*Allah’ım emrettiklerini yapmadık, nehyettiklerini ise işledik.*”³⁷⁹ Amr b. Âs 662’de vefat ederken oğlu Abdullah’a hayatını cahiliye, Hz. Peygamber dönemi ve Hz. Peygamber sonrası siyasî olaylara karıştığı dönem olmak üzere

³⁷⁴ Taberî, Cilt: 4, s. 559; İbn Asâkir, Cilt: 55, s. 28; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2 s. 627; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, s. 193; İbn Manzûr, Cilt: 23, s. 149; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 240; Azimli, **H. Ali**, s. 115.

³⁷⁵ İbn Sa’d, Cilt: 4, s. 254; İbn Manzûr, Cilt: 23, s. 148. Kevser suresinin Amr’ın babası Âs b. Vâil hakkında nazil olduğu rivayet edilir. Bkz. İbn Hişâm, Cilt: 1, s. 393.

³⁷⁶ İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 4563;

³⁷⁷ Minkarî, ss. 41-43; Akbulut, s. 175.

³⁷⁸ Ahmet Önkâl; “Amr b. Âs”, **DİA**, Cilt: 3, s. 80.

³⁷⁹ İbn Sa’d, Cilt: 4, s. 196; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, ss. 279-280; Mes’ûdî, Cilt: 3, s. 26; İbn Asâkir, Cilt: 46, ss. 196,199; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 7, s. 39-40; İbn Manzûr, Cilt: 19, ss. 253,254; Zehebî, Cilt: 3, s. 75; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 132. Ayrıca bkz. Ya’kûbî, Cilt: 2, s. 130.

üç döneme ayırdığını söylemiş, bunlardan son dönem için üzüntüsünü izhar etmiş ve ağlamıştır.³⁸⁰

Amr'ın oğlu Abdullah'ın tavrı bir hayli ilgi çekicidir. Sıffın Savaşı'na katılması için babasının ısrar etmesi üzerine Muâviye'nin yanında yer almış, fakat fiilen savaşmamıştır. Ammâr b. Yâsir'in ölümünden sonra, onu öldürdüğünü iddia eden iki kişi, Muâviye'nin huzurunda tartışırken Abdullah söze karışmış ve bunun öğünülecek bir yanı olmadığını, çünkü Ammâr'ın asi bir topluluk (el-fietü'l-bâğıye) tarafından öldürüleceğini bizzat Hz. Peygamber'den duyduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Muâviye, "Öyleyse sen aramızda ne arıyorsun?" diye sormuş, o da babasının evvelce kendisini Hz. Peygamber'e şikayet ettiğini, Hz. Peygamber'in, "Hayatta olduğun müddetçe babana itaat et, sakın ona karşı gelme" dediğini, bu sebeple savaşa katıldığını ve fakat savaşmadığını söylemiştir.³⁸¹ Abdullah b. Amr, hayatının son yıllarında, Sıffın'de bulunmuş olmaktan dolayı büyük bir pişmanlık yaşadığını beyan etmiş ve "Keşke on yıl önce ölseydim!" diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir. Ayrıca Müslümanlar arasındaki savaşlara fiilen katıldığından dolayı babasını tenkit etmiştir.³⁸²

Bu anlamda Muâviye'yi en çok uğraştıran kişilerden birisi Kays b. Sa'd b. Ubâde'dir. Kays, Ensarın ileri gelenlerindedir. Bazı gazvelerde Hz. Peygamber'in sancaktarlığını yapmıştır. Hz. Peygamber'in yanında emirin huzurundaki şurtanın mevkiinde olduğu ve kendisine zekat mallarını koruma görevinin de verildiği rivayet edilir. Zeki birisi olduğu için Arapların dâhilerinden kabul edilir.³⁸³

³⁸⁰ İbn Sa'd, Cilt: 4, s. 196; Günal, s. 202.

³⁸¹ Ahmed b. Hanbel, Cilt: 11, s. 43; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 1, s. 168; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, ss. 312-313.

³⁸² İbn Sa'd, Cilt: 4, s. 201; İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 958; Zehebi, Cilt: 3, s. 92; Ayrıca bkz. Mevdüdi, s. 185; M. Yaşar Kandemir; "Abdullah b. Amr b. Âs", **DİA**, Cilt: 1, s. 85.

³⁸³ İbn Habîb, s. 184; İbn Abdilberr, Cilt: 3, s. 1289; İbn Asâkir, Cilt: 49, s. 403; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 4, s. 404; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 5, s. 238; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 175; İbn Kesîr, Cilt: 5, s. 359; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 38; Abdülhalık Bakır, "Kays b. Sa'd", **DİA**, Cilt: 25, s. 93; Ayar, "Kays b. Sa'd", ss. 113-167; Ramazan Deniz, **Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b.**

Hz. Ali göreve geldiği zaman, Kays’ı Mısır’a tayin etmiştir. Muâviye, Mısır’ın jeostratejik ve jeopolitik yönden büyük öneme sahip olduğunun bilincindeydi ve Mısır’da askerî ve siyasi dehasını defalarca ispat etmiş, Kays gibi dirayetli bir valinin bulunması onu korkutuyordu. Bu durum, Muâviye’nin hedeflerinin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu sebeple o, Kays’a mektup yazarak, onu tarafına çekmeye çalışmıştır. Muâviye mektubuyla şöyle diyordu: *“Allah’ın selamı üzerine olsun. Sizler Hz. Osman’ın birine kamçı vurmasını, birine hakaret etmesini, birini sefere çıkarmasını, genç birisini vali tayin etmesini uygun görmeyip ona karşı çıktınız. Bütün bunlara rağmen onun kanının helal olmadığını biliyorsunuz. Bunun için sizler büyük bir günah işleyip, ağır bir yük yüklendiniz. Ey Kays! Senin Osman üzerine gönderilen adamlardan olduğunu biliyorum. Bu yüzden Allah’a tövbe et. Ali’ye gelince, onun da Osman’ı öldürmek için adamlar gönderdiğini biliyoruz. Bundan dolayı mensup olduğun topluluktan kimse kendisini kurtaramayacaktır. Ey Kays! Osman’ın kanını talep edenlerle birlikte ol ve bizlere katıl. Eğer bize katılır ve ben zafere ulaşırsam Irakeyn (Kûfe-Basra) valiliğini sana vereceğim ve ben hayatta olduğum sürece de sen bu görevin başında kalacaksın. Ayrıca halîfeliğim devam ettiği müddetçe senin arzu ettiğin birine de Hicaz valiliği vereceğim. Eğer başka isteklerin de varsa onları bana bildir ki ben de onları sana vereyim. Bu konu hakkında bana görüşlerini bildir.”*³⁸⁴

Anlaşılan Muâviye, Hz. Osman’ın kanını talep etme siyasetini Kays’a karşı da yürütmüş, bu sayede mücadelesinde haklı olduğunu ona da kabul ettirmeye çalışmıştır. Kays kendisine karşı yöneltilen suçlamaları kabul ettiği takdirde, Muâviye’nin diplomatik anlamda haklı duruma geçeceğini bildiği için, bir yandan tehdit, diğer yandan vaat içeren bu mektuba karşılık şu cevabı vermiştir: *“Osman’ın katli konusundaki söylediklerini anladım, ancak benim*

Sa’d’ın Hayatı ve Kişiliği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007; Ahmet Güzel, “Hz. Ali’nin Atadığı Mısır Valileri ve Muâviye’nin Onlarla Mücadelesinde Uyguladığı Metodlar Üzerinde Bir değerlendirme”, **İSTEM**, Yıl: 10(2012), Sayı: 20, ss. 41-74.

³⁸⁴ Taberî, Cilt: 4, ss. 550-551; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 98; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 624; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, ss. 187-188; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 1477; Nüveyrî, Cilt: 20, ss. 192-193; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 99.

bu konuyla hiçbir alakam yoktur. Ben Osman'a yapılanları kabul etmiyorum ve en az senin kadar bu olaya üzüliyorum. Ali'nin Osman'ın öldürülmesine çalıştığını ve insanları bu yolda aldattığını söylüyorsun. Bu konuda hiçbir bilgim yoktur. Benim akrabalarımın da Osman'ın kanından kendi kemiklerini kurtaramayacağını söylüyorsun. Oysa Osman'ın kanını ilk talep edecek olan benim akrabalarım ve kabilem olacaktır. Sana biat etmem konusunda söylediklerine gelince, teklif ettiğin işte seninle işbirliği yapmam pek önemli bir meseledir. Bu söylediklerinde acele edilmemesi, etraflıca düşünülmesi lazım gelir. Benim sana ihtiyacım yoktur ve benim tarafımdan da hoşuna gitmeyecek hiçbir davranışta bulunulmayacaktır.”³⁸⁵ Kays böylece Muâviye'ye ne yaklaştığını ne de ondan uzak olduğunu ortaya koyan bir tavır sergilemiştir. Kays'ın ilk etapta, Muâviye'yi kendisine karşı eylem yapamaz hale getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Kays'ın niyetini anlayan Muâviye yeni bir mektupla şunları söylemiştir: *“Mektubunu okudum ve bu mektupta bana yaklaştığını görmedim ki benimle barış halinde olduğunu kabul edeyim. Senin benden uzak olduğunu düşünmedim ki benimle savaşma halinde olduğunu göreyim. Ancak benim gibi, her türlü hile ve entrika yapabilecek birinin hile ve tuzağa düşmesi mümkün değildir. Savaşa hazır müthiş bir kuvvet hazırladım. Elinde her türlü adamı, atları ve silahları olan bir kimsenin mağlup olması mümkün değildir.”³⁸⁶ Muâviye böylece kendisinin oyalanamayacak kadar kurnaz olduğunu ifade etmiş ve Kays'ı tehdit ederek tavrını netleştirmesini istemiştir. Kays ise şu cevabı vermiştir: *“Beni aldatmak istemene, bana tamah etmene ve beni tuzağa düşürmek istemene hayret ediyorum. Beni insanların en hayırlısı, emirliğe en layık olanı, hakkı en iyi söyleyen, en doğru yolda olan ve Hz. Peygamber'e en yakın olan bir insana itaatten çıkarıp kötülüğe mi düşürmek istiyorsun? Sana itaat etmek demek insanlar arasında zihniyetçe en uzak olan, insanlara zorla şahitlik ettirmeye çalışana, sapık ve Hz. Peygamber'e en uzak olan birisine itaat etmek demektir. Sen yoldan çıkaranların ve yoldan çıkmış olanla-**

³⁸⁵ Taberî, Cilt: 4, s. 551; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, s. 98; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 624; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, ss. 187-188; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt: 1, s. 1477; Nüveyrî, Cilt: 20, ss. 192-193; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 99.

³⁸⁶ Taberî, Cilt: 4, s. 551; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, s. 98; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 624; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt: 1, s. 1478; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 193; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 100.

rın torunlarındansın. Sen iblissin, tağutlardan bir tağutsun. Senin, benim üzerime gelip Mısır’ı atlarla ve adamlarla dolduracağın ve burayı istila edeceğine dair sözlerine gelince, vallahi eğer seni kendinden başka bir şeye önem vermeyecek şekilde kendinle uğraştırmazsam, belki söylediklerini yapabilirsin.”³⁸⁷

Muâviye’nin bu dâhi valiyi birkaç mektupla elde edemeyeceği aşikardır. Onun, bu mektuplaşmayı sürdürerek Kays’ı Mısır valiliğinden azlettirmeye çalıştığı, en azından Hz. Ali’nin gönlüne şüphe düşürmek istediği anlaşılmaktadır. Bu niyetle taraftarlarına şöyle diyordu: “Sakın Kays b. Sa’d’a küfretmeyiniz, ona karşı gelmeyiniz ve ona karşı halkı gaza ve sefere hazırlamayınız, çünkü o bizim yandaşımızdır. Onun mektupları ve nasihatleri bize gizlice ulaşmaktadır. Haribta’da ki kardeşlerinize nasıl davrandığını görmüyor musunuz? Onların azıklarını temin ediyor ve her türlü iyilikle onlara muamelede bulunuyor.”³⁸⁸ Artık Kays ile Hz. Ali’nin arasını açma siyasetini devreye koyan Muâviye, kendisinin yazdığı bir mektubu, Kays tarafından gönderildiğini söyleyerek Şamlılara göstermiştir. Mektupta Kays’ın ağızından, işlediği günahlarından dolayı pişman olduğu, haksız bir şekilde öldürülen Osman’ın kanını talep edenlerin yanında olduğu, bu mücadelede Şamlılara asker ve teçhizat desteği vereceği hususları vurgulanmıştır.³⁸⁹ Muâviye bunları yaparken, Şam’da bulunan casuslar vasıtasıyla Hz. Ali’nin haberdar olacağını biliyordu. Nitekim öyle de olmuştur. Gelişmelerden haberdar olan Hz. Ali, yakınlarının görüşüne başvurmuş ve Kays hakkında söylenenlerin doğruluğunu test etmek için ona Mısır’da bulunan Hz. Osman taraftarlarıyla savaşmasını emretmiştir. Kays ise bu kişilerin biat etmemekle beraber isyan halinde olmadıklarını, onlarla savaşırса neticesinin olumlu olmayacağını bildirmiştir.³⁹⁰ Hz. Ali bu cevap karşısında şüphelerinden kurtulamamış olmalı ki, emrini tekrarlamış-

³⁸⁷ Taberî, Cilt: 4, ss. 551-552; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 98; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, ss. 624-625; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 100; Günal, s. 137.

³⁸⁸ Taberî, Cilt: 4, s. 552; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 99; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 625; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, s. 189; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 194.

³⁸⁹ Taberî, Cilt: 4, s. 553; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 625; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 1479; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 194; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, ss. 100-101.

³⁹⁰ Taberî, Cilt: 4, s. 554; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 1479; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 101.

tır. Bunun üzerine Kays; *“Hayret doğrusu. Sana saldırmaktan uzak durup, düşmanlarına karşı yanında yer alabilecek bir kitleyi nasıl oluyor da öldürmemi emrediyorsun. Eğer biz onlara karşı kılıçlarımızı çekecek olursak ve onları kıskırtırsak sunu iyi bil ki sana karşı düşmanına yardım ederler. Bu konuda benim dediklerime uy ve bundan vazgeç. Doğru olan görüş onları kendi hallerine terk etmendir.”*³⁹¹ diyerek, kendisinden şüphe ediyorsa, Mısır’a başka birisini görevlendirmesini istemiştir.³⁹² Neticede Muâviye’nin dâhiyane siyaseti meyvesini vermiş ve Hz. Ali’ye sadakete bağlı olan Kays azledilmiş, yerine Muhammed b. Ebî Bekir atanmıştır.³⁹³ Kays gibi dirayetli bir valinin azledilip, yerine oldukça genç ve tecrübesiz olan Muhammed’in atanması, Muâviye açısından büyük bir kazanç olmuştur.

Kays b. Sa’d azledildikten sonra Medine’ye dönmüş ancak, orada Mervân b. Hakem ve Esved b. Ebü’l-Bahteri’nin tehdit ve tacizleri nedeniyle Kûfe’ye giderek Hz. Ali’nin yanında yer almaya devam etmiştir. Muâviye b. Ebî Süfyân durumu öğrendiğinde, Mervân ve Esved’e kızarak: *“Yaptığımız hareketle Ali’ye yardım ettiniz. Eğer ona yüzbin askerle yardım etseydiniz bu kadar üzülmezdim”* demiştir.³⁹⁴

Siffin savaşında Hz. Ali’nin komutanlarından olan Kays, bir ara Muâviye’nin Ensara yönelik kınama sözlerini duyunca, Ensarı toplayarak şu konuşmayı yapmıştır: *“Muâviye haberini aldığımız konuşmayı yapmıştır. Sizin adı-*

³⁹¹ Taberî, Cilt: 4, s. 554; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 625; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 195.

³⁹² Ahmet Güzel, “Hz. Ali’nin Atadığı Mısır Valileri”, ss. 50-53.

³⁹³ Taberî, Cilt: 4, s. 555. İbnü’l-Esîr, Hz. Ali’nin Muhammed b. Ebî Bekir’i Mısır’a yolladığı bilgisini vermektedir. Aynı rivayette *“Hz. Ali’nin Eşter’i gönderdiği, onun yolda ölümü üzerine Muhammed’i gönderdiği söylenir”* diyerek farklı rivayetlere işaret eder. Bkz. İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 625; İbn Tağrıberdî Kays’ın azledilip yerine Eşter’in atandığını söyler. Ancak, *“Muhammed b. Ebî Bekir’in atandığı da söylenir”* diyerek konuyla ilgili farklı rivayetler olduğunu vurgular. Bkz. İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 101. Hasan İbrahim Hasan, Kays’ın yerine Mâlik el-Eşter’in atandığını, onun zehirlenmesi üzerine Muhammed b. Ebî Bekir’in atandığını söyler. Ancak bu anlatımın olayların akışına uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. H. İbrahim Hasan, ss. 345-346.

³⁹⁴ Belâzürî, Cilt: 2, s. 301; Taberî, Cilt: 4, s. 555; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 149; İbn Asâkir, Cilt: 49, ss. 428-429; İbn Manzûr, Cilt: 21, s. 112; Zehebî, Cilt: 3, s. 110.

nıza iki arkadaşınız³⁹⁵ cevap verdiler. Yemin ederim ki bugün Muâviye’yi kızdırdıysanız, daha önce de kızdırdınız. İslâm döneminde ona zararınız dokunduysa, şirk döneminde de ona zararınız dokundu. Ona yaptığınız en büyük haksızlık intisap ettiğiniz bu dine yardımınızdır. Bugün öyle bir ciddiyetle çalışın ki, dün olanları ona unutturasınız. Yarın da ciddiyetle çalışın ki, bugün olanları ona unutturasınız. Yanında savaştığımız bu sancağın sağında Cebrail, solunda da Mikail savaşıyordu. Onlar ise Ebû Cehil ve Ahzabın sancağının altında bulunuyorlar...”³⁹⁶ Kays’ın sözleri Muâviye’yi oldukça etkilemiş olmalı ki, Amr b. Âs ile istişare ederek Ensara sövmek istediğini söylemiş, Amr ise; “Görüşüme göre onları tehdit et, ancak onlara sövme. Onlara ne diyebilirsin? Onları yereceksen bedenlerine zarar ver. Ancak soylarına söz söyleme.”³⁹⁷ diyerek bunun yanlış bir düşünce olduğunu ifade etmiştir.

Kays b. Sa’d savaş sürecinde Muâviyeyi öldürmek için çok uğraşmıştır. Bir ara Muâviye’nin de içlerinde olduğu bir gruba saldırmış ve ona benzeyen bir adamı öldürmüştür. Muâviye olmadığını anlayınca, ona benzeyen başka bir kişiye daha saldırmış, onun da yanlış kişi olduğunu anlayınca, oradan ayrılırken şu mısraları dile getirmiştir:

“Bana söven Muâviye’ye söyleyin.

Senin bütün tehditlerin havadır.

Bir kavmin havlayan köpekleriyle korkuttun.

Beri gel ey eski günahkarların oğlu.

Kış gecelerinin bulutları arkasından havlayan dişi köpeğin³⁹⁸ koşuşu gibi koşuyorsun.”³⁹⁹

³⁹⁵ Ensar’dan olup Muâviye’nin yanında yer alan kişiyi kastediyor: Numan b. Beşir ve Mesleme b. Muhammed. Bkz. Minkarî, s. 445.

³⁹⁶ Minkarî, ss. 446-447.

³⁹⁷ Minkarî, s. 447.

³⁹⁸ **Muâviye, erkek talep etmek üzere havlayan dişi köpek anlamındadır. Bkz. Kadir Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, Mektep Yayınları, İstanbul, 2015, s. 832. Muâviye isminden dolayı zaman zaman benzer durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Hz. Ali taraftarı ve Temim kabi-**

Savaş karşı tarafın hilesi ile sona erip iş hakemlere havale edildiğinde Kays, Mâlik el-Eşter'le birlikte şiddetle tahkime gidilmesine karşı çıkmıştır.⁴⁰⁰ Ancak Hz. Ali, taraftarlarının önemli bir bölümünün baskısı sebebiyle, tahkimi kabul etmek zorunda kalınca onlar da çaresiz itaat etmişlerdir. Hakem olayından bir süre sora Hâricî İbn Mülcem tarafından ağır yaralanan Hz. Ali'nin yerine herhangi birisini veliaht tayin etmeden vefat etmesi üzerine Kays,⁴⁰¹ halkı Hz. Hasan'a biat etmeye çağırmıştır. Halka hitaben, Hz.

lesi içersinde seçkin bir yere sahip olan Cârîye b. Kudâme (Bkz. İbn Sa'd, Cilt: 7, ss. 39-40; İbn Abdilberr, Cilt: 1, ss. 226-227; Önkal, Ahmet. "Cârîye b. Kudâme", DİA, Cilt: 7, s. 158.) isimli sahâbi Muâviye'nin yanına geldiğinde Muâviye ona: 'Ali adına çalışan ve ona yardım etme noktasında savaş ateşini yakan sen değil miydin?' dedi. Cârîye de: 'Ya Muâviye, artık Ali'den vazgeç ve onun adını ağzına alma! Yemin ederim ki, onu sevdiğimizden beri ona hiç küsmedik ve öğüt verirken de onu hiç kandırmadık.' dedi. Buna karşılık Muâviye: 'Yazıklar olsun sana Ya Cârîye! Kavmin sana Cârîye (kadın köle) ismini vermekle seni ne kadar da hafife almışlar' dedi. Cârîye de: 'Kavmin de seni Muâviye olarak isimlendirmekle pek hafife almış olmalı' dedi. Muâviye 'Sus be anasız' dedi. O da 'Hiçbir anne benim gibisini doğurmamıştır.. Sıffin'de sana uzanan o kılıçlar hala elimizdedir' dedi. Muâviye 'Yani beni tehdit mi ediyorsun?' dedi. O da 'Sen bize hiçbir şeyi zorla yaptırılmazsın ve bizi kendine boyun eğdiremezsin. Lakin biz bir taahhütte bulunmuş ve bir söz vermişiz; eğer sen ahdine bağlı kalırsan, biz de ona bağlı kalırız. Eğer başka bir şeye yeltenirsen bil ki, biz geride cesur adamlar, güçlü bilekler ve keskin mızraklar bırakmışızdır. Eğer sen bize bir karış kadar ihanette bulunursan, biz sana bir kulaç kadar vefamızı bozmakla yaklaşıyoruz' dedi. Muâviye 'Sus! Allah halk arasında senin emsalini çoğaltmasın' dedi. O da 'Ey Muâviye, bize örf ve dinin hoş gördüğü şeyler söyle, biz Kureyş'i denemiyoruz; sen onların çakmağı kolay çakan, kaymağı en çok olanı ve desteği en güzel olanıdır. Bizi yumuşaklıkla idare et, zira çobanların en kötüsü, koyunlarına karşı sert davranandır' dedi." Bkz. Belâzürî, Ensâb, Cilt: 5, s. 62; İbn Asâkir, Cilt: 72, s. 20; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 370; İbn Manzûr, Cilt: 5, s. 365; İbşihî, s. 70; Azimli, Hasan-Muâviye, s. 124.

³⁹⁹ Minkarî, s. 448.

⁴⁰⁰ Kays b. Sa'd ve Mâlik el-Eşter'in bu konuda Hz. Ali'ye en çok itiraz eden kişiler olduğu söylenir. Bkz. İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, s. 148. Minkarî, "Irak'ın Koçu" olarak anılan Eşter'in savaştan başka bir yol görmediğini, ama susmak durumunda kaldığını aktarmaktadır. Bkz. Minkarî, s. 484.

⁴⁰¹ Kaynaklarımızda geçen bir rivayete göre vefatından önce Hz. Ali'ye yerine veliaht tayin edip etmeyeceği sorulmuş; o da kimseyi veliaht tayin etmeyeceğini, insanları Resulullah'ın bıraktığı gibi bıraktığını söylemiştir. Bkz. İbn Sa'd, Cilt: 3, s. 25; Ahmed b. Hanbel, Cilt: 2, s. 325; İbn Asâkir, Cilt: 42, s. 538; İbn Kesîr, Cilt: 7, s. 359; Akyüz, s. 140; Adnan Demircan, **İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 33-35. Başka bir rivayete göre yaralandıktan sonra Cündeb b. Abdullah, Hz. Ali'ye, vefat etmesi halinde, "Hasan'a biat edelim mi?" diye sormuş, O da bunu ne emredeceğini ne de yasaklayacağını söyleyerek kararı Müslümanlara bırakmıştır. Taberî, Cilt: 5, s. 146; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 740; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 224; İbn Kesîr, Cilt: 7, s. 362. Mes'ûdî'ye göre ise Hz. Ali, yara-

Ali'nin faziletlerini, oğlu Hasan'ın meziyetlerini ve Hz. Peygamber'e olan yakınlığını zikrettikten sonra, hilâfetin Hasan b. Ali'nin hakkı olduğunu açıklamış ve ilk olarak da kendisi biat etmiştir.⁴⁰² İnsanlar da onu takip ederek Hz Hasan'a biat etmişlerdir. Bazı kaynaklarda, Kays b. Sa'd'ın biat etmek için Hz. Hasan'a geldiğinde, “*Elini uzat! Allah'ın Kitabı, Peygamber'inin sünneti ve isyancılarla savaşmak üzere sana biat edeyim*” dediği, Hz. Hasan'ın ise ona, “*Allah'ın kitabı ve Resulünün sünneti*” ifadesinin diğer bütün şartları içerdiğini söyleyerek isyancılara karşı savaşma şartını zikretmesini kabul etmediği ve Kays'ın onun isteğine uygun olarak biat ettiği nakledilmektedir.⁴⁰³

landıktan sonra oğlu Hasan'ı Cuma namazını kıldırmakla görevlendirmiş ve minberde konuşma yapan Hasan, yönetim hakkının ehl-i beyte ait olduğunu söylemiştir. Bkz. Mes'ûdî, Cilt: 3, s. 9. Bazı rivayetlere göre Hz. Ali'den birini Halife olarak seçmesi istendiği zaman, onlara şöyle dediği nakledilir: “*Hayır sizi, Resulullah'ın bıraktığı gibi bırakıyorum. Sayet Allah sizin için bir hayır dilemisse, Resulullah'ın vefatından sonra, bizi nasıl en hayırlınız üzerinde topladıysa, yine aynı şekilde sizi de en hayırlınız üzerinde toplayacaktır.*” Bkz. İbn Asâkir, Cilt: 42, s. 561; İbnü'l-Arabî, s. 106; İbn Kesîr, Cilt: 5, s. 271; İbn Manzûr, Cilt: 18, s. 93; Süyûtî, s. 12; Şaban Öz, “Hilâfette Nass Teorisi, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 14, s. 109.

⁴⁰² Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 3, s. 28; M. Mahfuz Söylemez, “Hz. Hasan'ın Hilâfeti Muâviye'ye Devrinin Arka Planı”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2001, Cilt: 14, Sayı: 3-4, s. 459; Demircan, **İktidar Mücadelesi**, s. 35.

⁴⁰³ Taberî, Cilt: 5, s. 158; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, ss. 165-166; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 751; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 182; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 224. el-İmâme'de geçen bir rivayete göre Hz. Hasan, insanların kendisine dinlemek ve itaat etmek, savaşacağı kişilerle savaşmak, barış yapacağı kişilerle barış yapmak üzere biat etmelerini istemiş; Şam ehline karşı savaşmak şartıyla biat etmek isteyen Küfeliler onun bu teklifini kabul etmeyerek kardeşi Hüseyin'e gidip ona, asi Şam ehline karşı savaşmak koşuluyla biat etmeyi teklif etmişler; o bunu kabul etmeyince çaresiz Hz. Hasan'a gelip biat etmek zorunda kalmışlardı. Bkz. İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, ss. 183-184. Belâzürî'nin aktardığı rivayete göre Hz. Ali defnedildikten sonra Ubeydullah b. Abbâs insanlara bir konuşma yaparak Halifeyi övmüş ve yerine hilm ve fazilet sahibi bir halef bıraktığını, dilerlerse ona biat etmelerini, bunu istemezlerse kimsenin kimseyi zorlamayacağını söylemiş, insanlar itaat edeceklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Hasan onların huzuruna çıkıp bir konuşma yapmış, Ehl-i Beyt mensubu olduklarını ve babasının faziletlerini zikretmiş, sonra insanları kendisine biat etmeye çağırmıştır. İnsanlar konuşmanın etkisinde kalmış ve ağlaşarak biat etmişlerdir. Hz. Hasan insanlardan biat alırken savaşanla savaşmak barış yapanla barış yapmak üzere biat almıştır. Bu şartla biat almasını orada bulunan bazı insanlar, Muâviye ile anlaşmayı düşündüğü şeklinde yorumlamışlardır. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 3, s. 28.

Hz. Hasan ilk olarak, babasının atadığı tüm valilerin biatlarını alarak görevlerine devam etmelerini istemiştir. Böylece Mısır ve Suriye haricindeki vilayetler Hz. Hasan'ı meşru halife olarak kabul etmiştir.⁴⁰⁴ Akabinde Muâviye'ye bir mektup göndererek biatını isteyen Hz. Hasan ret cevabı alınca onunla savaşmak üzere, büyük meşakkatlerle bir ordu hazırlamıştır. Ancak ordusunun disiplinsiz davranışları sebebiyle anlaşma yaparak Muâviye'ye biat etmiştir.⁴⁰⁵ Böylece ülkenin tamamı Muâviye'nin hakimiyetine girmiş ve h. 41/m. 661 yılına birlik yılı anlamında âmü'l-cemâa adı verilmiştir.⁴⁰⁶

Hz. Hasan'ın ordusunda komutan olan Kays ise, onun emrine rağmen Muâviye'ye biat etmemiştir. Muâviye Kays'a bir mektup yazarak; *"Ey Yahudi oğlu Yahudi! Şayet istemediğin taraf zaferi kazanırsa, seni cezalandırıp öldürecektir. Senin baban yayına giriş takmış ve onu amacının dışında atmıştı. Aynı zamanda zamanın çoğunda da ayrıntıda hata yaptığı için kaomi o gün onu terk ederek halîfelikten azletti. Daha sonra senin baban kovulmuş bir şekilde Havran'da öldü."*⁴⁰⁷ şeklinde ağır hakaret ve tehditlerde bulunmuştur. Kays'ın cevabı da

⁴⁰⁴ M. Mahfuz Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilâfeti Muâviye'ye Devrinin Arka Planı", **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2001, Cilt: 14, Sayı: 3-4, s. 461.

⁴⁰⁵ Brockelman'a göre o "Ordularını harbe sevk etmek hususunda bir karar verecek kudrete sahip değildi. Bkz. Carl Brockelman, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi* (1-3 Kısımlar), çev. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, s. 65. Hitti de Hz. Hasan'ın bu hareketini "Kendisinden daha muktedir rakibi lehine hilâfet makamında hak talep etmekten vazgeçip safa sürmek ve rahat bir hayat yaşamak üzere Medine'ye çekilmek" şeklinde değerlendirebilir. Bkz. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, s. 302. M. Ali Kapar ise, Hz. Hasan'ın Müslüman kanununun boş yere dökülmesini önlemek için anlaşma yolunu seçtiğini vurgulayarak iki görüşü de reddeder. Ona göre Hz. Hasan bu kararıyla, sonu olmayan mücadeleyi bitirmiş, aynı zamanda Hz. Peygamber'in kendisi hakkındaki hadisine de uygun bir iş yapmıştır. Bkz. Mehmet Ali Kapar, Halifeliğin Emevîler'e Geçişi, ss. 31-35. Mehmet Ali Kapar, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muâviye Andlaşması", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1997, Sayı: 7, ss. 71-73.

⁴⁰⁶ Meşhur Mu'tezilî alim Câhuz bu yılın aslında birlik yılı falan olmadığını, bilakis insanların fırkalara ayrıldığı, kahrın ve zorbalığın yaşandığı bir yıl olduğunu söyler. Ona göre, bu yılda imâmet kısra saltanatına, hilâfet kayser zorbalığına dönüşmüştür. Bu en büyük dalalet ve fisk sayılmalıdır. Bkz. İrfan Aycan ve Mahfuz Söylemez, **İdeolojik Tarih Okumaları**, s. 33

⁴⁰⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 391; İbn Abdîrabbih, Cilt: 5, s. 86; Mes'ûdî, Cilt: 3, s. 21; İsfahânî, s. 74; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 192; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt: 1, s. 4456; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 65.

aynı sertlikte olmuştur: *“Ey putperest oğlu putperest! İslâm’a gönülsüz girdin ve ayrılık yaratarak itaatten çıktın. Senin Müslümanlığın kuvvetli olmayıp, ikiyüzlülüğünü ortaya çıkartarak, Allah seni İslâm dininde nasipli kılmadı. Hala Allah ve Resul’ü ile savaş halindesin. Sen müşrik grupların basındasın ve aynı zamanda Allah’ın, Hz. Peygamber’in ve Müslümanların düşmanısın. Babam hakkında zikrettiklerine gelince, hayatımın üzerine yemin ederim ki babam ve biz, din düşmanlarından yüz çeviren ve İslâm dininin yanında yer alan Ensarız.”*⁴⁰⁸

Muâviye zor kullanarak istediğini alamayacağını anlayınca Kays b. Sa’d ile uzlaşma yolları aramaya başlamış ve ona bir mektupla boş bir kağıdı mühürleyerek göndermiş ve Kays’tan şartlarını yazmasını istemiştir. Kays, Muâviye’nin peşinen kabul ettiği antlaşma metninde kendi can güvenliğinin teminat altına alınmasını ve Hz. Ali taraftarlarının daha önce döktükleri kanlardan ve kazandıkları mallardan sorumlu tutulmamalarını şart koşmuş ve isteklerinin yerine getirilmesi üzerine ordusuyla birlikte Muâviye’ye biat etmiştir.⁴⁰⁹ Kays b. Sa’d, Muâviye’ye biat ettikten sonra Medine’ye dönmüş ve orada siyasetten uzak kalmaya özen göstermiştir. Muâviye’nin halifeliğinin son zamanlarında vefat edinceye kadar da bu duruşunu korumuştur.⁴¹⁰

Kays b. Sa’d ile ilgili önemli bir araştırma yapan Kenan Ayar, çalışmasını şu değerlendirme ile noktalamıştır: *“Netice olarak Hz. Peygamber’in terbiyesi altında yetişen Hz. Ali ve Kays b. Sa’d, İslâm’ın ilkelerine bağlı kaldıkları ve entrikayla siyasî başarı kazanmayı bu ilkelere uygun bulmadıkları için kaybederken, siyasî başarı için her türlü hile ve entrikaya başvurmaktan çekinmeyen Muâviye siyasî mücadeleyi kazanmıştır.”*⁴¹¹

⁴⁰⁸ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt: 2, s. 391; Ya’kûbî, Cilt: 2, s. 86; İbn Abdîrabbih, Cilt: 5, s. 86; Mes’ûdî, Cilt: 3, ss. 21-22; İsfahânî, s. 74; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, s. 192; İbn Ebü’l-Hadîd, Cilt: 1, s. 4456.

⁴⁰⁹ Taberî, Cilt: 5, s. 164.

⁴¹⁰ Deniz, s. 85.

⁴¹¹ Ayar, “Kays b. Sa’d”, s. 167.

Kays'tan sonra Mısır'a tayin edilen Muhammed b. Ebî Bekir, Hz. Ali'nin üvey oğlu olup, onun terbiyesinde yetişmiştir.⁴¹² Muâviye, Hz. Ali'nin samimi bir taraftarı olduğunu bilmesine rağmen, Muhammed b. Ebî Bekir'le de temas kurmuştur. Muhammed b. Ebî Bekir, Muâviye'nin yazdığı mektuba cevap olarak şöyle söylemiştir: *"Muhammed b. Ebî Bekir'den asi olan İbn Sahr'a! Allah kullarının içinden Muhammed'i seçmiş ve onu risâletle görevlendirmiştir. Ona ilk icab eden kardeşi ve amcasının oğlu Ali b. Ebî Tâlib oldu. Ali, Müslüman olması bakımından insanların ilki, niyetçe insanların en doğrusu, zürriyet yönünden insanların en temiz, eş bakımından insanların en faziletlisi, Peygamberin amcasının oğlu olması itibarı ile de insanların en faziletlisidir. Sen ise melun oğlu melunsun. Sen ve baban Allah'ın dinine karşı tuzak kurmak ve Allah'ın nurunu söndürmek için çok çalıştınız. Baban bu uğurda öldü ve bu yolda onun halefi oldun. Sen istediğin kadar batılında debelen. İbn Âs da batılında sana destek versin. Sen Allah'ın tuzağını unutarak tuzak kuruyorsun. Onun rahmetinden ümit kesmişsin. Halbuki Allah seni görmekte, gözetlemektedir. Selam hidayete uyanlara olsun."*⁴¹³ Muâviye bu mektuba cevaben yazdığı mektubunda; *"Bulduğumuz yol doğru ise onu ilk başlatan babandır. Eğer zulüm ise onun temelini baban attı. Biz babanla ortağız, onun hidayetini esas aldık ve gidişatına tabi olduk. Babanın bizden önce yaptıkları olmasaydı, Ebû Tâlib'in oğluna muhalefet etmez ve ona teslim olurduk. Öyleyse dilediğin kadar babanı ayıpla ya da bu işten vazgeç."*⁴¹⁴ diyerek yaptığı işte yalnız olmadığını, Ebû Bekir'in yolundan gittiğini iddia etmiş ve babası üzerinden Muhammed'i ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Muâviye'nin bu girişimleri Muhammed b. Ebî Bekir üzerinde herhangi bir etki oluşturmamıştır.

⁴¹² Annesi Esmâ bt. Umeys önce Cafer b. Ebî Talib'le, onun şehid düşmesinin ardından Hz. Ebû Bekir'le evlenmiştir. Muhammed, Veda Haccı sırasında bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Babasının vefatından sonra, annesi Hz. Ali ile evlenmiştir. Annesinin Hâşimiler'e iki defa gelin gitmesi ve üç yaşında iken yetim kalarak Hz. Ali'nin terbiyesiyle büyümesi onun Hâşimiler'e ve özellikle Hz. Ali'ye bağlılığında önemli rol oynamıştır. Bkz. Adem Apak, "Muhammed b. Ebî Bekir es-Siddik", *DİA*, Cilt: 30, s. 518.

⁴¹³ Minkarî, ss. 118-119; Mes'ûdî, Cilt: 3, ss. 17-18.

⁴¹⁴ Minkarî, ss. 119-121; Mes'ûdî, Cilt: 3, ss. 18-19.

Tahkim olayından sonra halîfeliğini ilan eden Muâviye, Hz. Ali’nin elindeki eyaletlere yönelik saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Amr b. Âs’ı, altıbin kişilik bir orduyla Mısır’a göndermiş, Haribta bölgesinde bulunan Hz. Osman taraftarlarının katılımıyla Amr’ın ordusu iyice güçlenmiştir.⁴¹⁵ Amr b. Âs, Muhammed b. Ebî Bekir’e bir mektup yazarak, kendisini öldürmek istemediğini, bu nedenle Mısır’ı terk etmesini istemiştir. Amr bu mektubu benzer içeriğe sahip olan Muâviye’nin mektubuyla birlikte Muhammed b. Ebî Bekir’e göndermiştir. Yerli halktan yeterli destek alamayan Muhammed ise, iki mektubu da Hz. Ali’ye göndererek yardım istemek zorunda kalmıştır. Hz. Ali ise, artık asker bulmakta zorluk çektiği için, sabırlı olmasını, düşmanlarına karşı asker hazırlamasını, onlarla savaşmasını, destek birlikleri göndereceğini ifade etmiştir.⁴¹⁶ Muhammed b. Ebî Bekir, büyük zorluklarla dörtbin kişilik bir ordu hazırlamış, ikibin kişilik öncü birliğini Kinane b. Beşir komutasında Amr’ın üzerine göndermiştir. Kinane’nin ordusu ilk etapta başarı elde ederek Amr’ın ordusunu durdursa da, Haribta’dan gelen Muâviye b. Hudeyc komutasındaki orduya yenilmiş ve tamamı kılıçtan geçirilmiştir.⁴¹⁷

Amr bundan sonra Muhammed b. Ebî Bekir üzerine yürümüştür. Muhammed’in sayıca az olan ordusu kısa sürede dağılmış ve Muhammed bir harabeye sığınmak zorunda kalmıştır. Amr’ın yanında olan Abdurrahman b. Ebî Bekir, kardeşinin affını istemişse de,⁴¹⁸ Muhammed sığındığı harabede Muâviye b. Hudeyc tarafından öldürülmüş ve cansız bedeni hunharca, bir eşek leşinin içinde yakılmıştır.⁴¹⁹ Hz. Ali bu durumu haber aldığında çok üzülmüş, “O, benim ve kardeşimin oğludur” diyerek duygularını ifade etmiştir.

⁴¹⁵ Ahmet Güzel, “Hz. Ali’nin Atadığı Mısır Valileri”, s. 58.

⁴¹⁶ Ahmet Güzel, “Hz. Ali’nin Atadığı Mısır Valileri”, s. 59.

⁴¹⁷ Ahmet Güzel, “Hz. Ali’nin Atadığı Mısır Valileri”, s. 60.

⁴¹⁸ Azimli, Abdurrahman’ın, kardeşinin Muâviye b. Hudeyc tarafından öldürülmesine müdahale etmediğini ifade etmektedir. Bkz. Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 147.

⁴¹⁹ Ya’kûbî, Cilt: 2, s. 95; Taberî, Cilt: 5, s. 104-105; İbnü’l-Cevzî, Cilt: 5, s. 151; İbnü’l-Esîr, Cilt: 2, s. 709; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, s. 397; Ebû’l-Fidâ, Cilt: 1, s. 179; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 251; H. İbrahim Hasan, s. 346.

Hız. ÂiŒe ise, her namazın arkasından kunut okuyarak Muâviye ve Amr b. Âs'a beddualar etmiŒ, öldürölen kardeŒinin çocuklarının bakımını üstlenmiŒtir.⁴²⁰

Muâviye taraftar toplamak ve hedeflerine ulaŒabilmek için gerektiğinde devlet hazinesinden harcama yapmaktan çekinmemiŒ ve bazen amacına ulaŒmayı baŒarmıŒtır. Hız. Ali'den yaklaŒık yirmi yaŒ büyük olan aĒabeyi Akil b. Ebî Tâlib, Hız. Ali halife olunca, Œahsi bir borç meselesinde ondan yardım istemiŒ, Hız. Ali milletin hazinesinin Œahsi tasarrufunda olmadıĒını söyleyerek aĒabeyinin bu talebini reddetmiŒtir. Bunun üzerine Akil kendisine gerekli yardımı saĒlayan Muâviye'ye katılmıŒ ve Sıffin'de kardeŒine karŒı savaŒmıŒtır.⁴²¹ Akil'in tavrı, Hız. Ali'nin aĒabeyi olduĒu için ön plana çıkmaktadır. Akil'in bu duruŒunun Œahsi sıkıntılarının giderilmesiyle sınırlı olduĒu anlaŒılmaktadır. Zira Muâviye, Hız. Ali'yi kötüleyen bir konuŒma yaptığında Akil, bu tenkitleri kabul etmemiŒ ve Emeviler'in fesat ve zulümlerinden bahsederek mukabelede bulunmuŒtur.⁴²²

Esasen KureyŒ'in içersinde Hız. Ali'nin tutumundan hoŒlanmayan önemli sayıda insan bulunmaktadır. Hız. Ali, Hız. Ömer döneminde oluŒturulan divan sistemine göre uygulanan ata daĒıtımındaki eŒitsizliĒi kaldırmıŒ ve herkese eŒit ata uygulamasına gemiŒtir.⁴²³ Bu durum, o ana kadar ganimet-

⁴²⁰ Ya'kûbî, Cilt: 2, s. 96; Taberî, Cilt: 5, s. 104-105; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, s. 151; İbnü'l-Esir, Cilt: 2, s. 709; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 397; Ebû'l-Fidâ, Cilt: 1, s. 179; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 251; Günal, s. 201.

⁴²¹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, ss. 101-102; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 4, s. 61; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 192; Ahmet Önkâl, "Akil b. Ebî Talib", **DİA**, Cilt: 2, s. 264; Adnan Demircan, **Ali-Muâviye KavĒası**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 117; Azimli, **Hız. Ali**, s. 67.

⁴²² İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, ss. 101-102; İbn Abdirabbih, Cilt: 4, ss. 90-92; Akyüz, s. 249. İbnü'l-Esir'in aktardığına göre Âkil, Hız. Ali'nin yanında Resulüllah'ın ashabı olduĒunu, Muaviye'nin yanında ise Ebû Süfyân'ın ashabı olduĒunu söylemiŒtir. Bkz. İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 4, s. 61.

⁴²³ Hız. Ömer zamanında artan fetihler neticesinde ganimet bollaŒmıŒ ve bu ganimetin paylaŒımı için divan sistemi oluŒturulmuŒtur. Ancak bu sistemde eŒitlik esası deĒil, Hız. Peygamber'e yakınlık ve İslâma hizmet esas alınmıŒtır. Esasen Hız. Ömer de bu sistemdeki aksaklıĒı fark etmiŒ ve herkese eŒit ücret vereceğini söylemiŒtir. Ancak ömrü vefa etmemiŒ aynı yıl vefat etmiŒtir. Ya'kûbî, Cilt: 2, ss. 45-46; Azimli, **Hız. Osman**, s. 47.

tin önemli bir bölümünü elde eden Kureyş aristokrasisinin hoşuna gitmemiş ve bu uygulamadan rahatsız olan Kureyşliler Muâviye’nin etrafında toplanmaya başlamışlardır.⁴²⁴

Muâviye’nin muhaliflerini bir şekilde elde etme siyasetinin başarıya ulaştığı kişilerden birisi de Ubeydullah b. Abbâs’tır. Hz. Ali’nin vefatı üzerine halife olan oğlu Hasan, Ubeydullah b. Abbâs’ı Azerbaycan valiliğine tayin etmiştir. Bu arada Muâviye, Hz. Hasan’ın üzerine bir ordu göndermiş, Hz. Hasan’da bu orduya karşı on iki bin kişilik bir öncü kuvvet sevk etmiş, başına da Ubeydullah b. Abbâs’ı getirmiştir. Bunun üzerine Muâviye, Hz. Hasan’ın otoritesini sarsmak ve ordusunun maneviyatını bozmak için çeşitli manevralar yaparak, söylentiler yaymış ve Ubeydullah’ı kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Ubeydullah’ın bu hareketi tarihçilerin çokça tartıştığı bir konu olmuş, bazıları kendisini ihanetle suçlarken, bazıları ise Hasan’ın Muâviye ile barış yapacağını anlayınca onun bu kararı aldığını söylemişlerdir.⁴²⁵Bazı rivayetlerde ise Muâviye’nin Ubeydullah’a bir milyon dirhem vererek yanına çektiği kaydedilmektedir.⁴²⁶ Ubeydullah’ın bu hareketi sonucunda Hz. Hasan’ın ordusunun maneviyatı bozulmuş ve ordu çözülme sürecine girmiştir. Bunun üzerine taraftarlarının üzerindeki otoritesini kaybeden Hz. Hasan Rebîülevvel 41/Temmuz 661’de halifeliği Muâviye’ye bırakmak durumunda kalmıştır.⁴²⁷

Ubeydullah b. Ömer’in durumu da hayli ilginçtir. Hz. Osman’ın halifeliğinin başlarında Ubeydullah, babası Hz. Ömer’in şehid edilmesi olayına karıştığı iddiasıyla Hürmüzan’ı öldürmüş, Hz. Ali ve bazı sahabeler açık ve ağır bir hukuk ihlali olan bu olay üzerine Ubeydullah için kısas istemişlerdir. Amr b. Âs babasından sonra oğlunun da öldürülmesinin toplumda infial yaratacağı konusunda Hz. Osman’a telkinde bulunmuş ve kısas gerçek-

⁴²⁴ Azimli, **Hz. Ali**, s. 67.

⁴²⁵ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 3, s. 37; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 8.

⁴²⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 3, s. 37; Ya’kûbî, Cilt: 2, ss. 121-122; İsfahânî, s. 73; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 4455.

⁴²⁷ Abdullah Karahan, “Ubeydullah b. Abbâs”, **DİA**, Cilt: 42, s. 18.

leşmemiştir. Bu olaya Hz. Ali sert tepki vermiş ve Ubeydullah'a, "Bir gün seni yakalarsam Hürmüzan'a karşılık öldüreceğim." demiştir.⁴²⁸Hz. Ali halife olunca Ubeydullah, kısas korkusuyla Muâviye'nin yanına kaçmış ve Siffin savaşında öldürülmüştür.⁴²⁹Ubeydullah'ı kimin öldürdüğü ihtilafli olmakla birlikte,⁴³⁰Amr b. Yâsir veya Mâlik el-Eşter'in öldürdüğü rivayet edilir.⁴³¹

Ubeydullah Muâviye'ye katıldığı zaman Muâviye bu durumdan duyduğu memnuniyeti; "Ey Amr! Ubeydullah b. Ömer'in gelmesiyle Allah sana Ömer b. Hattâb'ı diriltmiş gibidir. Düşünüyorum ki onu konuşturayım ve Osman'ın Ali tarafından katledildiğine şahitlik yaparak Ali'yi eleştirsin." diyerek Amr b. Âs'la paylaşmıştır.⁴³²Muâviye, Ubeydullah'ı çağırarak minbere çıkmasını ve Ali'ye söverek onun Osman'ı öldürdüğüne şahitlik etmesini istemiştir. Ubeydullah ise; "Ey Müminlerin emiri! Ona sövmek mi? O Ali b. Ebî Tâlib'tir. Annesi Fâtıma bt. Esed b. Hâşim'dir. Onun soyu hakkında ne söyleyebilirim? Muharebe yeteneğine gelince o önüne bakarak ilerleyen bir kahramandır. Onun mazisini bilirsin. Ancak onu Osman'ın kanından mesul tutabilirim." diyerek oradan ayrılmıştır.⁴³³Bunun üzerine Muâviye Amr'a hitaben; "Vallahi Hürmüzan'ı öldürmesi ve bu sebeple Ali'den korkusu olmasaydı asla bize gelmezdi. Ali'yi nasıl methettiğini görmedin mi?" demiş, Amr ise Muâviye'ye güç yetirmediği durumlarda vaziyeti idare etmesini tavsiye etmiştir.⁴³⁴

Ubeydullah bu durumdan haberdar olduğunda konuşmasını yapmış, kendi meramını anlatmış ancak Hz. Ali ile ilgili bir şey söylememiştir. Bunun üzerine Muâviye onu acziyet ya da hıyanet içerisinde olmakla itham etmiş, Ubeydullah ise "Osman'ı öldürmeyen bir kişi aleyhine şahitlik yapmayı

⁴²⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 510; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt: 1, s. 705; Azimli, **Hz. Osman**, 128.

⁴²⁹ İbn Sa'd, Cilt: 5, ss. 12-17; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, ss. 325-326; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 431; Demircan, **Ali-Muâviye Kavgası**, s. 114; Mustafa Ertürk, "Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb", **DİA**, Cilt: 42, s. 26-27; ayrıca bkz. Günal, s. 133; Köse, s. 147.

⁴³⁰ Minkarî, s. 298; İbn Kesîr, Cilt: 7, s. 295.

⁴³¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 6, s. 348; Cl. Huart, "Eşter", **İA**, Cilt: 4, s. 398

⁴³² Minkarî, s. 82; Dîneverî, ss. 161-162; İbn A'sem, Cilt: 2, s. 525.

⁴³³ Minkarî, ss. 82-83; İbn A'sem, Cilt: 2, s. 526.

⁴³⁴ Minkarî, s. 83; İbn A'sem, Cilt: 2, s. 526.

çirkin buldum. İnsanların bu şahitliğimi delil kabul edeceklerini anladığım için bundan kaçındım.” şeklinde cevap vermiştir.⁴³⁵Bu olaydan sonra Muâviye, Ubeydullah’a kızmakla beraber onu razı etmiş ve yanında tutmayı başarmıştır.⁴³⁶

Hiz. Ali’den çeşitli nedenlerle uzaklaşanlar Muâviye’ye katılmışlardır. Bunlardan birisi de Yezit b. Hacebe’dir. Hiz. Ali tarafından Rey ve Destebâ’ya vali olarak atanan Yezit, buradan gönderdiği harac vergisini azaltınca halife tarafından hapsedilerek cezalandırılmıştır. Yezit b. Hacebe hapisten çıktıktan sonra Muâviye’ye katılmıştır.⁴³⁷

Muâviye, Hiz. Ali’nin Fars valisi Ziyâd b. Ebîh’i de safına çekmek istemiştir. Hiz. Ali Muâviye’nin girişimlerinden haberdar olunca Ziyâd’a gönderdiği bir mektupta şu ifadelerle uyarıda bulunmuştur: *“Muâviye’nin, kalbini kaydırmak ve keskinliğini köreltmek için sana mektup yazdığını öğrendim. Ondan sakın; zira o, gafil avlamak ve dikkatsizliğini talan etmek için Mümine önünden ve arkasından, sağından ve solundan gelen şeytandır...”*⁴³⁸ Ziyâd Hiz. Ali’nin sağlığında Muâviye’ye itibar etmese de, yukarıda belirtildiği üzere, Hiz. Ali’nin vefatından sonra Muâviye’nin sadık bir taraftarı olmuştur.

B. Siyasi Cinayetler

Muâviye’nin temel mantığının hedeflerine ulaşabilmek için her yolu mübah görmek olduğu söylenebilir. Bu anlamda, doğru olduğuna inandığı hedeflerini gerçekleştirebilmek adına, değişik şekillerde gerçekleştirilen si-

⁴³⁵ Minkarî, s. 83; İbn A’sem, Cilt: 2, s. 526.

⁴³⁶ Dîneverî, s. 162.

⁴³⁷ Azimli ilgili bilgiyi aktarırken (Azimli, **Hiz. Ali**, s. 122) Hiz. Ali’nin, Yezid b. Hacebe’yi “Ukâbe denilen yere” vali olarak atadığını belirtmektedir. Halbuki, Yezid’in tam ismi olan Yezid b. Hacebe b. Âmir b. Teymillâh b. Sa’lebe b. Ukâbe dikkate alındığında, Ukâbe’nin bir yer adı değil, özel isim olduğu ve Belâzürî’nin işaret ettiği üzere Yezid’in “Reyy ve Destebâ’ya” atandığı anlaşılacaktır. Krş. Belâzürî, **Fütûh**, s. 311.

⁴³⁸ İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 4580.

yasî infazlarla muhalif gördüğü kimseleri yolunun üzerinden kaldırdığına dair rivayetler kaynaklarımızda yer almaktadır.

1. Hasan b. Ali

Hz. Ali'nin şehadetinden sonra halife seçilen Hz. Hasan Irak ordusuna güvenememesi gibi sebeplerle mücadeleden vazgeçerek bir anlaşma yapmış ve Muâviye'ye biat etmiştir. Söz konusu anlaşmada Muâviye'nin ölmesi halinde halifenin Hz. Hasan olacağı kararlaştırılmıştır.⁴³⁹ Hz. Hasan bu anlaşmadan sonra ailesiyle birlikte Medine'ye gitmiş ve hayatının geri kalan kısmını orada siyasetten uzak bir şekilde geçirmiştir. Ancak sonunda, Muâviye tarafından bin dirhem, bir miktar arazi ve Yezîd b. Muâviye ile evlendirilmek vaadiyle kandırılan eşlerinden Ca'de bint Eşas b. Kays tarafından zehirlenmiş⁴⁴⁰ ve h. 49/m. 669 yılında kırk altı yaşında iken vefat etmiştir. Muâviye'ye, Hz. Hasan'ın vefat haberi ulaştığı sırada Şam'da olan Abdullah b. Abbâs, Muâviye ile görüşmek için geldiğinde: *"Seni Hasan'ın ölümüne sevinmiş görüyorum. Ne oluyor? Allah'a yemin ederim ki, onun ölümü senin ecelini geciktirmez"* demiştir.⁴⁴¹

Lammens'e göre Hz. Hasan Medine'de geçirdiği hayatın hızlandırdığı muhtemel görünen istiskadan⁴⁴² vefat etmiştir. Bu ölümün nedenini Muâviye'ye bağlamak doğru değildir. Zira o lüzumsuz cinayet işleyecek bir adam değildir.⁴⁴³ Ancak Muâviye'nin hayatı dikkatlice tedkik edildiğinde Lammens'in değerlendirmesinin pek isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁴⁴

⁴³⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 3, ss. 42-43.

⁴⁴⁰ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 3, s. 55; Mes'ûdî, Cilt: 3, s. 6; İsfahânî, s. 60; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, s. 226; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 125; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt: 1, ss. 4444,4427; Süyûtî, s. 147.

⁴⁴¹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: 1, s. 197; Ya'kûbî, Cilt: 2, s. 134; M. Ali Kapar rivayeti tenkit ederek doğru olamayacağını ifade etmektedir. Bkz. Mehmet Ali Kapar, **Halifeliğin Emevîlere Geçışı**, ss. 43-44.

⁴⁴² Vücudun bir yerinde veya karında su birikmesi.

⁴⁴³ Henri Lammens, "Hasan", **İA**, Cilt: 5, s. 309.

⁴⁴⁴ Bkz. Azimli, **Hasan-Muâviye**, ss. 80-84.

2. Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd

Muâviye'nin Hims valisi olan Abdurrahman babasının Müslümanlar üzerindeki tesiri ve Bizans'a karşı vermiş olduğu başarılı mücadeleler neticesinde halk tarafından sevilen birisi olmuştu. Muâviye'nin veliaht tayin etmek üzere istişarelerde bulunduğu sırada Abdurrahman'ın isminin kendisine tavsiye edildiğinden yukarıda bahsetmiştik. O, bu durumu saltanatının ve oğlu Yezîd'in veliahtlığının önünde bir tehlike olarak görmüş ve İbn Asal adındaki bir Hristiyanla anlaşarak Abdurrahman'ı zehirletmiştir.⁴⁴⁵ Muâviye İbn Asal'la yapmış olduğu anlaşma gereğince onu cizyeden muaf tutmuş ve Hims'in haracını toplamakla görevlendirmiştir. Hristiyan birisinin böyle bir göreve getirilmesi daha önce örneği görülmemiş bir uygulamadır.⁴⁴⁶ Bir süre sonra Abdurrahman'ın oğlu Hâlid b. Abdurrahman b. Hâlid Hims'a gitmiş ve babasının katili İbn Asal'ı öldürmüştür.⁴⁴⁷ İbn Kesîr bu olayı rivayet etmekle beraber, sahih bulmadığını da vurgulamıştır.⁴⁴⁸

3. Mâlik el-Eşter en-Nehaî

Muâviye'nin siyâsî hilelerle Kays b. Sa'd'ın Mısır valiliğinden azledilmesini sağladığına yukarıda değinilmişti. Kays'ın azledilmesinin Muâviye açısından büyük bir kazanç olduğu, sonrasında yaşanan olaylardan anlaşılmaktadır. Kays'ın yerine tayin edilen Muhammed b. Ebî Bekir, Mısır'daki olayları kontrol edememiş ve Hz. Ali'den yardım istemiştir. Bunun üzerine

⁴⁴⁵ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 109; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 10, s. 209; Ya'kûbî, Cilt: 2, s. 132; Taberî, Cilt: 5, s. 227; İbn Asâkir, Cilt: 16, ss. 163-164; İbnü'l-Cevzî, Cilt: 5, s. 217; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 51; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 3, s. 436; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 95; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 317; Akyüz, s. 265; Mustafa Fayda, "Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd", **DİA**, Cilt: 1, ss. 162-163; Sırma, s. 27.

⁴⁴⁶ Ya'kûbî, Cilt: 1, s. 132; Akyüz, s. 269; Sırma, s. 27.

⁴⁴⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 109; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 10, s. 209; Ya'kûbî, Cilt: 1, s. 132; Taberî, Cilt: 5, ss. 227-228; İbn Asâkir, Cilt: 16, ss. 163-164; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 3, s. 51; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: 7, s. 96; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 317; İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 35; Sırma, s. 27.

⁴⁴⁸ İbn Kesîr, Cilt: 8, s. 35; Sırma, s. 27.

Hız. Ali Cezire’de bulunan Eşter’i Mısır’a göndermiştir.⁴⁴⁹ Muhammed b. Ebî Bekir yerine, Eşter gibi karizmatik ve dirayetli bir kimsenin Mısır’a vali olmasının, Muâviye açısından tehlikeli olduğu açıktır. Bu atama Mısır üzerindeki hesaplarını Muhammed b. Ebî Bekir’e göre yapan Muâviye’nin hesaplarını bozmuştur. Bu yüzden Eşter’in tayin haberi Muâviye’ye ulaştırıldığında ondan kurtulmanın çaresini aramaya başlamıştır. “*Ali, Eşter’i Mısır’a vali olarak gönderiyor. Ona beddua edin de Allah onu yok etsin*” diyerek halkın dikkatini bu tayine çekmiştir.⁴⁵⁰

Muâviye bu işi bir suikastla halletmeye karar vermiş ve Kulzum⁴⁵¹ amili Caystar’a haber gönderip Eşter’i zehirlediği takdirde kendisini yirmi yıllık haractan muaf tutacağını bildirmiştir.⁴⁵² Bunun üzerine amil, Kulzum’da konakladıklarında Eşter’i büyük bir saygıyla karşılayarak kendisini tanıtmış ve yemek ikramında bulunmuştur. Ardından elinde buz gibi bal şerbeti olduğunu söyleyerek önceden hazırlamış olduğu zehirli bal şerbetini ikram etmiştir.⁴⁵³ Eşter şerbeti içmeye başladığında zehirli olduğunu anlamış ancak iş işten geçmiştir. Bazı kaynaklar Eşter’in ölüm tarihi olarak Recep 37 (Aralık 657), bazıları ise 38 (658-59) tarihini kaydederler. Eşter, Kulzum’da ölmüş daha sonra Medine’ye götürülerek defnedilmiştir.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 398; Taberî, Cilt: 5, s. 95; İbn’ül Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 706; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, ss. 390-391; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 1492; İbn Kesîr, Cilt: 7, s. 346; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 103.

⁴⁵⁰ Taberî, Cilt: 5, s. 96; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, s. 391; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 1494.

⁴⁵¹ Mısır sınırlarında, Süveys’in batısında bir yerleşim yeridir. Belâzürî’de “Aynü’ş-Şems” olarak da zikredilir. Bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 399. Mes’ûdî’de ise el-Arîş olarak geçer. Bkz. Mes’ûdî, Cilt: 2, s. 318.

⁴⁵² Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 398; Taberî, Cilt: 5, s. 95; Mes’ûdî, Cilt: 2, s. 318; İbn’ül Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 704; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, s. 391; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 246; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 104.

⁴⁵³ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 399; Taberî, Cilt: 5, s. 96; Mes’ûdî, Cilt: 2, s. 318; İbn’ül Esîr, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 705; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, s. 391; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 246; İbn Tağrıberdî, Cilt: 1, s. 104.

⁴⁵⁴ Yusuf Yılmaz; **Mâlik el-Eşter**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005, s. 84.

Eşter’in ölümü Hz. Ali’ye çok ağır gelmiştir. Adeta eli ve dili tutulmuş, güçlkle konuşabilmiştir.⁴⁵⁵Onun insanlara şöyle dediği rivayet edilir: “Mâlik, Allah’ın yanına gitti. Acaba onun bir benzeri daha bulunur mu? Onun karşısında demir olsa erir itaat ederdi. Taş olsa toz olurdu. Onun için yas tutun.”⁴⁵⁶Bu ifadeler Mâlik el-Eşter’in ölümünün Hz. Ali açısından ne kadar büyük bir kayıp olduğunu ortaya koymaktadır.

Hz. Ali tarafında bu olayın hüznü yaşanırken, Muâviye tarafında büyük bir sevinç yaşanmıştır. Muâviye, Eşter’in ölüm haberini Şam halkına ilan ettirmiş ve, “Ali’nin iki eli vardı. (Kays ve Eşter). İki de kesildi. Allah’ın baldan askerleri de vardır.” diyerek sevincini halkla paylaşmıştır.⁴⁵⁷ Başka bir rivayette ise Muâviye’nin “Ali’nin iki sağ kolu vardı, biri (Ammâr b. Yâsir) Sıffin’de kesilmişti, diğeri de bugün kesildi.” diyerek olaydan duyduğu memnuniyeti ifade ettiği nakledilir.⁴⁵⁸

Bazı çağdaş araştırmacılar, Mâlik el-Eşter’in Mısır’a ulaşip, görevi devralması halinde, Hz. Ali’nin egemenlik alanının genişleyeceğini ve Muâviye’nin mağlup olup teslim olmak zorunda kalacağını ve böylece İslâm birliğinin sağlanacağını düşünmektedir.⁴⁵⁹

C. SÜRGÜNLER

⁴⁵⁵ İbn Asâkir, Cilt: 56, s. 389; İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 705; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, s. 392; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 247; Bâ Mahrame, Cilt: 1, s. 317.

⁴⁵⁶ İbn Asâkir, Cilt: 56, s. 391; İbn’ül Esir, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 705; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 247; Zehebi, Cilt: 4, s. 34.

⁴⁵⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 2, s. 399.

⁴⁵⁸ Taberî, Cilt: 5, s. 96; İbn’ül Esir, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 705; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt: 6, s. 391; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt: 1, s. 1494; Nüveyrî, Cilt: 20, s. 247; Ahmed Zeki Safvet, Cilt: 1, s. 431; Azimli, **H. Ali**, 163. Ayrıca bkz. Abdülkerim Özaydın, “Eşter”, **DİA**, Cilt: 11, ss. 485-486; Cl. Huart, “Eşter”, **İA**, Cilt: 4, ss. 397-398.

⁴⁵⁹ Bkz. Ayar, “el-Eşter”, s. 89.

Muâviye valiliği döneminden itibaren, önde gelen sahabilerle ters düşmeye başlamış ve sıkıntı yaşadığı sahabileri Hz. Osman'a şikayet ederek sürülmelerini sağlamıştır.

Hz. Ömer döneminde Suriye halkına Kur'an-ı Kerim'i ve İslâm'ı öğretmek amacıyla görevlendirilen Ubâde b. Sâmit, Muâviye b. Ebî Süfyân ile birlikte Bizans topraklarına gerçekleştirdikleri seferde Muâviye ile Ubâde'nin faiz saydığı ticari bir meselede aralarında anlaşmazlık çıkmış, Ubâde b. Sâmit bu nedenle seferin ardından Medine'ye dönmüştür. Halife Ömer, Ubâde'ye kendisi gibi insanların bulunmadığı yerlerin hayırsız topraklar sayılacağını söyleyip onu Suriye'ye dönmeye ikna etmiş ayrıca Muâviye'ye yazdığı mektupta ihtilaf ettikleri konuda Ubâde'nin haklı olduğunu belirterek onun görüşünü uygulamasını emretmiştir. Ayrıca Muâviye'yi Ubâde üzerinde otorite kullanmaya kalkışmaması hususunda uyarmıştır.⁴⁶⁰

Ubâde b. Sâmit Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Muâviye'ye ait şarap taşıyan bir kervanı tespit etmiş ve kervandaki içki kaplarını delerek yere dökmüş böylece Muâviye'yi ekonomik zarara uğratmıştır. Muâviye de bu olaydan sonra fitne çıkarıyor gerekçesiyle Ubâde b. Sâmit'i Hz. Osman'a şikayet ederek Medine'ye gönderilmesini sağlamıştır.⁴⁶¹ Halife, Medine'ye ulaşan Ubâde b. Sâmit'i "*Bize neden karşı geliyorsun?*" diyerek azarlamış, Hz. Ubâde ise "*Allah'a isyan konusunda kula itaat yoktur.*" diyerek duruşundan taviz vermemiştir.⁴⁶²

Muâviye'nin valiliği sırasındaki bazı harcamalarını ve dünyevileşen Müslümanların ihtiyaç fazlası mallarını Allah yolunda sarfetmeyip biriktirmelerini şiddetle eleştiren Ebû Zerr el-Gıfârî, Muâviye'nin Şam'da yaptırdığı

⁴⁶⁰ İbn Mâce, Cilt: 1, s. 8; Taberânî, Cilt: 1, s. 218; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt: 3, s. 158; M. Yaşar Kandemir, "Ubâde b. Sâmit, **DİA**, Cilt: 42, ss. 13-14.

⁴⁶¹ İbn Asâkir, Cilt: 26, ss. 197-198; İbn Manzûr, Cilt: 28, s. 294; Zehebî, Cilt: 2, s. 10; Azimli, **H. Osman**, s. 102.

⁴⁶² İbn Asâkir, Cilt: 26, ss. 197-198; İbn Manzûr, Cilt: 28, s. 294; Azimli, **H. Osman**, s. 102.

sarayın Müslümanlara ait parayla yapıldıysa haram, kendi parasından yapıldıysa israf olduğunu söylemiştir.⁴⁶³

Açık sözlülüğüyle tanınan Ebû Zerr, Suriye ordusuyla birlikte fetihlere katılmakla beraber gerektiğinde Muâviye'nin uygulamalarını eleştirmekten geri durmamıştır. Fetihler sonucu elde edilen ganimetler pay edilirken Muâviye'nin ganimete "Allah'ın malı" demesine karşı çıkmış, "Müslümanların malı" denmesi gerektiğini savunmuştur. Azimli'nin yerinde tespitine göre; Muâviye'nin yaklaşımına göre vali istediği bir şekilde mal üzerinde tasarrufta bulunabilir. Ancak Ebû Zerr'in yaklaşımı kabul edilirse vali Müslümanlara ait olan mal üzerinde dilediği tasarrufta bulunamayacaktır.⁴⁶⁴ Ebû Zerr'in eleştirilerinden iyice rahatsız olan Muâviye, onu itibarsızlaştırmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır.⁴⁶⁵ Bunun üzerine halkın onunla konuşmasını yasaklamış ve kendisini ileri gelen bazı sahabilere şikayet etmiştir. Bu tedbirlerden bir sonuç alamayınca Ebû Zerr'i Halîfe Osman'a şikayet etmiş, Hz. Osman da Ebû Zerr'in azgın bir binekle eyersiz bir şekilde Medine'ye gönderilmesini istemiştir.⁴⁶⁶ Muâviye, mola vermeden, sürekli yolculuk yapacak bir kervanla birlikte Ebû Zerr'i Medine'ye göndermiş, bu yolculuk nedeniyle Ebû Zerr'in bacakları yara içinde kalmış ve etleri dökülmüştü.⁴⁶⁷ Ebû Zerr görüşlerini açıklamaktan orada da vazgeçmemiş, bu yüzden Hz. Osman tarafından Rebeze'ye sürgün edilmiş ve orada 652 yılında vefat

⁴⁶³ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 542; İbn Asâkir, Cilt: 66, s. 174; İbn Ebû'l-Hadid, Cilt: 1, s. 699,2384; İbn Manzûr, Cilt: 28, s. 276; Nüveyrî, Cilt: 16, s. 443; Aycan, **Saltanat**, s. 76; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 122. Benzer bir tavrı Abdullah b. Ömer'de de görmekteyiz. Muâviye ona 'Bu yaptığımız binalar hakkında ne dersin?' diye sormuş, o da 'Şayet Allah'ın malındansa sen hainlerdensin. Eğer kendi malındansa müsriflerdensin.' şeklinde cevap vermiştir. Bkz. Ya'kûbî, Cilt: 1, s. 143; Akyüz, ss. 250-282; Ahmet Turan Yüksel, "Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer", **İSTEM**, Yıl: 4(2006), Sayı: 8, s. 23.

⁴⁶⁴ Azimli, **Hız. Osman**, s. 111.

⁴⁶⁵ İbn Şebbe, Cilt: 3 s. 1039; İbn Asâkir, Cilt: 66, s. 199; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, Cilt: 2, s. 484; İbn Manzûr, Cilt: 28, s. 300; Nüveyrî, Cilt: 19, s. 445; Zehebî, Cilt: 2, ss. 69-70; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s. 123.

⁴⁶⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 543; Nüveyrî, Cilt: 19, s. 443; Azimli, **Hız. Osman**, s. 112.

⁴⁶⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 543; Ya'kûbî, Cilt: 2, s. 67; İbn A'sem, Cilt: 2, s. 374; Nüveyrî, Cilt: 19, s. 444; Azimli, **Hız. Osman**, s. 112

etmiştir.⁴⁶⁸ Hz. Osman, Ebû Zerr'in vefatından sonra yaptığına pişman olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁹

Hz. Ali, Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah gibi önde gelen sahabeler de birçok konuda Hz. Osman'a eleştirilerde bulunmasına rağmen, onun Ebû Zerr'i sürgüne göndermesi dikkat çekmektedir. Araştırmacı Ali Aksu bu hususu şöyle açıklar: *"Aslında Osman burada Muâviye'nin baskısı ve kabileciliğin de etkisinde kaldığı için bu şekilde davranmıştır. Ayrıca bu durum bize, maalesef İslâm toplumunda da insanların sosyal statülerinden dolayı farklı davranışlara maruz kaldıklarını göstermektedir. Çünkü Ebû Zerr, Ali ve diğerleri gibi güçlü kabilelerden değildi. Durum ne olursa olsun gerek Osman'ın davranışı, gerek Muâviye'nin, Osman'a, Ebû Zerr'i sürgüne göndermesi için baskı yapması, fikir hürriyetini ihlaldir. Elbette ki, Osman döneminde gerçekleşen fikir hürriyeti ihlali sadece bundan ibaret değildir. Osman, halife seçilirken şurada, seleflerinin uygulamalarına mutabık kalacağına dair söz vermesine rağmen bunu yerine getirmedir. Özellikle daha iktidara gelir gelmez yakınlarına iktidarda yer vermesi müslümanlar arasında hoşnutsuzluklara neden oldu. Amr b. Zürrare 'Osman bildiği halde hakkı terketti, iyilerini aldatarak, kötü olanlarınızı iyi olanlarımız üzerine vali tayin etti' dediği için Şam'a sürgüne gönderildi."*⁴⁷⁰

Muâviye, halife olduktan sonra da, gerekli gördüğünde, sürgün politikasını uygulamaya devam etmiştir. Onun Hucr b. Adîyy'in öldürülmesinden önce, affedilmesini isteyenlerin bir bölümünü Kûfe'den sürerek değişik bölgelere yerleştirmesi bu tip bir uygulamadır.⁴⁷¹ Ayrıca Muâviye'nin, talip olduğu kadınla evlenen Mugîre b. Nevfel'i de sürgün ettiği bilinmektedir.⁴⁷²

⁴⁶⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 543. İbn Sa'd, Ebû Zerr'in kendi isteğiyle Rebeze'ye gittiğini aktarmaktadır. Bkz. İbn Sa'd, Cilt: 4, s. 175.

⁴⁶⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: 5, s. 543; Azimli, **Hz. Osman**, s. 113.

⁴⁷⁰ Ali Aksu; "Asr-ı Saâdet Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2001, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 216.

⁴⁷¹ Akyüz, s. 43.

⁴⁷² Akyüz, s. 43. Mugîre b. Nevfel Hz. Peygamber'in Amcası Hâris'in torunudur. Hz. Ali'nin şehadetinden sonra onun dul kalan eşiyle evlenmiştir. Hz. Ali'nin yaralı olduğu sırada,

Hız. Osman’ın öldürülmesi sırasında ön planda olanlardan Amr b. Hamık,⁴⁷³ Muâviye döneminde takibata uğramış ve Kûfe’den Musul’a kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. Amr kaçınca Muâviye, karısını tutuklamış, böylece hür erkeklerin işlemiş olduğu suçlar nedeniyle kadınları tutuklayan ilk kişi olmuştur. Bu gibi haksız uygulamalar, İslâm hukukunca benimsenmiş olan suç ve cezanın şahsiliği prensibinin ihlal edilmesi anlamına gelmektedir.⁴⁷⁴ Amr Musul’da da kalamamış, Vali Abdurrahman b. Ümmü’l-Hakem es-Sakafi⁴⁷⁵ tarafından yakalanmıştır.⁴⁷⁶ Muâviye’nin “*Amr, Osman’ı dokuz yerinden mızraklayarak öldürenlerdendir. Sen de onu dokuz yerinden mızrakla*” emriyle öldürülmüş ve kesik başı Muâviye’ye gönderilmiş,⁴⁷⁷ o da karısına göstermiştir. Kadın bu olayı kınayınca Muâviye onu Hıms’a sürgüne göndermiştir.⁴⁷⁸

Muâviye’nin eşiyle evlenmek isteyeceğini düşünerek, eşi Ümame bint Ebü’l-As’a Mugire’yle evlenmesini tavsiye ettiği rivayeti de vardır. Bkz. Gülgün Uyar; “Mugire b. Nevfel”, *DİA*, Cilt: 30, s. 376.

⁴⁷³ İbn Sa’d, Cilt: 6, s. 101-102; Ahmet Önkal, “Amr b. Hamık”, *DİA*, Cilt: 3, s. 84.

⁴⁷⁴ Akyüz, s. 36.

⁴⁷⁵ Mervân b. Hakem’in anne bir kardeşidir. Bkz. İrfan Aycan, “Emevî İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1997, Cilt: 36, Sayı: 1, s. 132.

⁴⁷⁶ İbn Sa’d, Cilt: 6, s. 101-102.

⁴⁷⁷ Amr’ın kesik başının bir şehirden bir başka şehre gönderilen ilk baş olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Sa’d, Cilt: 6, s. 102.

⁴⁷⁸ Akyüz, s. 43. Amr’ın ölümüyle alakalı değişik rivayetler için bkz. Ahmet Önkal, “Amr b. Hamık”, *DİA*, Cilt: 3, s. 84.

- SONUÇ -

Bedir savaşından sonra, Mekke'nin tek lideri konumuna gelen Ebû Süfyân'ın mensub olduğu Ümeyyeoğulları, birkaç kabile üyesi haricinde, genelde İslâm karşıtı bir tavır sergilemişler ve bu tavırlarını Mekke'nin Fetih'i'ne kadar sürdürmüşlerdir. Onların bu tavırlarında Hâşimoğulları ile yaşadıkları rekabetin etkisi şüphesiz ki çok büyüktür.

Siyasî geleneği böylesine güçlü bir ailede, babası Ebû Süfyân'ın veliahtı gibi yetişen Muâviye, her ne kadar fetih öncesi olaylarda ön plana çıkmamış olsa da fetihten sonra Hz. Peygamber'in dikkatini çekmiş ve Hz. Peygamber tarafından kendisine katıplık görevi verilmiştir. Muâviye bu vazifesi sırasında yeni hükümet sisteminin kurumlarına ve işleyişlerine vakıf olmuş, aynı zamanda ileride birlikte çalışacağı veya mücadele edeceği kimseleri tanıma fırsatı bulmuştur.

Hz. Ebû Bekir döneminde ağabeyi Yezid'in komutasında Suriye üzerine gönderilen orduda görev alan Muâviye, daha sonra Yezid'in ölümü üzerine Hz. Ömer tarafından Şam valiliğine atanmıştır. Hz. Ömer'in otoriter yapısından oldukça çekindiği anlaşılan Muâviye'nin bu görevi sırasında Halife Ömer'le gayet uyumlu çalıştığını söyleyebiliriz. Bununla beraber alışılanın aksine gösterişli bir yaşam sürmekte olan Muâviye Halife tarafından uyarılmıştır. Yine bu dönemde Ubâde b. Sâmit ile Muâviye arasında bir anlaşmazlık yaşanmış, Hz. Ömer ilgili meselede Ubâde'nin haklı olduğunu söylemiş ve Muâviye'yi Ubâde'nin üzerinde tahakkümde bulunmaması konusunda ikaz etmiştir.

Hız. Osman dönemi, Ümeýye ailesinin diğer fertleri gibi, Muâviye'nin de işine yaramıştır. Halife Osman'ın kabilesine düşkünlüğünden ve Hız. Ömer'e göre oldukça yumuşak sayılabilecek politikalarından istifadeyle Muâviye, Şam'da adeta otonom bir eyalet yöneticisi gibi davranmaya başlamıştır. Bu dönemde Ubâde b. Sâmit Muâviye'ye ait olan bir şarap kervanındaki şarapları yere dökmüş ve onu zarara uğratmıştır. Bunun üzerine Muâviye, Ubâde'yi fitne çıkarmakla itham etmiş ve Medine'ye gönderilmesini sağlamıştır. Hız. Osman'ın kendisini sorgulaması üzerine Ubâde isyan edene itaat edilmeyeceğini, Muâviye'nin de böyle birisi olduğunu vurgulamıştır.

Hız. Osman döneminde Kıbrıs'a sefer yapma izni alan Muâviye, Kıbrıs'ın fethi sonrasında ganimet paylaşımında yaşanan sorunları çözmüş ancak ganimetin bir bölümüne el koyması ordu içindeki sahabilerin tepkisini çekmiştir. Anlaşılan Hız. Osman döneminde başına buyruk davranışları nedeniyle Muâviye, önde gelen sahabiler tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Ubâde b. Sâmit gibi, Ebû'd-Derdâ ve Ebû Zerr el-Gıfârî gibi sahabiler de bu süreçte, şarap ve put ticareti yapması ve diğer ekonomik faaliyetleri nedeniyle Muâviye'ye oldukça ağır eleştiriler yöneltmişlerdir. Muâviye sorun yaşadığı sahabileri Hız. Osman'a şikayet ederek Şam bölgesinden uzaklaştırmıştır. Hız. Osman ise yukarıda görüldüğü üzere Ubâde b. Sâmit'i azarlamaya kalkışmış, Ebû Zerr'i ise Rebeze'ye sürgüne göndermiştir. Hız. Ali bu gelişmeler üzerine Hız. Osman'ı sert bir şekilde uyarmak durumunda kalmıştır.

Sürgün uygulaması bu dönemde muhaliflerden kurtulmak için sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur. Mâlik el-Eşter ve arkadaşları Kûfe'de iken yönetime muhalif hale geldikleri için, Hız. Osman tarafından Şam'a gönderilmişlerdir. Muâviye bu kişileri önceleri iyilikle kazanmaya çalışmış, başarılı olamayınca da, kendi bölgesinde bir karışıklık çıkarmalarını engelleyebilmek için yeniden Kûfe'ye gönderilmelerini sağlamıştır.

Hız. Osman'ın öldürülmesi sürecinde Muâviye, ona yardım etmeyip adeta ölümünü seyretmesi nedeniyle de eleştirilere maruz kalmıştır. Hız. Ali,

kendisini Halife Osman'ın öldürülmesinden sorumlu tutmaya çalışan Muâviye'ye, asıl kabahatin kendisinde olduğunu ve bu konuda bilerek gevşek davrandığını her fırsatta ifade etmiştir. Ayrıca Ebü't-Tufeyl, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Abdullah b. Abbâs ve Muhammed b. Mesleme gibi sahabilerin de bu konuyla alakalı eleştirileri kaynaklarda yer almaktadır. Anlaşılan Muâviye Hz. Osman'ın öldürülmesini, yapmayı planladığı iktidar mücadelesinin gerekçesi yapmayı hedeflemiş, bu durum ashâbın gözünden kaçmamıştır. Halife oluncaya kadar bu meseleyi sürekli gündemde tutan Muâviye, halife olduktan sonra meselenin üzerini örtmeyi tercih etmiştir. Bu davranışı Hz. Osman'ın kızı Âişe ve oğlu Said'in de tepkisini çekmiştir. Hz. Osman'ın öldürülmesinde payı olduğunu alenen ilan eden Amr b. Âs'ın Muâviye'nin adeta sağ kolu olması da onun bu konudaki samimiyetinin haklı olarak sorgulanmasına neden olmuştur.

Hz. Ali'nin halife olmasıyla birlikte, Muâviye için uzun ve zorlu bir süreç başlamıştır. Hz. Ali göreve başlar başlamaz, Hz. Osman'ın valilerini azlederek kendi valilerini atamış, bu atamayı kabul etmeyen Muâviye, meşru halifeye karşı isyan eden bir vali konumuna düşmüştür. Hz. Ali bu durumu gündemde tutarak Ensar ve Muhacir'in kendisine biat ettiğini, bu sebeple kendisinin de biat etmesi gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır. Muâviye ise doğrudan halifelik iddiasında bulunmamış, Hz. Osman'ın katillerini isteme gerekçesiyle biat etmediğini sürekli tekrarlamıştır. O; Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü, onun katillerinden intikam alınması hakkının kendisinde olduğunu iddia ederek mücadelesini meşru bir temele oturtmaya çalışmıştır. Muâviye'nin bu yaklaşımı siyaset ve toplum hayatına ne kadar vakıf olduğunu göstermektedir. Çünkü meşruiyet, iktidarın elde edilmesi ve sürekliliğinin sağlanmasının olmazsa olmaz şartıdır. Siyasî sistemlerin meşru bir temele dayanmazlarsa sürekli olamayacakları ve istikrarı sağlayamayacakları hususu izahtan varestedir.

Muâviye meşruiyet sorununu aşabilmek için Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme, Ebû Saîd el-Hudrî gibi önde gelen

bazı sahabilerin desteğini almaya çalışmış, ancak onlardan mücadelesini sıkıntıya sokacak şekilde olumsuz cevaplar almıştır. Önde gelen sahabilerin tavırlarına bakıldığında Muâviye'nin hareketini meşru görmedikleri anlaşılmaktadır.

Muâviye'nin bu sorunu aşma noktasında Cemel Vak'ası'ndan ustaca yararlandığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Muâviye bu olayda yer almamıştır. Ancak Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe'nin başını çektiği bu insanların Hz. Ali'nin halifeliğine karşı çıkmasından hareketle Hz. Ali'nin meşruiyetini kaybettiğini öne sürmüştür. Muâviye bu olaydan sonra Hz. Osman'ın katillerini istemekle yetinmeyerek, Hz. Ali'nin hilâfetten ayrılması gerektiğini de açıkça ilan etmiştir. Yani Hz. Ali'nin halifeliğinin meşruiyetini tartışmaya açarak, kendi meşruiyet sorununu aşmaya çalışmıştır.

Sıffin savaşından sonra gerçekleşen tahkim olayı Muâviye için büyük bir kazanç olmuştur. Tahkimnameye yazılan ifadeler sayesinde bir anlamda Hz. Ali ile siyaseten eşit bir konuma gelmiştir. Artık en azından taraftarlarının gözünde mücadelesi resmiyet kazanmıştır. Ensar ve Muhacir'den aradığı desteği bulamasa da Şam halkının, Kelb kabilesinin ve çeşitli gerekçelerle Hz. Ali'den uzaklaşan sahabiler ve çocuklarının desteğiyle mücadelesini başarıyla neticelendirebilmiştir.

Muâviye halife olduktan sonra iktidarını sağlamlaştırmak için önemli adımlar atmıştır. Hz. Ali'nin sadık valisi Ziyâd b. Ebîh'i tehdit ederek elde edemeyeceğini anlamış olmalı ki, onu babasının nesebine ilhak etmiştir. Bu olay İslâm şeriatının ve Hz. Peygamber'in sünnetinin açıkça çiğnenmesi anlamına gelen ilk olay olarak yorumlanmış ve kamuoyunca kabul görmemiştir. Muâviye ise kamuoyundan gelen tepkileri, tehdit yoluyla etkisizleştirmeye muvaffak olmuştur.

İstilhak hadisesi Emevî ailesi tarafından da hoş karşılanmamış, olaydan duydukları rahatsızlığı açıkça Muâviye'ye karşı ifade etmişlerdir. Muâviye kendi kabilesinden gelebilecek muhalefet hareketlerini önlemek amaçlı bir

politika izlemiş ve önemli devlet memurluklarına kabilesinden atamalar yapmamıştır. Yalnızca sembolik anlamı olan Hicaz valiliği görevine kabilesinden atamalar yapmış, onları da sık sık değiştirerek siyasî etkilerini azaltmıştır.

Muâviye, kamuoyunun Hz. Ali'ye karşı öfkesini canlı tutabilmek için hemen her fırsatta Hz. Ali hakkında hakaret ve küfür içerikli konuşmalar yapmıştır. Valileri de Muâviye'nin emriyle kürsü ve minberlerden bu uygulamaya katılmışlardır. Bu durum Muâviye taraftarlarının kendisine bağlılığını güçlendirirken, Hz. Ali'ye sevgi duyanları yaralamıştır. Sahabeden Hucr b. Adiy bu uygulamaya karşı çıkmış ve bu sebeple Ziyâd tarafından bir hile ile yakalanarak Şam'a gönderilmiştir. Muâviye arkadaşlarıyla beraber Hucr'un idamına karar verince cellatlar, Hucr ve arkadaşlarına Hz. Ali'ye lanet etmelerini dikte etmiş, aksi takdirde öldürüleceklerini bildirmişlerdir. Hucr ve altı arkadaşı bunu kabul etmemiş ve neticede idam edilmişlerdir. Bu olay birçok sahabinin tepkisini çekmiş, özellikle Hz. Âişe, Hz. Hüseyin, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer, tabiinden Hasan Basrî gibi kimseler açıkça Muâviye'yi tenkit etmişlerdir.

Muâviye'nin her fırsatta ve her ortamda Hz. Osman'ı rahmetle anması, Hz. Ali'ye ise ağır hakaretlerde bulunması, onun bu işi kendi iktidarını sağlamlaştırma gayesiyle yaptığını düşündürmektedir. Valilerini de bu konuda sürekli ikaz etmiş, Hz. Ali ve ehl-i beytine minberlerden hakaret etmelerini sağlamıştır. Muâviye'nin başlattığı bu uygulamaya Emevîler'in adaletiyle meşhur halifesi Ömer b. Abdülaziz döneminde son verilmiştir.

Birçok icraatı yüzünden eleştirilere maruz kalan Muâviye, en güçlü muhalefetle oğlu Yezid'i veliaht tayin etme kararı aldığı anda karşılaşmıştır. Yezid'in kaynaklarda zikredilen olumsuz kişiliği bu muhalefetin oluşmasında elbette çok etkili olmuştur. Muâviye bu sorunu aşabilmek için oğlunu İstanbul kuşatmasına göndermiş ve akabinde Hac emiri olarak görevlendirmiştir. Ancak yapmış olduğu kamuoyu yoklamalarında aradığı desteği bulamamıştır. Bir süre önce nesebine istihlak ettiği Ziyâd b. Ebîh bu düşünceye karşı

çıkmuş, Muâviye ise onu eski nesebine iade etmekle tehdit etmiştir. Abdullah b. Ömer, maymun ve köpeklerle oynayan, içki içen, fiske ve fücürü ortaya çıkmuş birine biat etmenin caiz olmadığını söyleyerek Muâviye'ye karşı çıkmış ve halifelüğün saltanata dönüşmemesi hususunda uyarılarını dile getirmiştir. Abdurrahman b. Ebî Bekir, Abdullah b. Zübeyr, Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Amr b. Âs gibi sahabilerin bu konudaki itirazları da Muâviye'yi sıkıntıya sokmuştur.

Emevî ailesinin de bu işten hoşlanmadığı kaynaklarımızda yer almaktadır. Hanedan içinde önemli bir konumu olan Mervân b. Hakem, dayılarından destek alarak Şam'a gitmiş ve Muâviye'ye çıkmıştır. Muâviye ise Mervan'a ikinci veliahtlık sözü vererek bu durumdan kurtulmuş ama neticede sözünü tutmamıştır. Said b. Osman da benzer bir tavır alınca Muâviye, onu Horasan valiliğine tayin ederek gönlünü almış ve aynı zamanda etkisizleştirmiştir.

Muâviye bütün muhalefete rağmen hedeflerine adım adım ulaşmayı başarmıştır. Para ve mevki başta olmak üzere insanların gönlünü hoş edebilecek her yola başvurmuş ve semeresini görmüştür. Amr b. Âs, Mugîre b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîh gibi dini hassasiyetleri zayıf ama yetenekli kişileri bu yollarla elde etmiş ve iktidarını sürdürme konusunda onlardan en üst düzeyde faydalanmıştır. Hz. Ali'nin ağabeyi Akîl b. Ebî Tâlib, Ubeydullah b. Ömer ve Ubeydullah b. Abbâs gibi sahabiler de kişisel çıkarları sebebiyle Muâviye'nin mücadelesine destek olmuşlardır.

Bu anlamda onu en çok uğraştıranların başında Kays b. Sa'd b. Ubâde gelmektedir. Ensâr'ın önde gelenlerinden olan Kays, Hz. Ali tarafından Mısır'a vali tayin edilince Muâviye bu durumdan rahatsız olmuş ve Kays'ı yanına çekmek için çeşitli yollar denemiştir. Kays bu tekliflere, ağır hakaretlerle karşılık vermiştir. Kays'ı elde edemeyeceğini anlayan Muâviye, onun aslında kendi taraftarı olduğu yalanını yayarak, Mısır valiliğinden azledilmesini sağlamıştır.

Muâviye, Kays'ın yerine Mısır'a atanan Muhammed b. Ebî Bekir'le de temas kurmaya çalışmıştır. Ancak Hz. Ali'nin terbiyesinde yetişmiş ve onun sadık bir taraftarı olan Muhammed b. Ebî Bekir de, tıpkı Kays gibi, hakaret içerikli cevaplar vermiştir. Ancak o, Amr b. As komutasındaki Muâviye taraftarlarıyla baş edememiş ve öldürüldükten sonra cesedi bir eşek leşinin içinde yakılmıştır. Hz. Aişe'nin bu olaydan sonra namazlardan sonra Muâviye ve Amr'a beddua ettiği ve kardeşinin çocuklarının bakımlarını üstlendiği bilinmektedir.

Muâviye'nin her yolu denemesine rağmen sahabenin önde gelenlerini yanına çekmeyi başaramadığını söyleyebiliriz. İnsani ve ahlaki gerekçelerle dönemin olaylarında tarafsız kalmaya çalışan Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdullah b. Ömer gibi sahabilerin tutumları bu konuda ön plana çıkmaktadır. Anlaşılan sahabe nesli Muâviye'nin mücadelesini meşru görmemiş ve bu işe layık olmadığını yüzüne karşı ifade etmekten çekinmemişlerdir.

Sonuç odaklı politikalar üreten Muâviye, hedeflerine ulaşabilmek için her yola başvurmuştur. Valiliği sürecince kendisini rahatsız eden sahabileri sürgüne göndermiş ve böylece hareket alanını genişletmeye çalışmıştır. Halifeliği döneminde ise iktidarı için tehlikeli gördüğü insanları zehirleyerek öldürme yoluna gitmiştir. Hz. Hasan, Mâlik el-Eşter en-Nehaî ve Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd, Muâviye tarafından planlanan suikastlarda hayatlarını kaybetmişlerdir.

Muâviye, halifeliği döneminde de zaman zaman sürgün uygulaması yapmıştır. Hucr b. Adîyy'i idam ettikten sonra onun Kûfe'de bulunan taraftarlarını da değişik bölgelere göndermiş, bu sayede Kûfe'de etkili bir muhalefet oluşmasının önüne geçmiştir. O kişisel nedenlerle de sürgün uygulamıştır. Kendisinin talip olduğu bir kadınla evlenen Mugîre b. Nevfel'i sürgün etmesi bu tip bir uygulamadır.

Hz. Osman'ın ölümüyle sonuçlanan isyan hareketinde etkili olan Amr b. Hamuk'ı yakalayabilmek için onun karısını tutuklamış, böylece suçun şahsi-

liği ilkesini alenen ığnemekten çekinmemiştir. Amr yakalanınca idam edilmiş ve Muâviye onun kesik başını karısına göstermiştir. Kadın bu olaya tepki verince de Hims'a sürgün olarak gönderilmiştir.

Sonuç olarak Muâviye'nin zamana ve değişen şartlara göre siyaset geliştiren ender bir lider olduğu anlaşılmaktadır. O, Ümeyye ailesinin geleneksel siyasetine uygun olarak devletin liderliğine oynamış, propaganda yeteneğiyle ve olağanüstü taktiklerle hedeflerini birer birer gerçekleştirmiştir. Savaş meydanında kahraman bir cengaver olamamasına rağmen; kendisine sadık, güçlü bir orduya sahip iyi bir komutan olabilmemiştir. Siyasetin menfaate dayanan tüm kurallarını uygulamış, bu sayede önemli politik başarılar elde ederek, dört Arap dâhisinden birisi olmuştur. İdarecilerini de benzer kabiliyette olanlardan seçmeyi tercih etmiş ve sağlığında merkezi yapısı güçlü, büyük bir devlet kurmayı başarmıştır.

- KAYNAKÇA -

- Abdülazîz b. Ahmed b. Hamid (1239/1824). **Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafası**, çev. Necmi Sarı, Ümmülkura Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Ağarı, Murat. "Ya'kûbî", **DİA**, Cilt:43, ss.287-288.
- Ağırakça, Ahmet. **Emevîler Döneminde Kıyamlar**, Şafak Yayınları, İstanbul, 1994.
- Ağırakça, Ahmet. **İslâm Tarihinde İlk Siyasî Hareketler**, Akdem Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ağırakça, Ahmet. **İslâm Tarihinde Tartışmalı Konular**, Akdem Yayınları, İstanbul, 2015.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybanî (241/855). **el-Müsned**, thk. Şuayb el-Arnâvût-Âdil Mürşid vd., Müessesetü'r-Risâle, byy., 1421/2001.
- Ahmed Zeki Safvet, **Cemheretu Hutabi'l-'Arab**, I-III, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût, trz.
- Akbiyık, Ali. **Abdullah b. Abbâs Hayatı ve Şahsiyeti**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.
- Akbulut, Ahmet. **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, Otto Yayınları, Ankara, 2017.
- Akkuş, Murat. "Emevî Halifelerinin Ölüm Sebepleri", **İSTEM**, Yıl:10(2012), Sayı:20, ss.219-243.
- Aksu, Ali. "Asr-ı Saâdet Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:2001, Cilt:5, Sayı:II, ss.203-228.
- Aksu, Ali. "Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar", **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.63-81.
- Akyürek, Yunus. "Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Siyasî Kararlarında Kelb Kabillesinin Rolü", **İSTEM**, Yıl:14(2016), Sayı:27, ss.79-98.

- Akyüz, Vecdi. **Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991.
- Algül, Hüseyin. “Ebû Eyyûb el-Ensârî”, **DİA**, Cilt:10, ss.123-125.
- Altınay, Ramazan. **Emevîler’de Günlük Yaşam**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.
- Apak, Adem. “Hz. Osman’ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Usul İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı:4, İstanbul, 2005, ss.157-170
- Apak, Adem. “Hz. Osman’ın Hilâfeti Döneminde Ümeyyeoğulları’nın Devlet İdaresindeki Yeri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:7, Sayı:7, Bursa, 1998, ss.487-521.
- Apak, Adem. “Muhammed b. Ebî Bekir es-Siddik”, **DİA**, Cilt:30, s.518.
- Apak, Adem. **Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.
- Apak, Adem. **Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.
- Apak, Adem. **İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. Âs**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- Apak, Adem. **Siyer Araştırmaları**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.
- Arı, Mehmet Salih. **Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1995.
- Arı, Salih. “Tarihçi ve Coğrafyacı Olarak Ya’kûbî (ö.292/905)”, **İslâmî İlimler Dergisi**, Yıl:3, Sayı:2, Güz 2008, ss.161-173.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (400/1009). **Cemheretü'l-Emsâl**, I-II, Daru'l-Fikr, Beyrût, trz.

- Atçeken, İsmâil Hakkı. "Emevîler Dönemi Bibliyografyası", **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.283-307.
- Atçeken, İsmâil Hakkı. "Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:7, Konya, 1998, ss.411-430.
- Ayar, Kenan. "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2005, Cilt:5, ss.37-93.
- Ayar, Kenan. "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun, 2005, Sayı:20-21, ss.113-167.
- Aycan, İrfan, İbrahim Sarıçam. **Emevîler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.
- Aycan, İrfan, Mahfuz Söylemez, Ramazan Altınay, Fatih Erkoçoğlu ve Nizamettin Parlak. **Emevîler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.
- Aycan, İrfan, Mahfuz Söylemez. **İdeolojik Tarih Okumaları**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1999.
- Aycan, İrfan. "Ebû Süfyân", **DİA**, Cilt:10, ss.230-232.
- Aycan, İrfan. "Emevî İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1997, Cilt:36, Sayı:1, ss.119-141.
- Aycan, İrfan. "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1999, Cilt:39, Sayı:1, ss.147-174.
- Aycan, İrfan. "Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr (622-692)", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:2000, Cilt:41, Sayı:1, ss.99-115.

- Aycan, İrfan. "Muâviye b. Ebî Süfyân", **DİA**, Cilt:30, ss.332-334.
- Aycan, İrfan. "Mugîre b. Şu'be", **DİA**, Cilt:30, ss.376-377.
- Aycan, İrfan. "Ziyâd b. Ebîh", **DİA**, Cilt:44, ss.480-482.
- Aycan, İrfan. **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.
- Aydın, Mustafa. **İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.
- Aydın, Mustafa. **İslâm'ın Tarih Sosyolojisi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2015.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gifârî", **DİA**, Cilt:10, ss.266-269.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebû'd-Derdâ", **DİA**, Cilt:10, ss.310-314.
- Azimli, Mehmet. "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Halife Seçimleri", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, VII (2007), Sayı:1, ss.35-59.
- Azimli, Mehmet. **Dört Halifeyi Farklı Okumak-Hz. Ali**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.
- Azimli, Mehmet. **Dört Halifeyi Farklı Okumak-Hz. Osman**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.
- Azimli, Mehmet. **Dört Halifeyi Farklı Okumak-Hz. Ömer**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.
- Azimli, Mehmet. **Farklı Okumak-Hasan-Muâviye**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.
- Bâ Mahrame, Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed Bâ Mahreme el-Yemenî el-Adenî eş-Şâfiî (947/1540). **Kılâdetü'n-Nahr fî Vefeyâti A'yânî'd-Dehr**, I-VI, nşr. Dârü'l-Minhâc, Cidde, 1428/2008.
- Bakır, Abdülhâlik. "Kays b. Sa'd", **DİA**, Cilt:25, s.93.
- Bakır, Abdülhâlik. **Ali b. Ebî Tâlib**, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ, 1998.

- Batayine, M. Dayfullah. "Muâviye b. Ebî Sufyan Döneminde Devletin Malî Yapısı", çev: A. Nedim Serinsu ve İrfan Aycan, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, 1989, Cilt:3, Sayı:4, ss.208-217.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892). **Ensâbu'l-Eşrâf**, I-XIII, thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Zirikli, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1417/1996.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892). **Fütûhu'l-Büldân**, nşr. Daru Mektebetü'l-Hilâl, Beyrût, 1988.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892). **Fütûhu'l-Büldân**, trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. **Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları**, Hisar Yayınevi, İstanbul, trz.
- Bozburun, Hakan. **Süfyânî-Emevî Halîfelerinin Fetih Siyasetleri ve Sonuçları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- Bozkurt, Nebi. "Hucre b. Adîyy", **DİA**, Cilt:18, ss.277-278.
- Brockelman, Carl. **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi (1-3 Kısımlar)**, çev. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870). **Sahîh-i Buhârî**, I-IX, thk. Muhammed Zehîr b. Nâsîru'n-Nâsîr, Dâru't-Tavki'n-Necât, byy., 1422/2002.
- Buhl, F. "Ebû Süfyân", **Millî Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:4, ss.50-51.
- Buhl, F. "Siffin", **Millî Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:10, ss.553-554.
- Cahen, Claude. **Doğuştan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet**, çev. Esat Nermi Erendor, Ankara, 1990.
- Cahen, Claude. **Türkler Nasıl Müslüman Oldular**, çev. T. Andaç-N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008.

- Çağatay, Neşet. "Ziyâd b. Ebîh", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:13, ss.617-618.
- Çakan, İsmâil L. "Abdullah b. Büdeyl", **DİA**, Cilt:1, s.89.
- Çakır, Durmuş Ali. **H. Muâviye'nin Rivayetleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Çakırtaş, Mehmet. **Emevîler Dönemi Şiddet Hareketleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Çerçi, Faris. "Mâlik el-Eşter'e Verdiği Ahd-Name'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007, Sayı:28, ss.89-125.
- Çubukçu, Asri. "Hâşim b. Utbe", **DİA**, Cilt:16, s.410.
- Çubukçu, Asri. "Ebû Bekre", **DİA**, Cilt:10, s.114.
- Della Vida, G. Levi. "Emevîler", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:4, ss.240-248.
- Demirayak, Kenan. "İbn Müferriğ", **DİA**, Cilt:20, ss.215-216.
- Demircan, Adnan. "Ali b. Ebî Tâlib'i Tahkime Zorlayanlar Üzerine", **İSTEM**, Yıl:3(2005), Sayı:6, ss.51-58.
- Demircan, Adnan. "Muâviye b. Yezîd ve Halîfeliği", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1996, Sayı:2, ss.109-128.
- Demircan, Adnan. **Ali-Muâviye Kavgası**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.
- Demircan, Adnan. **H. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Demircan, Adnan. **İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.

- Demirci, Mustafa. "Hz. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyoekonomik Boyutları", **İslâmiyat Dergisi**, Yıl:7(2004), Sayı:1, ss.155-170.
- Deniz, Ramazan. **Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/895). **el-Ahbâru't-Tıvâl**, thk. Abdülmen'am Âmir, Dâru'l- İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye,, Kâhire, 1960.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri**, I-V, Ankara, 2007.
- Dural, Osman Nuri. **Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.
- Dûrî, Abdülazîz. **İlk Dönem İslâm Tarihi**, trc. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2016.
- Durmuş, İsmâil. "Nehcü'l Belâga", **DİA**, Cilt:32, ss.538-540.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistâni (275/889). **es-Sünen**, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, trz.
- Ebû'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâil (732/1331). **el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer**, I-IV, Matbaatü'l-Hüseyniyye, Mısır, trz.
- Ecer, Vehbi. "Abdullah b. Zübeyr'in Halîfeliği ve Kurduğu Devlet", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:10, Kayseri, 1998, ss.153-162.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahabe", **DİA**, Cilt:35, ss.491-500.
- Efendioğlu, Mehmet. "Velîd b. Ukbe", **DİA**, Cilt:43, ss.35-36.
- Ekinci, Mustafa. "İmâmiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adîyy ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri", **Harran Üniversitesi**

- tesi **İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:17, Sayı:27, Ocak-Haziran 2012, ss.1-13.
- Ertürk, Mustafa. "Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb", **DİA**, Cilt:42, ss.26-27.
- Erul, Bünyamin. **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2016.
- Erul, Bünyamin. **Sîret Tedkikleri**, Otto Yayınları, Ankara, 2013.
- Fayda, Mustafa. "Abdurrahman b. Ebî Bekir", **DİA**, Cilt:1, ss.159.
- Fayda, Mustafa. "Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd", **DİA**, Cilt:1, ss.162-163
- Fayda, Mustafa. "Ammâr b. Yâsir", **DİA**, Cilt:3, ss.75-76.
- Fayda, Mustafa. "Cerîr b. Abdullah", **DİA**, Cilt:7, ss.410-411.
- Fayda, Mustafa. **Hulefâ-i Râşidîn Devri (Dört Halife Dönemi)**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kub b. Süfyân b. Cüvvân (277/890). el-Ma'rife ve't-Târîh, I-III, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1401/1981.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali", **DİA**, Cilt:2, ss.371-374.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Cemel Vak'ası", **DİA**, Cilt:7, ss.320-321.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler", **DİA**, Cilt:16, ss.169-175.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hasan", **DİA**, Cilt:16, ss.282-285.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. **Günümüz İslâm Mezhepleri**, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2014.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. **İmâm Ali**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.

- Gibb, H.A.R. "İslâmiyet'in İlk Devirlerinde Hükümet Müessesininin Tekâmülü", çev. H.G. Yurdaydın, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1956, Cilt:5, Sayı:1, ss.198-205.
- Gömbeyaz, Melek Yılmaz. "Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2010, Cilt:19, Sayı:1, ss.301-332.
- Gömbeyaz, Melek Yılmaz. **Ziyâd b. Ebîh**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2015.
- Günal, Mustafa. **Hz. Ali Dönemi İç Siyaseti**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Güneş, Kadir. **Arapça-Türkçe Sözlük**, Mektep Yayınları, İstanbul, 2015.
- Güzel, Ahmet. "Hz. Ali'nin Atadığı Mısır Valileri ve Muâviye'nin Onlarla Mücadelesinde Uyguladığı Metodlar Üzerinde Bir Değerlendirme", **İSTEM**, Yıl:10(2012), Sayı:20, ss.41-74.
- Güzel, Ahmet. "Muâviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Gifârî", **Marife Dergisi**, Kış 2012, ss.43-68.
- Halife b. Hayyât (240/854). **Târîh-u Halife b. Hayyât**, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1397/1977.
- Hamîdullah, Muhammed. **İslâm Peygamberi**, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.
- Hasan, Hasan İbrahim. **İslâm Tarihi**, Cilt:1, trc. İsmâil Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1985.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. **Hilâfetin Kureyşliliği**, Otto Yayınları, Ankara, 2015.
- Hitti, Philip K. **Arap Tarihinin Mimarları**, Risâle Yayınları, İstanbul, 1995.
- Hitti, Philip K. **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.

- Hizmetli, Mustafa. "Hz. Ali-Muâviye Yazışmaları ve İslâm Tarihi Açısından Önemi", **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014 Güz, Cilt:1, Sayı:1, ss.97-111.
- Hizmetli, Sabri. "Genel Olarak Râşid Halîfeler Dönemi Olayları Sonuçları ve Etkileri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, Cilt:39, Sayı:1, ss.27-54.
- Hizmetli, Sabri. "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1986, Cilt:27, Sayı:1, ss.149-176.
- Hizmetli, Sabri. **İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halîfe Devri Sonuna Kadar)**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1991.
- Hodgson, M.G.S. **İslâm'ın Serüveni-Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih**, trc. Komisyon, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Huart, Clement Imbault. "Ali b. Ebî Tâlib", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:1, ss.306-310.
- Huart, Clement Imbault. "Eşter", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:4, ss.397-398.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfi (320/932). **Kitâbü'l-Fütûh**, I-VIII, thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Edvâ, Beyrût, 1411/1991.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed (463/1071). **el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, I-IV, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ceyl, Beyrût, 1412/1992.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (327/939). **el-İkdü'l-Ferîd**, I-VIII, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1404/1984.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan (571/1176). **Târîhu Dımaşk**, I-LXXX, thk. Ömer b. Garâme el-Umrevî, Daru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1915.

- İbn Ebü'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî (656/1258). **Şerhü Nehcü'l-Belâga**, I-XX, thk. Muhammed Abdülkerim en-Nemrî, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1998.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed el-Hâşimî (245/860). el-Muhabber, thk. Eliza Lechten Stetter, Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût, trz.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1448). **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, I-VIII, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1994.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (808/1405). **Mukaddime**, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1989.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî (354/965). Kitâbü'l-Mecrûhîn, I-III, thk. Mahmud İbrahim Zâyid, Dârü'l-Va'y, Haleb, 1396/1992.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî (354/965). es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ, I-II, neşr. Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrût, 1417/1997.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833). **es-Sîret'ün-Nebeviyye**, I-II, thk. Mustafa es-Sekâ ve ark., Mısır, 1375/1955.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833). **es-Sîret'ün-Nebeviyye**, I-IV, trc. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2014.
- İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed (151/768). **es-Sîre**, thk. Süheyl Zekkâr, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1398/1978.
- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer (774/1373). **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XIV, thk. Ali Şîrî, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889). **el-İmâme ve's-Siyase**, Dârü'l-Edvâ, Beyrût, 1990.

- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889). **el-Maârif**, thk. Servet Akâşe, Kâhire, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (273/887). **es-Sünen, I-II**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâr-u İhyâi'l- Kütübü'l-Arabiyye, byy., trz.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (711/1311). **Muhtasâr-u Târih-i Dımaşk**, I-XIX, thk. Riyâd Abdülhamîd Murâd vd., Darü'l-Fikr, Dımaşk, 1402/1984.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (230/845). **et-Tabakâtü'l Kübrâ**, I-VIII, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1410/1990.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Numeyrî (262/876). **Târihü'l-Medîne**, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Cidde, 1399/1979.
- İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin Yusuf (874/1469). **en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûk-i Mısır ve'l-Kâhire**, I-XVI, Dârü'l-Kütüb, Mısır, trz.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm (728/1328). **Ashâb-ı Kirâm Risâlesi**, trc. Heyet, İstanbul, 1996.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (660/1262). **Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb**, I-XII, thk. Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrût, trz.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr (543-1148). **el-Avâsım mine'l-Kavâsım**, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb ve Mahmûd Mehdî el-İstanbûlî, Daru'l-Ceyl, Beyrût, 1407/1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (597/1201). **el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem**, I-

XIX, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1412/1992.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerim Muhammed İzzeddîn (630/1232). **el-Kâmil fi't-Târîh**, I-X, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrût, 1417/1997.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerim Muhammed İzzeddîn (630/1232). **Üsdü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe**, I-VIII, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1994.

İbşîhî, Ebû'l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr (854/1450). **el-Müstetrafi**, nşr. Âlimü'l-Kütüb, Beyrût, 1419/1998.

İla, Sevde. **H. Âişe ve Peygamber Sonrası Siyasî Hayattaki Rolü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007.

İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-Kureşî (357/967). **Mekâtilü't-Tâlibiyyîn**, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dârü'l-Maârif, Beyrût, trz.

Kallek, Cengiz. "Biat", **DİA**, Cilt:6, ss.120-124.

Kallek, Cengiz. **Asr-ı Saâdette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Amr b. Âs", **DİA**, Cilt:1, ss.85-86.

Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", **DİA**, Cilt:1, ss.126-128.

Kandemir, M. Yaşar. "Ali", **DİA**, Cilt:2, ss.375-378.

Kandemir, M. Yaşar. "Hind bt. Utbe", **DİA**, Cilt:18, ss.64-65.

Kandemir, M. Yaşar. "Muâz b. Cebel", **DİA**, Cilt:30, ss.338-339.

- Kandemir, M. Yaşar. "Ubâde b. Sâmit", **DİA**, Cilt:42, ss.13-14.
- Kapar, Mehmet Ali. "Hz. Hasan'ın Halîfeliği ve Hasan-Muâviye Andlaşması", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1997, Sayı:7, ss. 67-80.
- Kapar, Mehmet Ali. "İslâm Tarihinde Metodoloji Problemleri Konulu Bilimsel Toplantıdan Notlar", **İSTEM**, Yıl:2(2004), Sayı:3, ss.259-262.
- Kapar, Mehmet Ali. "Muâviye b. Yezîd", **DİA**, Cilt:30, ss.335-336.
- Kapar, Mehmet Ali. **Halîfeliğin Emevîlere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kapar, Mehmet Ali. **İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kara, Seyfullah. "İslâm Tarihinde İlk Zihniyet Sapması:Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi", **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.145-170.
- Karahan, Abdullah. "Ubeydullah b. Abbâs", **DİA**, Cilt:42, s.18.
- Kılıç, Ünal. **Yezîd b. Muâviye**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1999.
- Koçkuzu, Ali Osman. "Ebü't-Tufeyl", **DİA**, Cilt:10, s.346.
- Komisyon, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**. ed. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.
- Köse, Feyza Betül. **Medine'de Sosyal Hayat Dört Halîfe Dönemi**, Mana Yayınları, İstanbul, 2016.
- Köşe, Abdullah. "Hâris b. Kelede", **DİA**, Cilt:16, ss.198-199.
- Küçük, Raşit. "Ebû Saîd el-Hudrî", **DİA**, Cilt:10, ss.223-224.
- Kütükoğlu, Mubahat S. **Tarih Araştırmalarında Usul**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998.

- Lammens, Henri. "Hasan", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:5, ss.308-309.
- Lammens, Henri. "Hucr b. Adîyy", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:5, s.576.
- Lammens, Henri. "Muâviye", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:8, ss.438-444.
- Lammens, Henri. "Muğîra b. Şu'ba", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:8, ss.450-451.
- Mantran, Robert. **İslâm'ın Yayılış Tarihi**, çev. İsmâil Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir (355/966). **Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh**, I-VI, neşr. Mektebetü's-Sekkâfâ, Beyrût, trz.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin (346/956). **Mürûcu'z-Zeheb**, I-IV, thk. Kemâl Hasan Mer'î, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, 1425/2005.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. **Hilâfet ve Saltanat**, çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul, 2015.
- Minkarî, Nasr b. Müzahim (212/827). **Vak'atu Sıffîn Sıffîn Savaşı**, trc. Cemalettin Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.
- Minkarî, Nasr b. Müzahim (212/827). **Vak'atu Sıffîn**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, el-Müessetü'l-Arabiyye, 1382/1962.
- Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (286/900). el-Kâmil fi'l-Edeb, I-IV, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Daru'l-Fikrî'l-Arabî, Kâhire, 1417/1997, Cilt:1, s.261.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (261/875). **Sahîh-i Müslim**, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrût, trz.
- Nazlıgül, Habil. "Misver b. Mahreme", **DİA**, Cilt:30, ss.192-193.

- Nehcü'l-Belâga**. der. eş-Şerîf er-Radî (406/1015), çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.
- Nu'mânî, Mevlânâ Şiblî. **Asr-ı Saâdet**, trc. Ömer Rıza Doğrul, Toker Matbaası, İstanbul, 1973.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb (733/1333). **Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnü'l-Edeb**, I-XXXIII, nşr. Dâru'l-Kütüb, Kâhire, 1423/2002.
- Onat, Hasan. **Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2017.
- Önkal, Ahmet. "Akîl b. Ebî Tâlib", **DİA**, Cilt:2, s.264.
- Önkal, Ahmet. "Amr b. Âs", **DİA**, Cilt:3, ss.79-81.
- Önkal, Ahmet. "Amr b. Hamık", **DİA**, Cilt:3, s.84.
- Önkal, Ahmet. "Câriye b. Kudâme", **DİA**, Cilt:7, s.158.
- Önkal, Ahmet. "Dühât-ı Arab", **DİA**, Cilt:10, ss.18-19.
- Önkal, Ahmet. "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", **Marife Dergisi**, Bahar 2005, ss.257-269.
- Önkal, Ahmet. "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", **İSTEM**, Yıl:1(2003), Sayı:2, ss.33-68.
- Öz, Şaban. "Hilâfette Nass Teorisi", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:7, Sayı:14, ss.67-121.
- Öz, Şaban. **İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- Öz, Şaban. **Siyer Tasarımı**, Mana Yayınları, İstanbul, 2015.
- Öz, Şaban. **Siyer'e Giriş**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

- Öz, Şaban. "İktidar Aracı Olarak Kan Talebi Olgusunun Hz. Osman-Hz. Hüseyin Perspektifinde Karşılaştırmalı Bir Analizi", **Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu Bildirileri)**, Sivas, 2010, Cilt:1, ss. 277-294.
- Özaydın, Abdülkerim. "Eşter", **DİA**, Cilt:11, ss.485-486.
- Özel, Mustafa. "Şerîf er-Radî", **DİA**, Cilt:39, ss.4-5.
- Özen, Şükrü. "Kadı Şüreyh", **DİA**, Cilt:24, ss.119-121.
- Özkan, Mustafa. "Emevî İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu", **Hitit Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 2008/1, Cilt:7, Sayı:13, ss.113-128.
- Özkuyumcu, Nadir. "Hassân b. Mâlik", **DİA**, Cilt:16, ss.397-398.
- Rayyıs, Ziyaüddîn. **İslâmda Siyasî Düşünce Tarihi**, trc. İbrahim Sarmış, Nehir Yayınları, İstanbul, 1995.
- Reckendorf, H. "Ammâr b. Yâsir", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:1, ss.410-411.
- Sandıkçı, S. Kemal. "Tulekâ", **DİA**, Cilt:41, ss.361-362.
- Sarıçam, İbrahim. **H. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- Sarıçam, İbrahim. **İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî-Hâşimi İlişkileri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- Sarmış, İbrahim. **H. Muhammed'i Doğru Anlamak**, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Savaş, Rıza. "Emevîler Devri Eğlence Hayatından Kesitler ve Dönemin Bazı Kadın Şarkıcıları", **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.51-61.
- Savaş, Rıza. **İslâm'ın İlk Asrında Kadın**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2017.
- Selim, Muhammed İbrahim. **Duhâtü'l-Arab**, Kâhire, 1992.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avni el-Bağdâdî (654/1256). *Mir'âtü'z-Zamân fî Târihi'l-Ayân*, I-XXIII, thk. Muhammed Berekât vd., *Dârü'r-Risâletü'l-Âlemiyye*, Dimaşk, 1434/2013.

Sırma, İhsan Süreyya. **Hilâfetten Saltanata Emevîler Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2018.

Söylemez, M. Mahfuz. "Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet:Hucr b. Adiyy Hareketi", **Çorum İlähiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt:3, Sayı:6, ss.31-48.

Söylemez, M. Mahfuz. "Hz. Hasan'ın Hilâfeti Muâviye'ye Devrinin Arka Planı", **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2001, Cilt:14, Sayı:3-4, ss.456-468.

Süyûtî, Celaleddîn (911-1505). **Târihu'l-Hulefâ**, thk. Hamdi ed-Demirdâş, nşr. Mektebetü Nazâr Mustafa el-Bâz, byy., 1425/2004.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (360/971). **Müsnedü'ş-Şâmiyyîn**, I-IV, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1405/1984.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922). **Târihu'r-Rusül ve'l-Mülûk**, Daru't-Türâs, Beyrût, 1387/1967.

Takkuş, Muhammed Süheyl. **Emevî Devleti Tarihi**, çev. Mücahit Yüksel, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2016.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892). **Sünen-i Tirmizî**, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd., Şirket-i Mektebe, Mısır, 1395/1975.

Tunç, Yusuf. **Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

Uğur, Mücteba. "Amr b. Hureys", **DİA**, Cilt:3, s.85.

- Uraler, Aynur. "Ümmü Habibe", **DİA**, Cilt:42, ss.318-319.
- Uyar, Gülgün. "Mugîre b. Nevfel", **DİA**, Cilt:30, s.376.
- Uyar, Gülgün. **Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evladı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Üçok, Bahriye. **Emevîler-Abbâsîler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.
- Üzüm, İlyas. "Sıffin Savaşı", **DİA**, Cilt:37, ss.108-109.
- Vaglieri, Laura Veccia. "Ali-Muâviye Mücadelesi ve Hâricî Ayrılmasının İbâdî Kaynaklar Işığında İncelenmesi", çev. Ethem Ruhi Fığlalı, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1971, Cilt:19, Sayı:1, ss.147-150.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823). **Kitâbü'l-Megâzi**, I-III, thk. Marsden Jones, Beyrût, 1409/1989.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823). **Kitâbü'l-Megâzi**, I-III, thk. Marsden Jones, trc. Prof. Dr. Musa K. Yılmaz, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Varol, M. Bahaüddîn. "el-İmâme ve's-Siyâse İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe midir?", **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, 2003, Cilt:16, Sayı:2, ss.308-321.
- Varol, M. Bahaüddîn. "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine", **İSTEM**, Yıl:3(2005), Sayı:6, ss.195-213.
- Varol, M. Bahaüddîn. "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.83-107.
- Watt, W. Montgomery. **Hz. Muhammed Mekke'de**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, çev. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel, Ankara, 1986.
- Watt, W. Montgomery. **Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı**, çev. Erdem Türközü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

- Watt, W. Montgomery. **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, Şa-To İlahiyat Yayınları, İstanbul, 2001.
- Watt, W. Montgomery. **İslâmi Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelamı**, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.
- Wellhausen, Julius. **Arap Devleti ve Sükûtu**, trc. Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.
- Wellhausen, Julius. **İslâm'ın İlk Devrinde Dini-Siyasî Partiler**, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Wensinck, Arent Jan. "Amr b. Âs", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:1, ss.412-413.
- Yahyâ, Mahayudîn Hajji. "İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffîn Vak'ası", çev. Ahmet Turan Yüksel, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:30, ss.241-260.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya'kûb (292/905). **Târîhu'l-Ya'kûbî**, I-II, thk. Abdülemîr Mühennâ, Müessetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, Beyrût, 1431/2010.
- Yaşaroğlu, Hasan. "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebî Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer 2013**, ss.2213-2224.
- Yaşaroğlu, Hasan. "Sıffîn Savaşı ve Tarihin Gizlediği Bir Gerçek:Ali Muâviye Mütarekesi", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/1 Winter 2014**, ss.623-635.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Cemel Vak'ası", **DİA**, Cilt:7, ss.321-322.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler", **DİA**, Cilt:1, ss.31-48.

- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", **DİA**, Cilt:1, ss.145-146.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Yezîd b. Muâviye", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:13, ss.411-413.
- Yılmaz, Melek. **Mugîre b. Şu'be**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005.
- Yılmaz, Saim. **Emevîler'de Veliahtlık**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- Yılmaz, Saim. "Muâviye b. Yezîd'in Halîfelikten Ayrılması ve Halîfeliğın Mervânilere İntikali", **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.187-206.
- Yılmaz, Yusuf. **Mâlik el-Eşter**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005.
- Yiğit, İsmâil. **Emevîler**, İsam Yayınları, Ankara, 2018.
- Yiğit, İsmâil. "Emevîler", **DİA**, Cilt:11, ss.87-104.
- Yiğit, İsmâil. "Osman", **DİA**, Cilt:33, ss.438-443.
- Yiğit, İsmâil. "Sıffın Savaşı", **DİA**, Cilt:37, ss.107-108.
- Yüksel, Ahmet Turan. "Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer", **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.21-42.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed (748/1348). **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnâvût, Müessetü'r-Risale, 1405/1985.
- Zerkeşî, Bedruddîn (794/1392). **Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler**, Yayına Hazırlayan:Bünyamin Erul, Otto Yayınları, Ankara, 2017.
- Zeydan, Corci. **İslâm Medeniyeti Tarihi**, I-V, çev. Zeki Megamiz, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul, 1971.
- Zorlu, Cem. **İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi**, İz Yayıncılık, Konya, 2002.

Zübeyri, Ebû Abdullah Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab (236/851). **Nesebi Kureyş**, thk. Levi Provençal, nşr. Dâru'l-Maârif, Kâhire, trz.